

ספר

מצות מלך

חנוכה

בעזה"ת
ספר זה יו"ל ע"י מכון זכרון יהודה
לעילוי נשמת
הרה"ח רבי יהודה ארי' לייב דויאלובסקי ז"ל

@

כסליו ה'תשע"ט

M9997655@gmail.com

תוכן הענינים

דברים אחרים. תודה וברכה. שאלות.

חלק א' הלל והודאה וחנוכה בשנה הראשונה

סימן א'. בשנה ראשונה אמרו הלל והודאה - בשנה הראשונה הביאו קרבנות תודה - יש מי שחידש שבשנה הראשונה נהגו בו יום טוב באיסור מלאכה.

סימן ב'. תקנת נביאים לקרוא את ההלל בשעה שישאל נגאלים.

סימן ג'. בשעת הגם חייבים מן הדין להודות ולהלל - יש מי שפירש 'וביום שמחתכם' יום התשועה מהאויב.

סימן ד'. נקרא חנוכה על שם חנוכת המזבח - קריאת התורה בחנוכה - הסעודות משום חנוכת המזבח - וביום שמחתכם יום חנוכת בית המקדש.

סימן ה'. האם בחנוכת בית חשמונאי היה דין חנוכת המזבח.

סימן ו'. על פי המדרש חנוכת בית חשמונאי היה גם השלמה לחנוכות קודמות - השלמה ליום כ"ה בכסליו שנשלם בו עשיית המשכן בימי משה - מעם למנהג איסור מלאכה - יש מי שאומר שאם טעה וקרא נשיא אחר אינו יוצא בזה - השלמה לקרבנות המילואים של שבט לוי שלא הקריבו בחנוכת המשכן - נקרא חנוכה על שם חנוכת בית שני שהיה בכ"ד בסליו - בחנוכה היה עיקר חנוכת בית שני.

סימן ז'. קבעו שמונה ימים ולא יום אחד כיון שהגם נמשך שמונה ימים - מדוע היו צריכים לשמן שמונה ימים לא פחות ולא יותר - יש מי שכתב שמה שעשו חנוכה בשנה הראשונה דווקא שמונה ימים היה כהשלמה לחג הסוכות של אותה שנה.

חלק ב' קביעת יו"ט חנוכה לדורות

סימן ח'. לשנה אחרת קבעום - חנוכה לא ניתנה לכתוב - מצות חנוכה לא נקרא הוספה על התורה כיון שלא נתקנה ע"י נביאים - גם לתקנת מצות חנוכה דרשו הק"ו מהודאה על יציאת

מצרים - רבנן מצאו סמך מן התורה למצות חנוכה - רמזים מן התורה לחנוכה - לא תסור ושאל אביך ויגדך.

סימן ט. יש מי שחידש שיש חיוב מדאורייתא לקבוע יום להודות - חיוב לקבוע שום זכר לנס - חנוכה והלל לדורות מדרבנן.

סימן י'. אין עושים בחר"ל משום ספיקא דיומא תשעה ימים חנוכה לפי שחנוכה מדרבנן.

סימן י"א. מגילת תענית במלה חוץ מחנוכה דמפורסם הגם.

חלק ג' לגבי מה קבעוהו ליום טוב וגדר היו"ט

סימן י"ב. קבעו ימים טובים באיסור הספר ותענית וחיוב הלל והודאה - ימי שמחה - ימי משתה - אין איסור מלאכה משום יו"ט.

סימן י"ג. תכלית זכירת הניסים לדורות ולהודות עליהם

סימן י"ד. אין מברכים שהחיינו על זמן יו"ט חנוכה - חידוש רבי יעקב עמדין ששייך לברך על עצם הזמן של יו"ט חנוכה ברכת שהחיינו - ביאור מה שהביאו הראשונים זמן אומרו אפילו בשוק לענין חנוכה.

סימן ט"ו. נקרא מועד בבחינה מסויימת - זמנים לששון.

חלק ד' על מה קבעו להודות ולהלל

סימן ט"ז. קבעו להודות ולהלל ביו"ט חנוכה על ההצלה ועל נס פך השמן - גם ללא נס השמן היו שמחים שמונה ימים - קריאת ההלל נתקן משום שנגאלו מהיוונים - על ידי נס השמן ידעו שהניצחון היה בנם - יום אחד על ההצלה ובשביל נס פך השמן קבעו שמונה ימים - עיקר הקביעות מפני התשועה - עיקר הנס ההצלה ומחדש שאמירת הלל מתוקן רק על נס היוצא מגדר הטבע.

סימן י"ז. חילוקים בין חנוכה לפורים ומדוע לא תיקנו משתה לחיוב כמו פורים - הישועה היתה גדולה אולם השמחה לא היתה שלימה - הגזירה היתה על הנפשות לא על הגוף - עיקר הגזירה היתה על עבודה שבלב - גם הנרות היה מפורסם.

חלק ה' טעם שמונה ימים

סימן י"ח. קבעו שמונה ימים ולא יום אחד כיון שהגם נמשך שמונה ימים - מדוע היו צריכים לשמן שמונה ימים לא פחות ולא יותר - יש מי שכתב שגם ללא גם השמן היו שמחים שמונה ימים כשיעור חג הסוכות.

סימן י"ט. לדורות קבעו שמונה ימים יום אחד על הנאולה ועוד שבועה ימים בגלל שנמשך גם השמן.

סימן כ'. טעמים לשמונה ימים בדרך הדרוש - כנגד שמונה ימי מילה - רוב הדברים שבמקדש היו בחשבון שמונה - רמז למשיח.

חלק ו' איסור הספד ותענית

סימן כ"א. ענין איסור הספד ותענית - איסור תענית גורמת שהסעודה תהיה סעודת מצוה.

סימן כ"ב. תענית חלום וכשאינו מתאוה לאכול או שיושב ושונה - תענית שהוא לכוונת תשובה ופרישות - חילוק בין דרך אקראי לדרך קביעות תענית - תענית שעות בחנוכה.

סימן כ"ג. אסור לסגף עצמו בחנוכה בגלל שהם ימי שמחה.

סימן כ"ד. אין להתעצב בהם.

סימן כ"ה. אבילות בחנוכה.

סימן כ"ו. שיטת הרמב"ם דאין נדר חל על איסור תענית בחנוכה ופורים - דברי סופרים צריכין חיזוק - הנשבע להתענות בחנוכה או בפורים לדעת הרמב"ם - הנודר להתענות לעולם בחנוכה או בפורים - הנשבע שלא להדליק נר חנוכה.

חלק ז' הלל והודאה

סימן כ"ז. ביאור מה הוא הלל והודאה.

סימן כ"ח. מצות נר חנוכה על ידי ראייתם מיפרסם הנם כדי להודות ולהלל - העיקר הוא ההלל וההודאה - תכלית מצות נר חנוכה היא הראייה - מצוה לראות - חובה לראות - סימן נחמד למראה - תכלית המצוה לראות הנרות ולשמוח בהם - מצוה לראותן כדי שיוכור הנם - עיקר מצות נר חנוכה הוא הראיה - היה שש ושמוח עם הנרות - נר חנוכה כקריאת ההלל לענין נוסח הברכה - חידוש היעב"ץ ברכת להדליק נר חנוכה מעכב המצוה - מצות חנוכה צריכה כוונה כיון שהוא לפרסומי ניסא.

סימן כ"ט. ברכת שעשה ניסים - ההודאה על הנס הוא בחיוב על גופו - בהודאה היינו הדלקת נר חנוכה וברכותיה - כרואה מקום שנעשו בו ניסים לאבותינו - מברך כל יום - מהרי"ק כתב להתחיל להדליק ולברך על הנר הנוסף - על איזה נס מברכין - בימים ההם על ההצלה ובזמן הזה על נס מציאת פך השמן.

סימן ל'. יש מי שכתב שמודים בברכה גם על הניסים של כל יום.

סימן ל"א. יש אומרים שמברך שהחיינו ושעשה ניסים גם כשאינו מדליק או רואה הנרות - חידוש ה"ב"ה"ל שלדעת היעב"ץ מברך שעשה ניסים גם כשאין לו נר.

סימן ל"ב. מנהגי אמירת שירות ותשבחות לאחר הדלקת הנרות וסיפור מעשה הנס.

סימן ל"ג. קריאת ההלל - תקנת ההלל בחנוכה מדברי סופרים - קריאת ההלל בחנוכה כדאורייתא דמי - שיטת רבי דניאל הבבלי הלל והודאה בחנוכה לדורות מקיים גם מצוה דאורייתא.

סימן ל"ד. ימי שמחה והלל - הטעם שקורין וגומרים את ההלל בחנוכה - בגלל שהיה נס כל יום הוה כל יום טוב לעצמו - הלוק בנרותיו - ויאר לנו - קריאת ההלל הוה פרסומי ניסא - עבדי ה' ולא עבדים ליוון.

סימן ל"ה. נשים בקריאת ההלל.

סימן ל"ו. קריאת ההלל או נר חנוכה מה עדיף.

סימן ל"ז. מזמור שיר חנוכת הבית - קדימתו לשיר של יום משום פרסומי ניסא - ותרפאני על ידי חשמונאי ובניו - והודו לזכר קדשו לזכרון הנסים והנפלאות - למען יזמרך להלל ולהודות.

סימן ל"ח. דברים שאין אומרים בגלל ימי חנוכה - לא היה מעמד בשחרית שקורין את ההלל - אין אומרים תחנון בחנוכה - אין אומרים למנצח וא"א בחנוכה - אין אומרים צידוק הדין בחנוכה.

סימן ל"ט. דברים שאומרים לכבוד בחנוכה - קדושה - מגדול בברכת המזון - מגילת אנטיוכוס - פיוטים בתפילה ושירים לחנוכה.

סימן מ'. מעין המאורע בהודאה בתפילה - על הניסים בברכת הודאה בתפילה בברכת המזון - פרסום הנס הרבה בעל הניסים בתפילה בחזרת השי"ן - בעל הניסים מפרט הנס - לא שייך בזה תדיר קודם - ברכת המזון ארוך שבת ראש חודש טבת.

סימן מ"א. מדוע לא מזכירים מעין המאורע במעין שלוש - ליכא הודאה במעין שלוש - משום שחנוכה ופורים אינם אלא מצוה מדרבנן - משום שהזכרת חנוכה ופורים אינה ברכה לעצמה בשום אופן ולכן אין לעשות מהם מעין.

סימן מ"ב. בקשה שיעשה לנו ניסים - הרי אין להתפלל על הנס - מותר להתפלל שרבים יעשה ניסים - מותר לבקש על הניסים של טבע העולם - מותר לבקש על נס מפורסם שהוא מה' - אלקא דמאיר לנו בחנוכה עננו.

סימן מ"ג. תקנה שתיקנו להודות על אבדן מלכות יון בימי בית שני.

סימן מ"ד. חנוכה ומידת הוד בספרי הקבלה.

סימן מ"ה. חנוכה ופורים אינם בטלים לעולם שישאר רק סיפור ניסי הקב"ה.

חלק ח' משתה ושמחה בחנוכה

סימן מ"ו. ביאור מה שלא כתבו חובת משתה בחנוכה - ביאור ענין זה שאין איסור מלאכה בחנוכה.

סימן מ"ז. מצוה לעשות משתה ושמחה בחנוכה דשמחת הנפש תלוי בשמחת הגוף - דברי האחרונים שביארו את הרמב"ם שכוונתו למשתה - הוצאות סעודת חנוכה כל המוסיף מוסיפין לו - לא לעשות מלאכתו כדי לעסוק בצרכי סעודה - בגדים מיוחדים לחנוכה - גם חנוכה על ידי משתה.

סימן מ"ח. המנהג היה להרבות בסעודה בחנוכה.

סימן מ"ט. סעודות בחנוכה אינם חובה אלא רשות - נקרא סעודות הרשות על שם שחזר הרשות.

סימן נ'. מעמים מדוע אפשר לקרוא לסעודות בחנוכה סעודות מצוה - כיון שאסור להתענות בהם אין זה סעודת הרשות - עוד מעם כיון שהוא פירסום הנם שאומרים על הניסים - עוד מעם משום דרבנן קבעוהו גם למשתה ושמחה משום חנוכה המזבח - עוד מעם כיון שהסעודה עשויה לפרסם הנם כדי ליתן שבח והודיה למקום - סמך ורמז מפרשת מקץ לסעודות שעושין בחנוכה.

סימן נ"א. אם משוררים שירות ותשבחות בסעודת נישואין הוה סעודת מצוה - נהגו לזמר שירות ותשבחות בסעודות חנוכה כדי שיהיה סעודת מצוה - שירות ותשבחות מהני שיקרא סעודת מצוה דווקא אם הם שייכים למאורע - חידוש החידושי הר"ם שדווקא בחנוכה שקבעום בהלל והודאה הוה סעודת מצוה על ידי שירות - דווקא בפיוטים שאינם חובה ודרכם לשורר אותם בתוך הסעודה.

סימן נ"ב. מנהג אכילת מאכלי חלב ושמן זית זכר לגם.

סימן נ"ג. המנהג היה להרבות בכל מיני שמחה - ניגונים מפורסמים בחנוכה ל'מעוז צור' ול'אכלו משמנים'.

סימן נ"ד. שיטה יחידאה טעה ולא אמר על הניסים בברכת המזון מחזירין אותו בגלל שיש חיוב אכילת פת.

סימן נ"ה. מנהג שלא לעשות מלאכה משום יו"ט.

דברים אחרים

יום טוב הוא יום מיועד להתבונן ולעבוד את ה' בהדגשה על דרך מיוחדת כגון בהודאה, ובמעשה ניכר היו"ט בכמה דברים, בזה שאין עושין מלאכה, ובזה שאין מספדין ואין מתענין, במשתה, ובהלל והודאה, וזה מלבד המצות מעשיות מיוחדות לכל יום טוב ויום טוב, יו"ט חנוכה, הוא האחרון שבהם, והמועט מביניהם מבחינת החובות, שכן בהימים טובים שהם מן התורה יש את כל הדברים, בפורים אין איסור מלאכה, ובחנוכה אין גם חיוב משתה.

חנוכה הוא כמו שאר הימים טובים שהם בעיקר עבודה שבלב, וחובת מצוות הימים טובים חנוכה, מורכב משתי חלקים, מעשה הדלקת הנרות, והלל והודאה, שעל ידי מעשה הדלקת הנרות הוא מתעורר להתבונן ולספר בניסים שהיו בימים ההם, ומתוך כך מתעורר בליבו להודות ולהלל להשם יתברך, ולזכור שהוא אלוקינו ואנחנו עמו, ולא עזבוני, וכן אנחנו לא נעזבנו.

הלל והודאה זה דבר היוצא מן הלב, ואין זה אמירה בעלמא בפה, ואפילו שיש נוסח בחז"ל שיוצאים בזה ידי חובת הלל והודאה, מכל מקום שייך בזה כל אחד לפום שיעורה דיליה, וכן נהגו להודות ולהלל בשעת הדלקת הנרות והוא מעיקר מצות הלל והודאה בחנוכה, וכן מצינו הרבה שירים ופיוטים שחיברו לעצמם גדולי ישראל לשורר בחנוכה ופורים.

אפילו שיש בחנוכה פחות מצות מעשיות לחובה משאר יו"ט, משום שחנוכה נתקן בזמן שכבר פסקה הגבואה, מכל מקום העבודה שבלב הוא אותה עבודה כמו בפורים, ולכן אעפ"י שאין חובה בסעודות, נהגו ישראל במשך הדורות כן, וכן נהגו במאכלים מיוחדים וניגונים מיוחדים, כיון שזה מביא להודות ולהלל.

שאלות

- א. האם תקנת הנביאים לקרוא את ההלל היה רק לשעת הנס או גם לדורות.
- ב. האם בשנה ראשונה היה להם חיוב להלל והודאה.
- ג. האם בשנה הראשונה היה להם דין חנוכה המזכה.
- ד. מדוע מצות חנוכה לא נחשבת בגמרא כהוספה על התורה.
- ה. מדוע אין בל תוסיף במצות חנוכה.
- ו. האם יש חיוב מן התורה לעשות זכר לנס לדורות.
- ז. מדוע לא נכתבה מעשה חנוכה במגילה כמו מגילת אסתר.
- ח. מדוע לא בטלה ימי חנוכה כמו כל ימי מגילת תענית.
- ט. מה הפירוש שאני חנוכה דאיכא מצוה מצות נר חנוכה או סעודת מצוה.
- י. מדוע אין עושין תשעה ימים חנוכה משום ספיקא דיומא.
- יא. האם כתוב במגילת תענית שקבעו חנוכה להלל והודאה.
- יב. האם חנוכה נקרא יום טוב במגילת תענית.
- יג. מי כותב על חנוכה, ימי שמחה והלל.
- יד. מי כותב על חנוכה, ימי משתה ושמחה.
- טו. מדוע לא קבעו גם איסור מלאכה בחנוכה.
- טז. מה מטרת זכירת הניסים לדורות ולהודות עליהם, להזכיר שהשי"ת ברא את העולם או כדי להזכיר ולהוכיח שאנחנו עמו ולא עזבוני.
- יז. מה פירוש המאמר, חנוכה ופורים מחזיקים אותנו בגלות.
- יח. מדוע אסור הספד ותענית בחנוכה.

י"ט. מה הפירוש בהלל ובהודאה
'קריאת ההלל' ועל הניסים, או שהוא
שם כללי כמו להודות ולהלל.

כ. האם בכל ימי מגילת תענית קראו
את ההלל ואמרו על הניסים.

כ"א. האם במשך ימי בית שני אמרו
נוסח ועל הניסים.

כ"ב. מדוע לא קבעו חובת משתה
בחנוכה כמו בפורים.

כ"ג. האם מברכים שהחיינו על הזמן
של חנוכה או רק על מצות נר חנוכה.

כ"ד. מה כוונת הראשונים כשכתבו
לענין חנוכה, זמן אומרו אפילו בשוק.

כ"ה. האם מי שאומר שמברכים
שהחיינו ועל הניסים גם כשאינו מדליק
או רואה הנרות, סובר שמברכים
שהחיינו על הזמן, או שהברכה היא על
מצות הלל והודאה.

כ"ו. האם חנוכה נקרא מועד.

כ"ז. ההודאה הוא על ההצלה או על
גם פך השמן.

כ"ח. האם נזכר גם השמן בעל הניסים
ובנוסח הנרות הללו.

כ"ט. האם מצות נר חנוכה בא להזכיר
גם את הנצחון או רק גם השמן.

ל. על שם מה נקרא חנוכה.

ל"א. מדוע קוראים בחנוכה בנשיאים.

ל"א. האם בשנה הראשונה הקריבו
קרבנות כנגד י"ב שבטי ישראל.

ל"ב. מדוע נקבע חנוכה שמונה ימים
ולא יום אחד.

ל"ג. מדוע היה חסר להם שמן רק
לשמונה ימים ולא יותר.

ל"ד. אם ליום הראשון היה מספיק שמן
למה קבעו בו יום טוב.

ל"ה. האם איסור תענית הוא רק על
הציבור לא לגזור תענית או גם על
היחיד.

ל"ו. האם מותר תענית הלום או אם
טרוד בתורה או בעסקיו, או לכוונת
תשובה.

ל"ח. האם מותר לקבוע תענית לשעות
בחנוכה.

ל"ח. אם כלול באיסור תענית איסור
לסגף עצמו.

נ. ברכת שעשה ניסים הכוונה על גם הנצחון או על גם השמן.

נ"א. איזה דברים תיקנו חז"ל לומר בחנוכה משום הלל והודאה, ואיזה דברים נהגו לומר משום זה.

נ"ב. האם יוצאים יד חובת הלל והודאה של חנוכה בכל מזמור של שבת.

נ"ג. מדוע מברך ברכת שעשה ניסים ביחד עם הדלקת נר חנוכה.

נ"ד. מדוע מברכים בכל יום שעשה ניסים, ושהחיינו אין מברכים כל יום.

נ"ה. מה הפירוש בימים ההם בזמן הזה.

נ"ו. האם מברך שהחיינו ושעשה ניסים גם כשאין לו נר חנוכה.

נ"ז. באיזה זמן נהגו להלל ולהודות בחנוכה ביום או בלילה.

נ"ח. איזה דברים נוהגים לומר משום מצות הלל והודאה.

נ"ט. האם קריאת ההלל בחנוכה הוא מן התורה או תקנת נביאים או מדרכנן.

ס. מה ביאור דברי הרמב"ם שכתב על חנוכה ימי שמחה והלל.

ל"ט. מה ביאור דברי הבאר היטב והמשנה ברורה בהלכות יו"ט שחייב לאכול בשר ויין בחנוכה.

מ. אם כלול באיסור הספד גם איסור להתעצב בחנוכה.

מ"א. האם אבילות נוהגת בחנוכה.

מ"ב. מדוע אין אבילות כמו הספד ותענית.

מ"ג. מהיכן הוציא הרמב"ם מה שכתב שאין נדר הל על איסור תענית בחנוכה.

מ"ד. לפי שיטת הרמב"ם האם שבועה הל על איסור תענית.

מ"ה. באיזה אופן כולם מודים לשיטת הרמב"ם.

מ"ו. מה הדין לפי הרמב"ם בנשבע שלא להדליק נר חנוכה.

מ"ז. מה התכלית של מצות נר חנוכה.

מ"ח. מה העיקר ההדלקה או ההודאה.

מ"ט. מה הפירוש והדליקו נרות בחצרות קדש.

ס"א. מה הטעם שגומרים את ההלל כל שמונה.

ס"ב. למה שאלו הראשונים מדוע גומרים את ההלל בחנוכה הרי לכך קבעו את חנוכה להלל והודאה.

ס"ג. האם נשים חייבין בקריאת הלל משום שהיו באותו הנס, כמו במצות נר חנוכה.

ס"ד. האם מזמור שיר חנוכת הבית, היה השיר שהלויים היו אומרים בבית המקדש בחנוכה.

ס"ה. מדוע על הניסים נקרא מעין המאורע ולא הודאה, ומדוע הרמב"ם לא הזכיר אמירת על הניסים בהלכות חנוכה רק בהלכות ברכת המזון.

ס"ו. מדוע אין מזכירים חנוכה ופורים בברכת מעין שלוש.

ס"ז. מדוע מזכיר ועל הניסים בהרחמן כששכח והרי אין שם הודאה.

ס"ח. האם מותר לבקש שהקב"ה יעשה לזו נס.

ס"ט. היכן המקור לזה, שחנוכה אינו בטל לעולם, ומדוע.

ע. האם יש מצוה בסעודות בחנוכה.

ע"א. האם המנהג היה להרבות בסעודות בחנוכה.

ע"ב. האם סעודות בחנוכה נקראים סעודות מצוה.

ע"ג. האם איסור תענית גורם לזה שיקרא סעודת מצוה.

ע"ד. אם משוררים שירות ותשבחות בכל סעודה האם הוה סעודת מצוה או רק בחנוכה.

ע"ה. האם שנה הראשונה אמרו הלל שמונה ימים, או רק יום אחד.

ע"ו. מדוע בפורים יש חיוב לבסומי, וכן מנהגים של שחוק וכדיחות הדעת, ובחנוכה לא.

ע"ז. האם חנוכת המזבח, הוא ע"י קרבנות מיוחדים, או התחלת הקרבת קרבנות החובה.

ע"ח. מהו ביאור דברי הכל בו שכתב, ימי חנוכה, כלומר חנו כ"ה כסלו, בכ"ה בחדש יתחילו.

חלק א' חנוכה והלל והודאה בשנה הראשונה

סימן א'

בשנה ראשונה אמרו הלל והודאה

בשנה הראשונה אמרו הלל והודאות, על הניצחון וחזרת המלכות לישראל, וכך איתא בתוספתא של מגילת תענית,

חנוכת בית חשמונאי לדורות, ולמה היא נוהגת לדורות, אלא שעשאוה בצאתם מצרה לרווחה, ואמרו בה הלל והודאה.

וכן יש גירסא⁴ בנוסח על הניסים,

ושהרו את מקדשך והדליקו נרות בחצרות קדשך, ואמרו הלל והודאה לשמך הגדול.

וכך כתב רבי יוסף בן רבי שלמה מקרקשונה ביוצר לשבת ראשון של חנוכה,

תודות והלל סימו סגולים,

ובנוסח אחר,

תודות ושיר סיגו סגולים.

בשנה הראשונה הביאו קרבנות תודה

וכן הביאו קרבנות תודה, כך איתא בספר מקבי (א' ד' ג'ו'),

⁴ בסידור סדר התמיד, ודומה לזה בספר אבודרהם, וראה גם מחזור ויטרי.

ויעשו את חנוכת המזבח ימים שמונה, ויקריבו עולות בשמחה, ויקריבו זבח שלמים ותודה.

וכן איתא בספר הדומה לו ספר חשמונאים (ט', נ"ח),

ויחגו את חנוכת המזבח שמונת ימים, ויעלו עולות ותודות בשמחת לבבם.

וכן כתב רבי אליעזר הקליר בפיט לחנוכה,

עד כי גברה יד חשמונים, וערכו שי לנוצר אמונים, זבחי תודה הגישו בנר חנוכה.

וכן כתב רבי פרחיה (חידושים מסכת שבת כ"א ע"א),

ונקראת חנוכה על שם שחינכו המזבח בקרבנות תודה ונדבה למקום בכ"ה על תשועתם, והיא מלשון זאת חנוכת המזבח.

וכך משמע מדברי רבי צדקיה הרופא בספר שבלי הלקט (ענין ראש חודש סימן קע"ד) שכתב, כי חנוכה נקראת על שם שנתחנך הבית והוכשר לעבודה, שהרי היוונים טמאו את ההיכל והעזרות והמקדש וכל כליו, וכשגברו חשמונים טהרו את הכל ועשו חנוכה כמו שעשה משה בתחילת חינוכן לעבודה, וכן עשה עזרא בדכתיב ובהנוכת חומת ירושלים בקשו את הלויים מכל מקומותם להביאם לירושלים, לעשות חנוכה ושמחה, ובתודות, ובשיר מצלתיים נבלים וכנורות, תודות זה קרבן, שיר זה הלל.

יש מי שחידש שבשנה הראשונה נהגו בו יום טוב באיסור מלאכה

ויש מי שכתב לחדש שבשנה הראשונה נהגו בו יום טוב באיסור מלאכה, כך כתב רבי יצחק ווייס אב"ד ווערבווי בספר שו"ת שיה יצחק (סימן שכ"ה),

ולענ"ד היה נראה, דיש לומר שבשנה הראשונה נהגו דין יום טוב גמור בשמונה ימי הנס, דהיינו שאסרום במלאכה, ובכל יום ויום, כשראוהו

בשחר נם שנעשה בלילה עם המנורה, עשו אותו היום קודש כאיסור מלאכה ואמרו הלל והודאה.

סימן ב'

תקנת נביאים לקרוא את ההלל בשעה שישראל נגאלים

קריאת ההלל בשעת הנם הוא תקנת נביאים כדאיתא במסכת פסחים (ק"ז ע"א)

אמר רב יהודה אמר שמואל... והלל זה מי אמרו, נביאים שביניהן תקנו להן לישראל, שיהו אומרים אותו על כל פרק ופרק, ועל כל צרה וצרה שלא תבא עליהן, ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן.

וכתב רש"י שם,

ועל כל צרה שלא תבא עליהם, לישראל מעליא הוא דנקט, כלומר שאם חם ושלום תבוא צרה עליהן ויושעו ממנה, אומרים אותו על גאולתן, כגון חנוכה.²

התקנה לקרות את ההלל בשעת הנם דווקא כשהתשועה הוא לכל ישראל

כתב רבי חיים יוסף דוד אוזולאי בספר שו"ת חיים שאר (ח"ב סימן י"א) שלא בכל הצלה אומרים הציבור הלל בברכה, אלא רק כשהוא תשועה לכל ישראל,

ועלה על לבי לומר דאפשר דסברי הרי"ף והרמב"ם והרא"ש, דתקנת נביאים היתה כשנעשה הנם לכל ישראל דוקא... מוכח מדברי רש"י ז"ל דהתקנה לא היתה אלא על תשועת כל ישראל מן צרתן, ומשום הכי כתב

² מיירי בשעה שניצולו מהצרה, ולא לדורות בכל שנה.

כגון חנוכה... נראה ברור דדעת רש"י דלא תקון אלא כגון חנוכה, דהיה תשועת כל ישראל¹.

סימן ג'

בשעת הנס חייבים מן הדין להודות ולהלל

בשעה שאירע הנס חייבים מן הדין להודות ולהלל, כך כתב רבי אחאי גאון (פרשת וישלח חנוכה שאילתא כ"ו),

שאלתא, דמייחייבין דבית ישראל לאודוויי ולשבוחי קמי שמיא בעידנא² דמתרחיש להו ניסא דכתיב הללו את ה' כל גוים שבחוהו כל האומים כי גבר עלינו חסדו, אמו משום דגבר עלינו חסדו, הללו את ה' כל גוים, אלא הכי קאמר הללו את ה' כל גוים מה דעביד עימכון, וכל שכן אנן דגבר עלינו חסדו³.

¹ ראה בספר הלכות גדולות (סימן ט"ו הלכות ל"ג עמוד רט), ויחיד דקאמרינן וגומר בתן את ההלל, לאו יחיד ממש קאמרינן, אלא כל היבא דלא כניפין כולהון ישראל יחיד קארי להון, והאי דקא מפיק להון בלשון יחיד, משום דכד כניפין כלהון ישראל ובעי למימר הלל כל יומא על כל צרה שננאלין ממנה, אמרי. ועיין תוספות ורא"ש ברכות י"ד ע"א, וכן כתבו תלמידי רבינו יונה שם, בשם רבינו תם, אלא כך הוא הענין שעיקר ההלל נתקן על כל צרה וצרה שלא תבא על הצבור שבשעה שהיה לכל ישראל צרה, והיה הקדוש ברוך הוא עושה עמהם גם, היו עושים יום טוב, והיו אומרים הלל, והיו חייבין לברך על קריאתו אף על פי שלא היו גומרינן אותו ועיקר התקנה לא היתה אלא בנס שנעשה לכל ישראל דכתיב וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורך אתכם והרעותם וגו' אבל בנס שנעשה ליחיד לא התקינו לומר הלל.

² רבי נפתלי צבי יהודה ברלין ביאר בספר העמק שא"ה (שם), בעידנא דמתרחיש להו ניסא, פירוש בשעה שאירע הנס ולא ביום ההוא בכל שנה, דזה אין לו עיקר מן התורה, אלא מדרבנן.

³ זה לשון הגמרא במסכת פסחים (ק"ח ע"ב), אמר רב כהנא, כשחלה רבי ישמעאל ברבי יוסי שלח לו רבי, אמור לנו שנים ושלושה דברים שאמרת לנו משום אביך, שלח לו, כך אמר אבא,

וכן כתב רבי ירוחם פישל פערלא (בספר ביאור על ספר המצוות של רבי סעדיה גאון עשה ג"ט ס') לדעת הסמ"ק,

ומעתה אם כן כיון לדעת הסמ"ק ההלל מצוה דאורייתא מדין הודאה על הנס הוא, וכברכת הגומל ליחיד לאותן שצריכין להודות, אם כן אין לנו חובת הלל אלא לאותן שאירע להם הנס, והוא בכלל מצות תודה שחייבין להביא זבחי תודה ולקרוא את ההלל, אבל לזרעם לדורות הבאים ודאי לית בה מצוה דאורייתא, כמו שאין עליהם חובה להביא זבחי תודה, ואפילו לדור ראשון שאירע לו הנס לא מיחייב אלא בפעם אחד, ובוה יוצא ידי חובתו מדאורייתא, אלא דבנס מפורסם כחנוכה נתחייבו הם וכל הדורות הבאים מדרבנן לקרוא את ההלל בזמן שאירע הנס, ובוה מדוקדק לישנא דברייתא דקתני לשנה אחרת קבעום ועשאום יום טוב בהלל והודאה עיין שם, ומאי לשון וקבעום, הוה ליה למימר תקנום וכן מאי לשנה אחרת דקתני, ואמאי לא עשו כן מיד בשנה ראשונה, אבל לפי מה שכתבתי הלשון מדוקדק היטב, דבשנה הראשונה היו חייבים מדאורייתא להלל ולהודות, אבל לשנה האחרת דשוב ליכא מצוה מדאורייתא הוצרכו לקבוע עליהם חובה גם מכאן ואילך לדורות, וזהו גם כן מה שתקנו בנוסח התפלה וקבעו שמונת ימי חנוכה אלו להודות ולהלל, משום דבשעת הנס חייבים היו מדאורייתא להלל ולהודות אלא שחז"ל קבעו חובה לדורות, ומפני שלא תקנו בזה דבר חדש אלא דמצוה דאורייתא דשעת הנס קבעוה לדורות, לא שייך בזה אלא לשון קבע, ועל פי זה ניחא בפשיטות הסתירה שעמדו בה הראשונים ז"ל מסוגיא דברכות לסוגיא דתענית, משום דבסוגיא דברכות שפיר קאמר הלל דרבנן, כיון דהאידנא ודאי גם הלל דחנוכה מדרבנן הוא, אף על גב דודאי עיקרו

מאי דכתיב הללו את ה' כל גוים, אומות העולם מאי עבידתייהו הכי קאמר, הללו את ה' כל גוים, אנבורות ונפלאות דעביד בהדייהו, כל שכן אנו דגבר עלינו חסדו.

דאורייתא... אבל הלל דחנוכה עיקרו מיהת מצוה דאורייתא הוא,
והילכך חמיר מפי והוה ליה כדאורייתא.

יש מי שפירש וביום שמחתכם יום התשועה מהאויב

רבי אברהם אבן עזרא כתב על הפסוק וביום שמחתכם בפרשת בהעלותך לפרש על
פי הפשט,

ששבתם מארץ אויב, או נצחתם האויב הבא עליכם, וקבעתם יום שמחה,
כימי פורים, ושבעת ימי חזקיה שמחה.

ובדפוסים ליד המילה, חזקיה, נדפס כך,

ספרים אחרים, חנוכה,

וזה שיבוש, שכוונתו לזה שכתוב בספר דברי הימים (ב' ל' כ"ג) בימי חזקיה המלך,
וַיַּעֲשׂוּ שְׁבַעַת יָמִים שְׂמִינָזָה, ובספר בן ימיני על האבן עזרא כתב,

מעות סופר וצריך לומר, כימי פורים וחנוכה ושבעת ימים שמחה בימי
חזקיה.

אולם בדפוס ראשון לא נזכר חנוכה, ובאמת צריך עיון מדוע השמיט חנוכה, ועוד הרי
בפורים עדיין לא עלו רוב ישראל מן הגולה, וגם כנראה לא הקריבו אז בירושלים
קרבנות¹,

בתשובות הגאונים (שערי תשובה סימן ל') איתא לענין זה שאין אומרים צידוק הדין
בחנוכה,

¹ אולם עיין בספר יערות דבש (ח"א דרוש מ"ז).

ואפילו בר"ח, ובחנוכה, דהללו ימי שמחה נינהו, דכתיב וביום שמחתכם
 ובמועדיכם ובראשי חדשיכם, ובכל אחד אומרים הלל זה היום עשה ה'
 נגילה ונשמחה בו.

מה שהביא את הפסוק כוונתו על ראש חודש ומועד, ולא על חנוכה, דהא מיירי
 בחיוב שמחה לדורות, והפסוק וביום שמחתכם מדבר רק בשעת הנס.

סימן ד'

נקרא חנוכה על שם חנוכת המזבח

לאחר שניצחו את היונים יכלו לחזור לחדש את העבודה בבית המקדש, וחינכו את
 המזבח¹, ועל שם זה נקרא היו"ט חנוכה, כן כתב רבי יצחק מווינא בספר אור זרוע (ח"ב
 סימן שכ"א),

ולפיכך נקרא חנוכה על שם חנוכת המזבח שנסתר ובנאוהו.

וכן כתב רבי אהרן הכהן מלוניץ בספר כל בו (סימן מ"ד),

ולמה חנוכה, מפרש בגמרא² כאשר בארנו למעלה³, ואית דאמרי לפי
 שאז חנכו את הבית מעבודה שבטלו היונים.

¹ עיקר העבודה הוא בקרבנות על המזבח, ועוד שלא שייך כאן לומר חנוכת הבית כיון שהבית כבר
 היה בנוי אלא שנתבטל העבודה, ורק פרצו בה פרצות.

² הטעם המדובר לא נתפרשה בגמרא וצ"ע, ויש לציין ללשון רבי חיים וויטאל בספר שער הכוונות
 (דרושי חנוכה דרוש א') עוד יכוין במילת חנוכה, אל מ"ש חז"ל, שהוא אותיות חנוכה.

וכן כתב עוד בספר אורחות חיים (הלכות חנוכה),

ואית דאמרי טעם אחר לפי שאז חנכו הבית מעבודה שבטלו היונים.

וכן כתב רבי שמואל אליעזר איידליש בספר חידושי אגדות (שבת כ"א ע"ב)

ונראה לפרש דנקרא חנוכה על שם חנוכת המזבח, כדאמרינן בפרק רבי ישמעאל, דבית חשמונאי גנזו אבני מזבח ששקצו אנשי עו"ג לע"ז, והוצרכו לבנות מזבח חדש, ולכך נקרא חנוכה, ולא קאמר הכא מאי חנוכה אלא מאיזה נס קבעו אותו להדליק בו נרות.

וכן כתב רבי בצלאל מפרידברג בספר החיים (ספר חלק פרנסה וכלכלה פ"ז),

ונקרא חנוכה, על שם חנוכת הבית, שחזר להתחנך על ידי החסידים ההם, וזולת פירוש זה, אין טעם לשם זה של חנוכה, שאם הוא לשון ציווי, שמצווה שיהיה לנו חנייה ושביטה מעשיית המלאכה בכ"ה בכסליו, זה אינו, חדא, דמותר במלאכה הוא, ועוד, לא יום כ"ה לבר זמן החנייה והשביטה, רק כל שמונת ימי חנוכה, ועוד, מאי שנא חנוכה משאר כל מועדי ה' שלא נזכר בשמם בכמה בחודש הם.

קריאת התורה בחנוכה

במשנה מסכת מגילה (ל' ע"ב) איתא שקריאת התורה,

בחנוכה, בנשיאים,

¹⁰ לעיל שם כתב, והן הנקראין ימי חנוכה כלומר חנו כ"ה כסלו, בכ"ה בחדש יתחילו, וכן כתב עוד בספר אורחות חיים (הלכות חנוכה), והם הנקראים חנוכה כלומר חנו כ"ה, כלומר בכ"ה בחדש יתחילו. וטעם זה לא נמצא בגמרא, וכוונתו לכאורה על התחלת חניה ליום טוב בכ"ה, ובדוחק יש לומר שכוונתו, חנוך כה, וחנוך לשון התחלה, כמו דכתב רש"י בפרשת שופטים על הפסוק, ולא חנכו, לא דר בו, חנוך לשון התחלה.

וברש"י שם ביאר,

בחנוכה בנשיאים, דהוי נמי חנוכת המזבח.

טעם מדוע גומרים את ההלל כל ימי חנוכה משום שהוא חלוק בקריאת הנשיאים

רבי צדקיה הרופא הביא בספר שבלי הלקט (ענין ראש חודש סימן קע"ד) כמה טעמים
למה גומרין את ההלל בחנוכה, ואחד מן הטעמים, משום קריאת קרבנות הנשיאים,

ועוד טעם אחר כי חנוכה נקראת על שם שנתחנך הבית והוכשר
לעבודה... תודות זה קרבן, שיר זה הלל, ואין קרבן בלא הלל, והרי אנו
קורין כל יום נשיאים, כל יום ויום נשיא שלו חלוק משל חבירו, אם כן
כל נשיא ונשיא צריך לנמור הלל על קרבנותיו, ואין ראוי לחדש קריאת
נשיא אחד בלא קריאת הלל.

הסעודות משום חנוכת המזבח

יש מי שכתב לחדש, שחנוכה נקבע גם למשתה ושמחה, אולם לא לזכר ההצלה, אלא
זכר לחנוכת המזבח, שהיו עושים בשמחה, כן הביא בחידושי אנשי שם מסכת פסחים
(פרק מקום שנהגו) בשם מרדכי ארוך,

רבי יצחק רפאפורט הקשה על טעם זה בספר בתי כהונה (ח"ב בית ועד י"ג ע"א), ולא זכיתי הבינו
וקרבן נשיא דינו כיחיד ואע"ג דיחיד טעון נסכים אבל אינו טעון הלל, כי אם קרבן צבור,
ופסח שאני דבקרבן צבור הוא כנודע, ואם כן מאין הרגלים להלל ותלי תניא בדלא תניא.
ורבי מרדכי כרמי הקשה על טעם זה בספר מאמר מרדכי (או"ח סימן תרפ"ג), וגם בזה יש לדקדק
דהא בפסח בכל יום איבא קריאה חדשה ממש, משא"כ בנשיאים, שהרי הושוו קרבנותיהם,
וקריאתם כמעט שוות, ואפילו הכי אין גומרין בהם ההלל, ואעפ"י שיש ליישב כל זה, מ"מ
הטעם הנכון הוא מה שכתב שם עוד דהיינו לפי שהננס נתחדש בכל יום יעו"ש.

במגילת תענית אמרו דנקבע ימים טובים משום חנוכת המזבח והכא
קאמר משום הנם, ויש לומר דמשתה משום הכי קבעו^א, אבל הלל
והוראה קבעו בשביל הנם.

וביום שמחתכם יום חנוכת בית המקדש

רבי מאיר שמחה הכהן מדווינסק כתב בספר משך חכמה (פרשת בהעלותך) על הפסוק
וביום שמחתכם,

מכבר פרשתי וביום שמחתכם, הוי עת חנוכת המזבח, וזה בחוקיה הוי
חינוך, לכן היו מחצצרים בחצוצרות, ולכן היה בשמחה... ולכן בחנוכה,
דהיו מילואים בימי חשמונאים, שבנו מזבח חדש, ששקצום מלכי יון את
אבני המזבח... כתב רמב"ם דהיו ימי שמחה, וקבעום לשמחה.

כלומר בגלל שבשנה הראשונה הם היו ימי שמחה, דוגמת כן קבעו גם לדורות.

^א ורוצה לומר שחנוכת הבית היו עושים בשמחה, כמפורש כמה פעמים בני"ך, ולכן שייך לומר
שהשמחה שנוהגים משום הכי הוא, ומה שהביא ממגילת תענית כוונתו למה שכתוב שם, ומה
ראו לעשות חנכה שמנה ימים והלא חנכה שעשה משה במדבר לא עשה אלא שבעת ימים...
מה ראו לעשות חנוכה זו שמנה ימים אלא בימי מלכות יון נכנסו בני חשמונאי להיכל ובנו
את המזבח וסדוהו בסיד וכל שבעת הימים היו מתקנים בכלי שרת. אלא שצריך עיון שאפשר
שלא באה הברייתא דמגילת תענית אלא לתרץ למה שמונה ימים, ולא שבעה, אבל ודאי דעיקר
הקביעות היתה משום ההצלה, ולא מצינו שעשו זכר לחנוכה שעשו משה ושלמה ע"ה. ועוד צ"ע
שענין חנוכת המזבח אינו דווקא אכילה, וכמו שכתב בפירושו רבי אברהם בן שלמה לספר מלכים
(א' ח' ס"ה) בשם רבי סעדיה גאון, ולא הזקיקם לכך אלא דמיונם כי ענין חנוכה אכילה ושתייה,
ואין הדבר כן אלא ענין החניכה כאן קרבן, וכאמרו ויזבח שלמה את זבח השלמים אשר זבח
לה' ואמר בסופו ויחנכו את בית המלך וכו' וכן תפילות ותשבחות שנאמר וכל תפילה וכל
תחינה.

סימן ה'

האם בחנוכת בית חשמונאי היה דין חנוכת המזבח

לא מצינו שהקריבו בשנה הראשונה קרבנות כנגד י"ב שבטי ישראל, ומכל מקום אפשר שבהתחלת עבודת הקרבנות מחדש היה לזה דין חנוכה המזבח², וכן משמע קצת מרש"י שכתב על המשנה במסכת מגילה (ל' ע"ב) שקריאת התורה, בחנוכה, בנשיאים,

בחנוכה בנשיאים, דהוי נמי חנוכת המזבח.

וכן משמע קצת ממה שכתב רבי צדקיה הרופא בספר שבלי הלקט (ענין ראש חודש סימן קע"ד),

² עיין מה שכתב רבי שמעון דוראן בספר זוהר הרקיע (אות נ') בדעת בעל הלכות גדולות, שחינוך המזבח אינו בקרבנות מיוחדים, אלא בהתחלת העבודה של קרבנות החובה שבכל יום, וזה נוהג לדורות בבנין חדש.

כי חנוכה נקראת על שם שנתחנך הבית והוכשר לעבודה, שהרי היוונים ממאו את החיבל והעזרות והמקדש וכל כליו, וכשגברו חשמונים מהרו את הכל, ועשו חנוכה כמו שעשה משה בתחילת חינוכן לעבודה, וכן עשה עזרא כדכתיב ובחנוכת חומת ירושלים בקשו את הלויים מכל מקומותם להביאם לירושלים, לעשות חנוכה ושמחה, ובתודות, ובשיר מצלתיים נבלים וכנורות, תודות זה קרבן, שיר זה הלל.

וכן דרשו ואמרו את מזמור שיר חנוכת הבית על חנוכת בית חשמונאי.

אולם מדברי רמב"ן²¹ לא משמע כן, ונראה כיון שלא היה בנין חדש לא שייך דין של חנוכת המזבח.

²¹ כתב רמב"ן בהשגות לספר המצוות לרמב"ם (שורש ג') בדעת ספר הלכות גדולות (מנין המצות בהקדמה), וכן פרשת חנוכת המזבח, שמנה וכתב בפרשת משכן, חנוך מזבח, ובוראי חנוך המזבח הוא מצוה לדורות, כמו שכתוב בפרשת ואתה תצוה, וזה אשר תעשה על המזבח שהיא מצוה חנוך ומוזה שנינו, אין מחנכין את המזבח אלא בתמיד שלשחר, ונראין הדברים עוד שאף המשכן בהקמתו ובית המקדש בהבנותו צריכים חנוכה לעולם, ונדבת הנשיאים היתה הוראת שעה בשיעורים ההם שעלו בדעתם, אבל החנוכה כמו חובה היא, כן עשה שלמה חנוכה, וכן אנשי הכנסת הגדולה, ואף לימות המשיח וכמו שאמרו, מילואים הקריבו בימי עזרא כדרך שהקריבו בימי משה. וכן כתב עוד רבי משה על התורה (סוף פרשת נשא), והנה השם הנכבד הסכים על דעת הנשיאים וצוה, נשיא אחד ליום יקריבו, ולפיכך יתכן שהיא מצוה לדורות שיחנכו לעולם בית המקדש והמזבח, ולכך עשה שלמה חנכת הבית, דכתיב, ויחנכו את בית האלהים המלך וכל העם. וכן אנשי כנסת הגדולה עשו חנוכה, דכתיב ועבדו בני ישראל כהניא וליזאי ושאר בני גלותא חנכת בית אלהא וגו', וכן לימות המשיח, שנאמר ביחזקאל, שבעת ימים יכפרו את המזבח ומהרו אותו ומלאו ידיו ויכלו את הימים, והיה ביום השמיני והלאה יעשו הכהנים על המזבח את עולותיכם ואת שלמיכם, והיא חנכה למזבח במלואים, והנה תהיה ענין זו המצוה, כענין פרשת ממאים בפסח ופרשת בני יוסף, שהסכימה דעתם לדעת העליונה ונצטוינו בהם לדורות. ולא הזכיר חנוכה שהיה באמצע בית שני, ונראה שבחנוכה שהיה כבר הבית בנוי אלא שהיה הפסקה בעבודה, אין דין חנוכה זו, שאינו אלא בתחילת העבודה בבנין חדש, והקרבתו היו מדין קרבן תורה על הגאולה.

ועיין ב"ח סימן תר"ע, ועיין שו"ת מנחת ברוך (סימן ק"ט ענף ג'), ובפירוש אשל אברהם על מגילת תענית, שבשנה הראשונה היה להם יום טוב מן הדין חנוכה המזכה, ובספר משך חכמה והעמק דבר פרשת בהעלותך על הפסוק וכיום שמחתכם, ביאורו דקאי על חנוכה הבית.

סימן ו'

על פי המדרש חנוכה בית חשמונאי היה גם השלמה לחנוכות קודמות

השלמה ליום כ"ה בכסליו שנשלם בו עשיית המשכן בימי משה

איתא בפסיקתא רבתי (פיסקא ו' ותשלם כל המלאכה),

דבר אחר מה גדלו מעשיך ה' וגו', מהו מאד עמקו מחשבותיך, אמר רבי חנינא בעשרים וחמשה בכסליו נגמרה מלאכת המשכן ועשה מקופל עד אחד בניסן, שהקימו משה אחד בניסן כמה שכתב וביום תחודש הראשון באחד לחדש תקים משכן אהל מעד, וכל זמן שהיה מקופל היו ישראל מלמלאין על משה לומר למה לא הוקם מיד שמא דופי אירע בו, שחשב לערב שמחת המשכן בחודש שנולד בו יצחק, שבניסן נולד יצחק, ומניין אלא כשהמלאכים באים אצל אברהם מהו אומר לושי ועשי ענות, שהיה פסח ואמרו לו שוב אשוב אליך כעת חיה והנה בן לשרה אשתך, מהו כעת חיה אמר רבי זבדי בן לוי, סרימה סרמו לו על כותל, כשתבא השמש לכאן, לא עשה, אלא כיון שבא ניסן והוקם המשכן עוד לא לימלם אדם אחר משה, ומעתה הפסיד כסליו שנגמרה מלאכה בו, לאו, מהו

ותשלם אמר הקדוש ברוך הוא עלי לשלם לו, מה שילם לו הקדוש ברוך
הוא חנוכה בית חשמנאי.

טעם למנהג איסור מלאכה

ולפי זה כתב רבי יואל סירקיש בספר בית חדש (אורח חיים סימן תר"ע),

ועוד דרשה לרז"ל במדרש שחנוכה הנשיאים היתה צריכה להיות בחנוכה
והקדוש ברוך הוא שילם להם שכרם בימי מתתיהו וכו', הנה כשם
שהנשיאים כל אחד עשה ביומו יום טוב, גם בחנוכה יש להם לעשות יום
טוב בענין ביטול מלאכה.

יש מי שאומר שאם טעה וקרא נשיא אחר אינו יוצא בה

רבי חיים סופר כתב לחדש בספר שו"ת מחנה חיים בענין קריאת התורה בחנוכה,
שהקריאה כל יום הנשיא שלו דווקא ואם טעו אינו יוצא בנשיא של יום אחר, וגם אין
השלמה ליום אחר אם לא קראו, וכתב בתוך דבריו (ח"ג או"ח סימן נ"א),

אך המעיין במדרשים רבה וילקוט ותנחומא ויתר מדרשים, יתבונן על
הסודות גדולות ונוראות, על המחשבות דבוקות וקדושות, על רעיונות
מופלאות ועמוקות, על פרישות ונזירות, ועל מסירות הנפשות ונשמות,
אשר כל נשיא ונשיא הפליא בלבו כנסתר בקרבנו, עד שזכה לראות עד
סוף כל הדורות, והביאו את עצמם בהצנע לכת לחנך את המשכן להיות
מדור לשכינה לשכון כבוד בארצינו שיתהלך ה' בתוך רבבות אלפי
ישראל ולהוליך אותם קוממיות בקומה זקופה... וכאשר הגיע ימי כ"ה
כסליו ומבת אשר חפץ הקב"ה לשלם חובו אשר זכה כסליו ומבת אלו
הוקם המשכן אז נוצרך לשלם חובו אשר זכה כסליו ומבת אלו הוקם
המשכן אז הוצרך לשלם גם כן הרוב ניסים ונפלאות אשר היה פעלו
הנשיאים על ימים האלו אילו הקריבו בימים ההם קרבנם ולכן לא יפלא
עוד מכל אשר נעשה בידי החשמונאים והבן, ועל כן העמיקו אשר תיקנו
לקרוא בתורה פרשת נשיאים, כי הם המה אשר פעלו לנס חנוכה בימי

חשמונאים וכאשר פעלו על ימים האלה בימי חשמונאים כן הוקבעו הימים להיות זכרון הנשיאים תמיד תקוק ... ואם כן אפוא כל יום זוכה בנשיא שלו בכל דעותיו ומחשבותיו ודבקותיו ובכך תיקונו אשר הכין ופעל לפי שבטו ומקור נשמתו וכן הוא לדורות עולמים הבן.

השלמה לקרבנות המילואים של שבט לוי שלא הקריבו בחנוכת המשכן

איתא במדרש רבה פרשת בהעלותך (פרשה ט"ו סימן ו') ובעין זה במדרש תנחומא,

אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה לך אמור לו לאהרן אל תתירא לגדולה מזו אתה מתוקן לכך נאמר דבר אל אהרן ואמרת אליו בהעלותך את הנרות, הקרבנות כל זמן שבהמ"ק קיים הם נוהגים, אבל הנרות לעולם אל מול פני המנורה יאירו.

וכתב רמב"ן בפירושו על התורה (ריש פרשת בהעלותך),

למה נסמכה פרשת מנורה לחנכת הנשיאים, לפי שכשראה אהרן חנוכת הנשיאים חלשה דעתו שלא היה עמהם בחנוכה לא הוא ולא שבטו, אמר לו הקדוש ברוך הוא חייך שלך גדולה משלהם¹, שאתה מדליק ומטיב את הנרות בקר וערב, לשון רש"י ממדרש אגדה... אבל ענין ההגדה הזו לדיוש רמו מן הפרשה על חנוכה של נרות שהיתה בבית שני על ידי אהרן ובניו, רצוני לומר חשמונאי כהן גדול ובניו, ובלשון הזה מצאתיה במגלת סתרים לרבינו נסים שהזכיר האגדה הזו ואמר, ראיתי במדרש כיון שהקריבו שנים עשר שבטים ולא הקריב שבט לוי וכו', אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה דבר אל אהרן ואמרת אליו, יש חנוכה אחרת שיש בה הדלקת הנרות ואני עושה בה לישראל על ידי בניך נסים ותשועה וחנוכה

¹ יש לציין שהלשון, שלך לעולם קיימת, אינו לשון רמב"ן, אלא לשון ספר שפת אמת על פי המדרש ורמב"ן.

שקרויה על שמם, והיא חנוכת בני חשמונאי, ולפיכך הסמיך פרשה זו לפרשת חנוכת המזבח עב"ל.

נקרא חנוכה על שם חנוכת בית שני שהיה בכ"ד בסליו

כתב רבי יעקב עמדין בספר מור וקציעה (סימן תר"ע),

במעם שם חנוכה נראה לי דבר חדש בעו"ה, שנקרא כן גם על שם חינוך ההיכל, שהיה בזמן הזה בימי חגי הנביא ככתוב בנבואתו שבעשרים וארבעה לתשיעי שהוא כסליו, הוסד, ולמחרתו חנוכהו בהקרה, (אע"פ שלא נבנה הבית עדיין כדאיתא במדרש ובענין שאמרו מקריבין אע"פ שאין בית), ובהדלקה מבערב, שאין מחנכין המנורה אלא בין הערבים כמו ששנינו במנחות, ועל שם חנוכת הבית נקראים ימי נס הנרות שאירע באותו פרק חנוכה, ויש מכאן סעד גדול למה שנחנו לעשות סעודות ולהרבות קצת שמחה והאחרונים ז"ל נדחקו בכל זה.

בחנוכה היה עיקר חנוכת בית שני

כתב בספר שפת אמת (פרשת מקץ תרמ"ו שבת חנוכה),

אכן בבית שני שהיו תחת האומות לא היה יכול להתגלות ההתחדשות כראוי דהחודש הזה לכם כתיב, ולכן בעת ביטול מלכות יון הרשעה נתגלה להם ההתחדשות כראוי כאלו היה אז חנוכת בית שני ממש, וכן נראה מנבואת זכריה, דמנורה של חשמונאי היה היסוד של בנין בית שני¹⁵, והגם שהיה זמן רב אח"כ עב"ז היה מעשה זו עיקר חנוכת בית שני כנ"ל, שעיקר ביהמ"ק הוא כאשר בניי המה נבדלים מהאומות עעכו"ם ואז הקדוש ברוך הוא פורס סוכת שלומו עליהם בביהמ"ק, ולא כשהם

¹⁵ עיין מה שכתב רבי מרדכי יפה בספר לבוש החור (סימן תרפ"ד סעיף ב'), ומפסיר בנרות דזכריה, רני ושמחי, שיש בה ענין המנורה ונרותיה, ואף על גב דנרות שלמה שהוא ויעש חירם קדימי לה, אפילו הכי נרות דזכריה עדיפי לן שיש בה נבואות לעתיד.

תחת יד הרשעים, ולכן הראה הקדוש ברוך הוא לזכריה נרות דמנורה
שזה היה יסוד וקיום הבית כנ"ל.

סימן ז'

כמה ימים היה חנוכה והלל היה בשנה הראשונה

בספרי חז"ל לא כתוב כמה ימים עשו חנוכה ואמרו הלל בשנה הראשונה, רק בספרים
אחרים איתא שעשו חג שמונה ימים, כך נכתב בספר מקבים א' (ד' נ"ו),

ויעשו את חנוכת המזבח ימים שמונה.

וכן בספר הדומה לו ספר השמונאים (מ', נ"ח) נכתב,

ויחוגו את חנוכת המזבח שמונת ימים.

וכן בספר מקבים ב' (ב' י') נכתב,

ויחוגו את שמונת הימים בשמחה, כחג הסוכות, בזכרם את רעותם לפני
זמן מה כחג הסוכות בהרים ובמערות כחיות השדה.

שמן של יום אחד דלק שמונה ימים

וזה איתא בחז"ל שהיה להם שמן רק ליום אחד והיה גם שדלף שמונה ימים, וכך איתא בתוספתא של מגילת תענית (כ"ה בכסליו),

שבשנכנסו יונים להיכל, טמאו כל השמנים שבהיכל, וכשנברה יד בית השמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד, שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, שלא נטמא, ולא היה בו להדליק אלא יום אחד, ונעשה בו גם, והדליקו ממנו שמנה ימים.

היה חסר להם שמן דוקא לשמונה ימים כיון שהיו טרודים

עוד איתא התם שהיו צריכים שמונה ימים עד שיהיה להם שמן מהור, *

אלא בימי מלכות יון, נכנסו בני השמונאי להיכל, ובנו את המזבח, וסדוהו בסיד, וכל שבעת הימים היו מתקנים בכלי שרת.

וכן הביא רבי יצחק מווינא בספר אור זרוע (ח"ב הלכות חנוכה סימן שכ"א),

והא דנעשה גם שהיה דולק שמונה ימים, פירש מורי רבינו יהודה ברבי יצחק, משום שהיו טרודים כל שבעה ימים בבנין המזבח, ובכלי שרת, דאמרינן במגילת תענית ולדורות חנוכת בית השמונאי... ולמה היא נוהגת להדליק שמונה, אלא שסותרו המזבח ובנאוהו, וכל שבעת הימים היו מתקנים בכלי שרת, ופירש דמיד היו מתקנין שמן אחר, אלא שהיו טרודין להכין ולטהר כלי שרת ולעשות המזבח, ולא יכלו ליקח שמן אחר, ולכך נעשה גם בפך שמן ונתקיים שמונה ימים.

וכן איתא בגליון תוספות ישנים על מסכת שבת,

וא"ת למה סמכו על הנס היה להם לעשות שמן אחר, וי"ל שהיו טרודים.

היה חסר להם שמן דוקא לשמונה ימים כיון שהיו צריכים זמן לטהרה שבעה ימים

בגליון תוספות על מסכת שבת שם כתבו עוד פירוש,

וא"ת למה סמכו על הנס היה להם לעשות שמן אחר, וי"ל... אי נמי הכלים נטמאו וצריכין הזאה שלישי ושביעי.

רבי יוסף קולון כתב בפירושו על סמ"ג הלכות חנוכה,

פירוש אחר שהמקום היה קרוב, והיה צריך שבעה ימים לפחד כל הכלים שטמאום הגוים והוצרכו להזות עליהן לשלישי ושביעי, ויום אחד לעשות בו השמן, ולפירוש הראשון קנו כלים חדשים.

רבי יוסף קארו כתב בספר בית יוסף (אורח חיים סימן תרע),

והטעם שהוצרכו להדליק שמנה ימים מאותו פך, מפני שכל ישראל היו בחזקת טמאי מתים, ואי אפשר להתקין שמן טהור, עד שיעברו עליהם שבעה ימים מיום טומאתם, ויום אחד לבתישת הזיתים ותיקונם, להוציא מהם שמן טהור.

היה חסר להם שמן דוקא לשמונה ימים כיון שהיה השמן טהור רחוק

ובספר תשובות הגאונים (הוצאת רבי יעקב מוסאפיה ליק תרכ"ד סימן ק"ד) איתא,

ומה טעם יש לשמנה לילות, ולא הספיקו ממנו פחות או יותר, מפני שהשמנים באים מחלקו של אשר, כדכתיב וטובל בשמן רגלו, ומקום היה לו שנקרא תקוע בדאמרינן, תקוע אלפא לשמן, שממנו השמנים יוצאים, ומשם עד ירושלים היה מהלך שמנה ימים, בין הליכה וחזרה, והכי אמרינן במנחות, ולפיכך המתין להם עד שיביאו משם שמן טהור, וזהו שנעשה להם גם לשמנת ימים.

רבי משה בן רבי מיימון כתב בספר זמנים (הלכות חנוכה פ"ג ה"ב),

וכשגברו ישראל על אויביהם ואבדום בחמשה ועשרים בחדש¹² כסלו היה, ונכנסו להיכל ולא מצאו שמן מהור במקדש אלא פך אחד ולא היה בו להדליק אלא יום אחד בלבד, והדליקו ממנו נרות המערכה שמונה ימים, עד שכתשו זיתים והוציאו שמן מהור.

רבי ניסים מגירונדי (על הרי"ף מסכת שבת ד"ט ע"ב מדה"ר) כתב,

ומשום הכי היו שמנה ימים, מפני שהיה להם שמן מהור רחוק ארבעה ימים, והוצרכו שמנה ימים בין הליכה וחזרה.

וכן כתב רבי מנחם המאירי בספר בית הבחירה מסכת שבת (כ"א ע"ב),

ונחזור לענין הנס, והוא, שפך זה לא היה בו להדליק אלא לילה אחת, והדליקו ליל כ"ה שהיה יום ראשון לנס, ומחרתו הלכו לתקוע שמשם היו לוקחים שמן למקדש וכמו שאמרו תקוע אלפא לשמן, ר"ל ראשון ומבכר כמו אלף, שהיא אות ראשונה, והיה שם מהלך ארבעה ימים, וכתשו שם ביום מהלכן וכתשו זיתים במהרה והוציאו שמן מהור, וחזרו, ושמן הפך לא כלה עד שהיה להם זה שהדליקו בו.

רבי בחיי ב"ר אשר כתב בספר כד הקמח (אות נר חנוכה),

ומה שנמשך הנס שמונה לא פחות ולא יותר, יש פירשו שמקום הזיתים שמשם מביאין השמן היה מהלך ארבעה ימים, וחוזרין בארבעה ימים, הרי שמונה, ולפיכך נמשך להם הנס שמונה ימים, כדי שילכו ויחזרו ויביאו שמן מהור.

¹² לשון רבינו מנחם המאירי בספר בית הבחירה מסכת שבת (כ"א ע"ב), ותגבורת זה היה בכסלו בכ"ד בו. ורבי אברהם שמחה מאמציסלב כתב בספר בנין של שמחה (א"ח סימן י"ז), גם י"ל דמ"ש הרמב"ם וכשגברו ישראל על אויביהם ואבדום כ"ה בחדש כסלו היה, ר"ל שכ"ה בכסלו היה אחר גמר הנצחון והאיבוד, או דר"ל בתחילת ליל כ"ה בכסלו, ולולי דמסתפינא הייתי אומר דמ"ס הוא ברמב"ם וצ"ל כ"ד בכסלו.

וכן כתב רבי דוד בספר אבודרהם (סדר חנוכה),

והטעם שהיה הנס שמונה ימים, מפני שהשמנים היו באים מחלקו של אשר, שנאמר, וטובל בשמן רגלו, ומקום היה בחלקו שנקרא תקוע, שממנו מביאים השמנים, ומשם עד ירושלים מהלך שמונה, בין הליכה לחזרה, והכא איתא בירושלמי.

רבי יוסף קולון כתב בפירושו על סמ"ג הלכות חנוכה,

למה הוצרך כ"ב זמן עד שיהיה להם שמן מהור, צ"ל שהיה רחוק מהלך שלשה ימים להלוך, וכן לחזור הרי ששה, יום אחד יש שבת, ויום אחד לעשות בו השמן, הרי שמונה ימים, כי אחרי שהגוים השחיתו שם כל סביבותם והוצרכו ללכת מרחוק לקחת הזיתים לעשות מהם השמן, פירוש אחר... ולפירוש הראשון קנו כלים חדשים.

יש מי שכתב שעשו חנוכה בשנה הראשונה דווקא שמונה ימים כהשלמה לחג הסוכות

איתא בספר מקבים (ב' י'),

ויחוגו את שמונת הימים בשמחה, כחג הסוכות¹, בזכרם את רעותם לפני זמן מה כחג הסוכות בהרים ובמערות כחיות השדה, ועל כן בענפי עץ עבות ובענפי הדר ובכפות תמרים בידיהם, הודו, לאשר הצליח בידם לטהר את מכוננו, ובדעת כולם נמנו וקבעו לכל עם היהודים, לחגוג מדי שנה בשנה את הימים האלה.

מובא בספרים, מאור עינים, צמח דוד, וסדר הדורות, וכך כתב בספר ערוך השולחן אורח חיים (סימן תר"ע),

¹ יש לציין עוד שחנוכה הוא גמר האסוף, ולכן שייך להביא ביכורים עד חנוכה, והוא כשבעים יום לאחר החג, וסוף תקופת תשרי, וזמן עשיית השמן.

ועוד טעם לזה מבואר בספר חשמונאי, לפי שעל ידי הגזרות בטלו אז מלהקריב בחג הסוכות העבר ובשמיני עצרת, ולכן לזכרון זה עשו שמנה ימים חנוכה, וממילא כשהראו להם מן השמים הנם של הדלקה הראום שהסכימו על ידם לעשות שמנה ימים, [וזהו שאמרו בשבת שם לשנה אחרת קבעום וכו'], כלומר אחרי שראו דמשמיא הוא דאסכימו על ידיהו לעשות שמנה ימים ע"י השמן שהראו להם שדלק ח' ימים, ולזכרון הנם הזה קבעו להדליק נרות בחנוכה כמ"ש הטור].

חלק ב' קביעת יו"ט חנוכה לדורות ואם שורשו מן התורה

סימן ח'

לשנה אחרת קבעום

איתא בתוספתא על מגילת תענית,

לשנה אחרת קבעום שמונה ימים טובים.

וכן איתא בגמרא מסכת שבת (כ"א ע"ב),

לשנה אחרת^{י"ח} קבעום ועשאום ימים טובים בהלל והודאה.

^{י"ח} כתב שם רבי יום טוב אלאשכילי בחידושיו, לשנה אחרת קבעום ימים טובים להלל ולהודאה. פירוש כי בשנה הראשונה לא קבעום שמונה שלא היו יודעים כמה ימשך הנם, וכל שהשמן

חנוכה לא ניתנה לכתוב

יום טוב חנוכה לא נכתב המעשה ומצותיה במגילה, ולא הוסיפוהו וכתבוהו בספרי הקודש כדברי קבלה, כמו ביו"ט פורים שנכתבה מגילת אסתר, כיון שכבר לא היו אז נביאים, וכך איתא בגמרא מסכת יומא (כ"ט ע"א),

אף אסתר סוף כל הנסים, והא איכא חנוכה, ניתנה לכתוב קא אמרינן.

מצות חנוכה לא נקרא הוספה על התורה כיון שלא נתקנה ע"י נביאים

על הגמרא במסכת מגילה (י"ד ע"א), תנו רבנן, ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות נתנבאו להם לישראל, ולא פחתו ולא הותירו על מה שכתוב בתורה, חוץ ממקרא מגילה, כתב רש"י,

חוץ ממקרא מגילה, ואם תאמר, נר חנוכה כבר פסקו הנביאים, אבל בימי מרדכי היו חגי זכריה ומלאכי.

גם לתקנת מצות נר חנוכה דרשו הק"ו מהודאה על יציאת מצרים

ורבי יום טוב אלאשבילי כתב בחידושויו על מסכת מגילה (י"ד ע"א),

ורבנן דתקון בתר הכי נר חנוכה, דסמוך נמי אהאי מעמא^ט, מיהו מגילת אסתר הויא רבותא טפי שכתבוה.

רבנן מצאו סמך מן התורה למצות חנוכה

ורבי שמואל אליעזר איידלס בספר חידושי אגרות שם כתב,

היה נמשך היו עושים יום טוב, ועיין מסכת עבודה זרה (ח' ע"א) מאי דאיתא גבי אדם הראשון, לשנה האחרת עשאן לאלו ולאלו ימים טובים.

^ט לשון הגמרא שם, לענין קריאת המגילה בפורים, מאי דרוש, אמר רבי חייא בר אבין אמר רבי יהושע בן קרחה, ומה מעבודות לחירות אמרי' שירה, ממיתה לחיים לא כל שבן, ומשמע גם מכאן דנר חנוכה נחשב כמו שירה כיון שזה גורם לשירה.

חזין ממקרא מגילה כו', פרש"י וא"ת נר חנוכה כבר פסקו הנביאים כו' עכ"ל, לא בעי למימר כיון שפסקו הנביאים היה להם רשות להוסיף נר חנוכה, דאין סברא שיהא לחכמים כח יותר מהנביאים, אלא דבנר חנוכה נמי מצאו חכמים בשום דרשה רמז בתורה, כדאיתא במדרשות.

רמזים מן התורה לחנוכה

כתב רמב"ן בפירושו על התורה (ריש פרשת בהעלותך),

בהעלתך, למה נסמכה פרשת מנורה לחנכת הנשיאים, לפי שכשראה אהרן חנוכת הנשיאים חלשה דעתו שלא היה עמהם בחנוכה לא הוא ולא שבטו, אמר לו הקדוש ברוך הוא חייך שלך גדולה משלהם, שאתה מדליק ומטיב את הנרות בקר וערב, לשון רש"י ממדרש אנדה..., אבל ענין ההגדה הזו לדרוש רמז מן הפרשה על חנכה של נרות שהיתה בבית שני על ידי אהרן ובניו, רצוני לומר חשמונאי כהן גדול ובניו, ובלשון הזה מצאתיה במגלת סתרים לרבינו נסים שהזכיר האגדה הזו ואמר, ראיתי במדרש כיון שהקריבו שנים עשר שבטים ולא הקריב שבט לוי וכו', אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה דבר אל אהרן ואמרת אליו, יש חנכה אחרת שיש בה הדלקת הנרות ואני עושה בה לישראל על ידי בניך נסים ותשועה וחנכה שקרויה על שמם, והיא חנכת בני חשמונאי, ולפיכך הסמיך פרשה זו לפרשת חנכת המזבח עכ"ל.

כתב רבי אלעזר מגרמייזא בספר הרוקח הלכות חנוכה (סימן רכ"ה),

בפרשת אמור אל הכהנים התחיל שבת ורגלים פסח עצרת ראש השנה ויום הכפורים סכות, וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל, וסמיך ליה ויקחו אליך שמן זית זך כתית למאור, רמז לחנוכה.

לא תסור ושאל אביך ויגדך

גם אם עיקר המצוה מדרבנן שייך לומר וצוננו, כמו שאיתא במסכת שבת (כ"ג ע"א) ומסכת סוכה (מ"ו ע"א),

מאי מברך, מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו להדליק נר של חנוכה
והיכן צונו, רב אויא אמר, מלא תסור, רב נחמיה אמר, שאל איך ויגדך
זקניך ויאמרו לך.

סימן ט'

יש מי שחידש שיש חיוב מדאורייתא לקבוע יום להודות

כתב רבי משה סופר (חידושי הת"ס החדש שבת עמוד ע"ב וסוכה עמוד קכ"ה),

ואני אומר דודאי עיקור פורים וחנוכה רמוז בתורה מקל וחומר דפסח,
השתא מעבדות לחרות אומרים שירה, ממות לחיים לא כל שכן, כמבואר
קל וחומר זה פרק קמא דמגילה, וקל וחומר דאורייתא הוא, אלא דבהאי
קל וחומר לית לן אלא לקבוע יום לכבוד ה' להודות לו, אבל לקרות
מגילה ולשלוח מנות, וכדומה להדליק נרות, ולקרות הלל בחנוכה, זה
מצוה נוספת על של תורה והוא בכלל לא תסור ואתי שפיר.

חיוב לקבוע שום זכר לנם

ובמקומות אחרים כתב רבי משה סופר באופן אחר קצת, בספר שו"ת חתם סופר הלך
או"ח (סימן ר"ח) כתב,

ומה שכתב^ב דפורים וחנוכה וכל ימי מגילת תענית לעשות זכר לנס ממות לחיים הוא דאורייתא ממש מק"ו כדאיתא פ"ק דמגילה, יעייין רמב"ן סוף שרש ב', מכל מקום היינו לעשות שום זכר לנס, אבל איכות וכמות הזכרון ההוא הוא מדרבנן, כגון קריאת מגילה ומשלוח מנות והדלקת נרות בחנוכה הכל מדרבנן, אבל לעשות שום זכר קצת ולכלל הפחות לאסרו בהספד ותענית^{כא} הוא דאורייתא מק"ו הנ"ל.

וכך כתב עוד בספר שו"ת חתם סופר חלק יורה דעה (סימן רל"ג),

מה שכתבתי לעיל דקביעת יום מועד ביום עשיית נס הוא ק"ו דאורייתא, ולפע"ד לפי זה יום פורים וימי חנוכה דאורייתא הם, אך מה לעשות בהם אם לשלוח מנות או להדליק נרות או לעשות זכר אחר זהו דרבנן, והעובר ואינו עושה שום זכר לימי חנוכה ופורים עובר על מצות עשה דאורייתא, אך העושה שום זכר יהיה מה שיהיה על כל פנים ביום אחד מימי חנוכה ואפילו לא הדליק נרות, ולא שלח מנות בפורים, וכדומה אינו אלא עבריין דרבנן.

וכן כתב עוד בספר חידושי על הש"ס בכמה מקומות, בחידושי חתם סופר על מסכת שבת (כ"ב ע"א) כתב,

פסולה כסוכה וכמבוי, נראה לי דנקט לשון פסולה דשייך בדאורייתא כמו שכתבו תוספות, להורות נתן, דנהי דהדלקת נרות בעצם לאו דאורייתא, מכל מקום חנוכה גופיה וכל ימים טובים הקבועים על ניסים

^ב רבי צבי הירש חיות בספר תורת הנביאים הנ"ל, עיין שם.

^{כא} רבי עמרם גרינוואלד שהקשה עליו בספר שו"ת ערוגת הבושם (א"ח סימן קפ"א) וכתב, ועיקר דברי החתם סופר ז"ל נפלאו ממנו הלוא בקל וחומר ממות לחיים אמרו שירה אמקרא מגילה הוא, דהא ממה דאמר' שירה מעבדות לחרות ילפינן לה, ואם כן איך יוצא ידי חובתו בזה על ידי איסור הספד ותענית, ויש ליישב שעל ידי איסור הספד ותענית ביום זה, נזכר מהנס, ומודה ומשבח להקב"ה.

דאורייתא ניהו, ברעת בה"ג דהלל ומגילה וחנוכה דאורייתא ופליגי בזה רמב"ם ורמב"ן בספר המצות בשורש הראשון סוף תשובה א' ותשובה ב' ע"ש, ולפע"ד לאו יפלא כלל לומר דק"ו דילפינן פרק קמא דמגילה דאורייתא היא השתא משיעבוד לגאולה אמרי' שירה ממיתה לחיים לא כל שכן נמצא מצות עשה דאורייתא לקבוע יום על כל נס אלא שחכמים קבעו מה לעשות בו מעין המאורע, בזה לקרוא מגילה ולשלוח מנות, ובה לומר הלל ולהדליק נרות נמצא עיקרו דאורייתא ופירושו מדרבנן.

וכן כתב עוד שם בספר חתם סופר (שבת כ"ג ע"א),

ולפע"ד אפילו יהיבנא לרמב"ן דמצוה שאין לה שרש מן התורה לא אסמכוהו אלא תסור, מ"מ מגילה וחנוכה והלל שרשם בקדש מן התורה, כמו שאמרו חז"ל פ"ק דמגילה... משיעבוד לגאולה אומר שירה ממות לחיים לא כל שכן ומחוייבים מן התורה לעשות שום זכרון לכל נס מק"ו דיציאת מצרים אלא שמסרן לחכמים מה יתקנו אם להדליק נרות או לשלוח מנות וכדומה וא"כ הני מצות דרבנן שרשם דאורייתא טפי מבשר עוף בחלב ואסמכוהו אלא תסור.

וכן כתב עוד בספר חתם סופר במסכת גיטין (ט"ו ע"ב),

ולפע"ד כבר כתבתי בכמה מקומות כי לעשות זכר לנס דאורייתא הוא, מק"ו מעבדות לחירות אמרינן שירה ממות לחיים לא כ"ש, אך איזה זכר יעשו הוא ביד חכמים והם אמרו לקרות מגילה ולעשות משתה שמחה ויו"ט וכדומה והכל מדרבנן סייג לגוף מצות עשה שהיא דאורייתא מק"ו הנ"ל.

וכן כתב עוד רבי משה בהגהות חתם סופר על הש"ס מגילה (ו' ע"ב),

דע דלפי עניות דעתי, וכן משמע ברמב"ן (סוף) ספר המצות, דעיקר פורים וחנוכה דאורייתא, מקל וחומר דרבי יהושע בן קרחה לקמן י"ד ע"א, וקל וחומר דאורייתא, אלא דסני בשום זכר לנס, ואנשי כנסת

הגדולה תקנו לקרות מגילה ושמחה ומשתה, וכן בחנוכה תיקנו חשמונאים נרות וכל דברי קבלה ודרבנן, אבל מן התורה מחוייב לעשות שום זכר לנס... ונראה לי משון הכי תקנו מדינא באדר ראשון בי"ד ומ"ו לאסור בהספד ותענית על כל פנים, ויצאו בזה חובת דאורייתא שכבר עשו שום זכר לנס.

חנוכה והלל לדורות מדרבנן

וכמה אחרונים השיגו עליו, וכתבו שעיקר הק"ו אינו מלמד אלא לשעת הנס ולא לדורות, וזה מלכד מה שכתב רבי אליהו מזרחי²² שהקל וחומר אסמכתא בעלמא רבי נפתלי צבי יהודה ברלין בספר העמק שא"לה כתב (שאי"תא כ"ו אות א'),

ולא כמו שכתב הגאון וצדיק חתם סופר יו"ד סימן רל"ג דקביעת יום מועד על הנס לעולם מן התורה ומקל וחומר דנאולת מצרים וגם הלל דחנוכה מן התורה כמו הגדה דפסח, ולא נראה כלל, דאם כן האיך בטלו מגילת תענית ונשכחו אותם הימים ממנו, אלא עיקר חנוכה בזמן הזה מדרבנן.

וכן כתב בספרו מרומי שדה מגילה (י"ד ע"א),

והנה לעיל דף ז' א' איתא דלא רצו החכמים לקבל ק"ו זה. והיינו משום דהק"ו לא הוי אלא באותה שעה... אבל לדורות לא מצינו להזכיר את הנס. וזה דלא כהגאון הטורי אבן ז"ל דמפרש הקל וחומר מהא שאומרים הלל בכל שנה, דזה ודאי אינו אלא מדרבנן.

²² כביאור על סמ"ג ריש הלכות מגילה.

רבי משה גרינוואלד בספר שו"ת ערוגת הבושם גם כן הקשה (או"ח סימן קפ"א),

והן נראה לעניות דעתי לפי מה שכתב רש"י שם במגילה דמעבדות לחירות אמרי' שירה קאי אשיר של הים יעוין שם, אם כן לא מוכח מהאי קל וחומר כלל דבעינן לעשות זכר להם לדורות, אלא דאנן ילפינן דצריך לומר שיר ושבת בשעת הצלה מהנם מקל וחומר, אבל לעשות זכר לדורות אנו אין לנו שום קל וחומר, דהא שיר של ים גופא לא הוקבע כלל לחיובא לדורות..., ודברי החתם סופר אלו נפלאו ממנו וצע"ג.

סימן י'

אין עושים בחו"ל משום ספיא דיומא תשעה ימים חנוכה לפי שחנוכה מדרבנן

כתב רבי אהרן הכהן מלונז'ל בספר כל בו (סימן מ"ד) שכתב רבי יהודה בן ברזילי בעל ספר העתים,

ועוד כתב, למה אין עושין תשעה ימים מספק כמו בחג הסכות, והטעם לפי שחנוכה מדבריהם ולא החמירו בה כל כך.

וכן כתב עוד בספר אורחות חיים (הלכות חנוכה, אות ב').

ועוד כתב, למה אין עושין תשעה ימים מספק כמו בחג הסכות, והטעם לפי שחנוכה מדבריהם לא החמירו כל כך עכ"ל.

וכן כתב רבי דוד אבודרהם (סדר חנוכה),

וכתב בעל העתים למה אין עושים תשעה ימי חנוכה מספק כמו שאנו עושים בחג הסכות תשעה ימים, תשיעי ספק שמיני, ותירץ מפני שחג הסכות מן התורה והחמירו רז"ל על ספקו לפי שאין אנו קובעין עתה על פי הראייה, אבל חנוכה שהיא מדבריהם הם אמרו לעשות שמונה ימי חנוכה, והם אמרו חשבון המולדות ע"כ.

רבי אליהו מזרחי בביאור על ספר מצות גדול (ד"ה שמונה ימי חנוכה) כתב,

ויש לתמוה למה לא נהגו בזמן הזה להדליק שמונה ימים מספק כמו בי"ט, שהרי במגלה אע"ג דמדרבנן היא היו מצריכינן לקרותה י"ד וט"ו מספק, אי לאו משום דדילמא י"ד נקבע בזמנו ואיכא בט"ו משום ולא יעבור כמו שכתב המרדכי במגלה.

רבי יוסף באב"ד כתב בספר מנחת חינוך (מצוה ש"א)

והנה דינים אלו משום ספיקא דיומא עבדינן כאבותינו שני ימים היינו ביום טוב דאורייתא, אבל בדרבנן, כגון חנוכה בודאי בזמן שהיו מקדשין ע"פ הראיה והיו שלוחין יוצאין על חנוכה, כמבואר בש"ס דר"ה, ובמקום שלא היו מגיעין בודאי עבדינן ט' ימים, ואף שהוא ספק דרבנן, מ"מ כיון דאנו מסופקים אם יום הראשון אינו חנוכה א"כ הוי תשיעי חנוכה, ואם יום התשיעי אינו חנוכה הוי יום הראשון חנוכה, ואי אמרינן ספק דרבנן ולקולא, אם בן לא יהיה לא ביום הראשון ולא ביום התשיעי, כי מאי חזית, ובאמת ביום א' או יום ה' בודאי הוא חנוכה, וא"כ הו"ל אקבע איסורא ועבדינן לחומרא לכאן ולכאן, ועבדינן תרי יומי, וגם מעיקרא תקחו"ל אצלם וז"פ, ועיין משנה למלך פ"א מהלכות מגלה וחנוכה מ"ש בשם הר"ן, ויש להאריך בזה, אך האידנא דאנחנו בקיאים רק משום מנהג אבותינו דשלאו מתם כו', ועל דרבנן לא חששו כ"כ, על כן אנחנו עושים רק שמונה ימים חנוכה, אבל כשיבנה בית המקדש במהרה בימינו ונשוב לקדש על פי הראיה אז הרחוקים דעתידה ארץ ישראל להתפשט בכל הארצות בודאי יעשו חנוכה שמונה ימים כנלע"ד.

סימן י"א

מגילת תענית במלכה חוץ מחנוכה דמפורסם הנם

מגילת תענית במלכה, ואיתא במסכת ראש השנה (י"ח ע"ב) הטעם שימים טובים חנוכה לא בטלו,

שאני חנוכה דאיכא מצוה^כ, אמר ליה אביי, ותיבטיל איהי^כ, ותיבטל מצותה, אלא אמר רב יוסף שאני חנוכה דמיפרסם ניסא^כ.

עוד איתא שם (י"ט ע"ב),

^כ פירוש רבינו חננאל שם, דאיכא מצות הדלקת נר, וכן כתבו הראשונים שם, וכן איתא במסכת שבת (כ"א ב') תנו רבנן, מצות חנוכה, נר איש וביתו, ומה שכתב רבי יאיר בכרך בספר שו"ת חות יאיר (סימן ע'), שקאי על סעודת מצוה צ"ע, שכך כתב שם להביא קצת ראיה לסוברים שסעודה בחנוכה הוה סעודת מצוה, ויש קצת ראיה מגמרא דר"ה י"ח ע"ב דמשני שאני חנוכה דאיכא מצוה ואי אפשר לומר שרוצה לומר הדלקת נר חנוכה, שהרי מקשה ותיבטל איהו וכו' ודו"ק.

^כ פירוש היום טוב עצמו, שהוא איסור הספד ותענית, ומצות הלל והודאה.

^כ רש"י ביאר שם, כבר הוא גלוי לכל ישראל על ידי שנהגו בו המצות, והחזיקו בו כשל תורה, ולא נכון לבטלו, וכן כתב רבי יום טוב אלאשבילי בחידושיו שם, שאני חנוכה דמיפרסם ניסא משום דאיכא מצוה, כלומר שע"י המצוה נתפרסם הנם כיום טוב זה ואי אפשר לבטלו.

והלכתא בטלו, והלכתא לא בטלו, קשיא הלכתא אהלכתא, לא קשיא, כאן בחנוכה ופורים, כאן בשאר יומי.

רבי מנחם אבן זרח כתב בספר צידה לדרך (מאמר ד' כלל ז' פרק א'),

כי הניחו חנוכה ופורים, לפי שהיו הניסים לכל ישראל או לרובם, והניחום לזכרון.

חלק ג' לגבי מה קבעוהו ליום טוב וגדר היר"ט

סימן י"ב

קבעו ימים טובים באיסור הספד ותענית וחייב הלל והוראה

איתא במגילת תענית (חודש כסליו),

בעשרין וחמשה ביה חנכתא^כ תמניא יומין דלא למספד בהון^כ.

ובתוספתא על מגילת תענית איתא,

לשנה אחרת קבעום שמונה ימים טובים^כ.

^כ פירוש יום טוב שנקרא חנוכה, שכל הימים המגויים במגילת תענית כתבו בהם, עשאוהו יום טוב, וגם על פורים איתא במגילת תענית, ועשאוהו ימים טובים, ובכל הימים כתוב במגילת תענית שם היום טוב, ורק על שני ימים כתוב במגילת תענית יום טוב סתם ללא שם פרטי, בשבעה ביה יום טוב, וכן, בתרין בשכט יום טוב ודילא למספד, וכל יום המגוי במגילת תענית הוא יום טוב אפילו שאינו מפרש יום טוב, אלא שבשני ימים אלו היה סיבה מיוחדת שלא רצו לפרט את המאורע, ולכן כתוב יום טוב סתם, אבל בשאר הימים, קראו ליום בשם המאורע.

^כ כשכתוב במגילת תענית שאסור בהספד כל שכן שאסור בתענית, יש עוד ימים במגילת תענית שהיו אסורים בהספד ותענית, לא רק חנוכה.

ובגמרא מסכת שבת (כ"א ע"ב) איתא,

מאי חנוכה, דתנו רבנן, בכ"ה בכסליו יומי דחנוכה תמניא אינון, דלא
למספר בהון ודלא להתענות בהון... לשנה אחרת קבעום ועשאום ימים
טובים^כ בהלל והודאה^ל.

וכתב רש"י שם,

הכי גרסינן^{לא}, ועשאום ימים טובים בהלל והודאה, לא שאסורין
במלאכה^{לב}, שלא נקבעו אלא לקרות הלל, ולומר על הנסים בהודאה.

בספר השמונאים (ט', ס"א) איתא,

^כ על הגמרא במסכת שבת (י"ג ע"ב), תנו רבנן, מי כתב מגילת תענית, אמרו, חנניה בן חזקיה
וסיעתו, שהיו מחבבין את הצרות. כתב רש"י, מחבבין את הצרות, שננאלין מהן, והנס חביב
עליהן להזכירן, לשבחן של הקדוש ברוך הוא, וכותבין ימי הנס לעשותן יום טוב.

^{כב} בסדר רב עמרם, ובפסקי הרי"ד, בספר המנהיג וספר שבלי הלקט, וספר הנייר, (הלכות חנוכה),
לא גרסי טובים, ובפסקי הרי"ד שם כתב מיד בהמשך דבריו, ודווקא לאילו קבעום ימים טובים
ולא למלאכה. ועיין בספר ים של שלמה (נבא קמא פרק ז') מה שדייק מכאן רבי שלמה לוריא ראייה
לשיטתו שחנוכה נקבע גם למשתה ושמחה, ועל מה שכתבו בתוספות מסכת תענית (י"ח ע"ב) דאי
אחנוכה ואפורים אינו יכול להתענות, דיום משתה ושמחה כתיב, כתב רבי נתנאל ווייל בספר
קרבן נתנאל (תענית פרק ב' סימן כ"ה סק"ג), ורצונם לומר דהמה כתובים במגילת תענית לעשות
יום טוב.

^{כג} כאן נזכר תכלית הימים טובים, שהיא להודות ולהלל, בספר מנהגים דבי מהר"ם (מרוטנבורג, סדר
חנוכה) כתב שיש שדייקו מכאן שמשמע שדווקא להלל והודאה, אבל לא למשתה.
^{כד} שיש שאין גורסין בהלל והודאה, ולשון רבי יצחק בספר העיטור (הלכות חנוכה), לשנה אחרת
קבעום ועשאום יום טוב וקראוהו חנוכה.

^{כז} ועיין בחידושי אנשי פסחים (מרדכי סימן תר"ה) בשם מרדכי ארוך, ובספר ים של שלמה (נבא
קמא פרק ז') מה שדייקו מכאן לשיטתם שמלבד איסור מלאכה, דומה חנוכה ליו"ט גם למשתה
ושמחה.

ויצו יהודה ואחיו וכל קהל ישראל לחוג את חנוכת המזבח ביום החמישה ועשרים לחודש כסליו, שמונת ימים מידי שנה בשנה, בהלל ותודות לה'.

בנוסח על הניסים איתא,

וקבעו שמונת ימי חנוכה אלו, להודות ולהלל לשמך הגדול לך.

ביוצר שלשבת ראשון של חנוכה, כתב רבי יוסף בן רבי שלמה מקרקשונה,

תקף הנם קבעו משכילים, תיחמו הלל לגמור שמונה, תוכן נרות להעלות ברננה, תמיד בכל שנה ושנה.

ביוצר שלשבת שני של חנוכה כתב רבי מנחם בן רבי מכיר,

קבעו לכן הימים האלה לדורות עדני, להזכיר גבורות ולהודות ולהלל לה'.

רבי יעקב כתב בקדושה לחנוכה,

תודות והלל ונעים זמירות, תומכים בה יחד לקורא הדורות.

רבי מרדכי כתב בפיוט מעוז צור,

בני בינה ימי שמונה קבעו שיר (י"ג בשיר) ורננים.

ימי שמחה

²⁵ וצריך ביאור למה מזכירים מקור היום טוב בנוסח ההודאה, מה שלא מצינו בפורים, ובשאר ימים טובים, ואפשר כיון שלא נכתב במקרא ובמשנה היו צריכין לפרש מאי חנוכה. ומה שכתב המגן אברהם (סימן תרפ"ב), ולי נראה שיש לומר ימי חנוכה אלו, כמו שאנו אומרים ותתן לנו את יום חג פלוני הוזה, אינו בא לתת טעם למה אומרים זה, רק מביא ראיה מקידוש שמפרטים את היום לאפוקי מהאומרים, וקבעו ימים אלו סתם.

ימי הלל והודאה הם ימי שמחה, וכך איתא בספר מכבי (א' ד' ג"ח),

ויקיים יהודה ואחיו וכל קהל ישראל להיות ימי חנוכה המזכה נעשים
במועדם שנה בשנה ימים שמונה מיום חמישה ועשרים לחודש כסליו
בשמחה וניל.

וכן איתא במגילת אנטיוכוס (בסופה),

על בן קימו בידהם חשמונאי קימא ותקיפו אסרא ורשמו ובני ישראל
בחדא עמהון למיעבד תמניא יומין אלין יומי חדותא^{לד} כיומי חדות
מועדיא דכתיבין בספר אורייתא, ולאדלקא בהון אנהרותא, להודעא די
עביד אלקא שמיא נצחנין, בהון לא למספד ולא למנזר צום ותענית... עד
יומיא האלין, בני ישראל בכל גלותהון נטרין יומיא אלין, וקרי להון, ימי
חדותא, מעשרים וחמשה יומין לירחא דכסלו, תמניא יומין.

וכן כתב רבי משה בן רבי מיימון בספר זמנים בהלכות מגילה וחנוכה (פ"ג ה"ג),

ומפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור שיהיו שמונת הימים האלו
שתחילתן מליל חמשה ועשרים בכסלו, ימי שמחה והלל.

וכן כתב רבי דוד הנגיד (דרשה פרשת וישב),

ולכן אסור לצום בהם ולהספיד ולבכות, וצריך שיהיו ימי שמחה.

וכן כתב רבי רבי יהושע אבן שועיב (דרשה פרשת מקץ),

^{לד} את מה שכתוב יומי חדותא, ימי חדותא, יש שתירגמו, ימי משתה ושמחה, כנראה משום
שכתוב בהמשך כימי מועדים הכתובים בתורה, ויש גירסא יומין חדוה ויקר, ותרגומו, שמחה
וכבוד.

ותקנו ז"ל שלא להתענות ולספור באלו הימים ולעשותן כמועדים שהם ימי שמחה.

וכן כתב רבי משה אבן מכיר בספר סדר היום (סדר הדלקת נר חנוכה),

והתנו שאותם השמונה ימים שנעשה להם הנם בימי מתתיהו ובניו שיהיו ימים קבועים בכל שנה ושנה ימי ששון ושמחה דלא להתענאה בהון ודלא למספר.

ימי משתה

יש מן הראשונים שהוסיפו בלשונם גם משתה בחנוכה, כן רבי יונה גירונדי (דרשה פרשת מקץ),

ולכן תיקנו שיהיו ימים אלו ימי משתה ושמחה, על נם הצלת הנפשות, וניצוח הצדיקים המועטים, ברשעים המרובים.

וכן כתב רבי אשר הכהן מלוניל בספר כל בו (הלכות חנוכה סימן מ"ד),

ומפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור שיהיו עושין אלה הימים בכל שנה ושנה ימי משתה ושמחה והלל.

אין איסור מלאכה משום יר"ט

ימים טובים חנוכה אינם אסורים בעשיית מלאכה.

סימן י"ג

תכלית זכירת הניסים לדורות ולהודות עליהם

ימים טובים נקבעו להלל ולהודות לה', אלא שהרגלים מדאורייתא הם להלל ולהודות על הטוב שנותן לנו ה' על פי הטבע בזמן הזה, ורבנן חידשו מן הסברא ענין הלל והודאה על העבר שעשה ה' ניסים דוקא לעם ישראל בימים ההם, וכך כתב רבי משה בן רבי מיימון בסוף מנין המצוות הקצר, בתוך דבריו לענין שהמצוות מדברי סופרים אין בהם בל תוסיף, כיון שתכלית מצוה חנוכה הוא המשך כוונת התורה,

ויש מצוות אחרות שנתחדשו אחר מתן תורה וקבעו אותן נביאים וחכמים ופשטו בכל ישראל, כגון מקרא מגילה, ונר חנוכה... כל אלו המצוות שנתחדשו חייבין אנו לקבלם ולשמרם שנאמר לא תסור מכל הדבר וכו'... אלא כך אנו אומרין, שהנביאים עם בית דין תקנו וצוו לקרות המגלה בעונתה, כדי להזכיר שבחיו של הקדוש ברוך הוא ותשועות שעשה לנו והיה קרוב לשועינו, כדי לברכו ולהללו וכדי להודיע לדורות הבאים שאמת מה שהבטיחנו בתורה כי מי גוי גדול אשר לו אלוקים קרובים אליו כה' אלוקינו בכל קראנו אליו, ועל דרך זו היא כל מצוה ומצוה שהיא מדברי סופרים בין עשה בין לא תעשה.

וכן כתב רבי לוי בן רבי גרשום (פרשת ואתחנן),

ויש גם בן שם קצת מצוות מדרבנן כמו נר חנוכה וקריאת מגילה, והכוונה בזה, ההמשך לכוונת התורה שהשתדלה במקומות רבים לפרסם הנסים להוסיף אמונה בשם יתעלה.

וכן כתב רבי יצחק עראמה בספר עקידת יצחק פרישת אמור (סוף שער ס"ז),

וכבר הוסיפו קדמונינו ז"ל... כמו חנוכה ופורים המעידים כי הוא יתברך נמצא עמהם בגלותם למגן ועזרה לכל צרותם, וכמו שנאמר ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לגלותם, כי הימים האלה כלם נזכרים ונעשים, לקבוע אל האמונות והשרשים האמתיים בלב האנשים והנשים והמפך אשר יקראו אותם במועדם.

ואולי זה ביאור מה שאמרו רבותינו הקדושים זי"ע כי חנוכה ופורים הם מחזקים אותנו בגלות^ל.

וכן אומרים בפורים בפיוט שושנת יעקב.

להודיע, שכל קויד, לא יבושו, ולא יכלמו לנצח, כל החוסים בד.

^ל לשון ספר שפת אמת ליקוטים לחנוכה ד"ה בפסיקתא. ועיין בספר אמרי אמת, בחנוכה, ובפורים.

סימן י"ד

אין מברכים שהחיינו על זמן יו"ט חנוכה

אין מברכים ברכת שהחיינו על הזמן של חנוכה ופורים, שאינם כמו ימים טובים הקדושים בקדושת היום מן התורה, וכן כתב רבי חזקיה די סילוה בספר פרי חדש (סימן תרע"ו),

הך שהחיינו לא נתקן אלא על הדלקה או על הראייה, הא לאו הכי, לא יברך, והא דאמרינן בפרק בכל מערבין, זמן אומרו אפילו בשוק, ההיא בזמן דרגל.

וכן כתבו עוד הרבה ראשונים ואחרונים.

חידוש רבי יעקב עמדין ששייך לברך על עצם הזמן של יו"ט חנוכה ברכת שהחיינו

אולם רבי יעקב עמדין, מחדש שגם בחנוכה ופורים שייך לברך ברכת שהחיינו על הזמן, כמו בימים טובים דאורייתא, וכך כתב בספר מור וקציעה (סימן תרע"ו),

וגם אם אינו רואה נר חנוכה ראוי לברך זמן על היום, ככל מועדי ה', אף על פי שהוא מועד דרבנן.

וכן כתב לענין פורים (שם סימן תרצ"ב).

וכן כתב עוד בספר שו"ת שאילת יעב"ץ (סימן ק"ז),

ואף בלא ההדלקה יכולה לברך שהחיינו מיד בכניסת יום טוב, דקיימא לן זמן אומרו אפילו בשוק.

ורבי ישראל מאיר הכהן מראדין בהגהות שער הציון (סימן תרע"ו סק"ג) מסתפק בזה,

אמנם אם ארע זה בליל שמיני וממילא יתבטל לגמרי ברכת שהחיינו, צריך עיון, דאפשר דכמו בעלמא קיימא לן דזמן אומרו אפילו בשוק, הוא קאי על עצם היום טוב, אפשר שהוא הדין בזה דקאי על עצם הזמן דחנוכה שנעשו בו נסים ונפלאות, אלא דלכתחלה סמכו זה על זמן ההדלקה, וכעין סברתי¹⁵ נמצא במאירי... וצריך עיון.

וכן כתב עוד בביאור הלכה סימן תרצ"ב ד"ה ושהחיינו לענין פורים וחנוכה.

ביאור מה שהביאו הראשונים 'זמן אומרו אפילו בשוק' לענין חנוכה

מצינו בספרי כמה מן הראשונים כשמדברים בענין ברכת שהחיינו על מצות נר חנוכה, מזכירים בתוך הדברים, 'זמן אומרו אפילו בשוק'¹⁷, אולם כשמדקדקים בדבריהם

¹⁵ ומה שכתב, וכעין סברתי, כיון שהמאירי אינו כותב שזה מדין ברכה על עצם הזמן, עיין לקמן בברכת שעשה ניסים.

¹⁷ מקור לשון זה הוא מהגמרא מסכת עירובין (מ' ע"ב) ומסכת סוכה (מ"ז ע"ב), זמן כל שבעה מי איכא, הא לא קשיא, דאי לא מברך האידנא מברך למחר וליום אחרא... דאמר רב נחמן, זמן אומרו אפילו בשוק... והלכתא, זמן אומרו אפילו בשוק. והפירוש בזה שבימים טובים שמברכים שהחיינו, אף על פי שלכתחילה צריך לסדר הברכה על הכוס, מכל מקום בדיעבד יכול לומר אפילו בשוק דהא כל היום קדוש בקדושת הזמן, ולא דווקא בעת שמקדש היום על הכוס, בכניסת היום.

רואים שאין כוונתם שבחנוכה הוא כן, שאומרים זמן על היום, אלא שלומדים מברכת שהחיינו על זמן דרגל, גדרים לענין שהחיינו על המצוה⁷⁴.

רבי צדקיה הרופא כתב בספר שבלי הלקטא (ענין חנוכה סימן קפ"ו) לענין אדם שלא הדליק בלילה הראשון, אם מברך זמן בלילה השניה,

ועוד מצאתי בתשובות הגאונים, אני יקר יש לי לשאול שאילה זו, מי שבא בדרך או בספינה ולא הדליק בלילה הראשון, אם מברך אחרי כן שהחיינו אם לאו, מי אמרינן כיון דלא בריך בלילה קמא הדר בעי ברוכי, כדאמרינן לגבי יום טוב זמן אומרו אפילו בשוק, ואפילו כל שבעה, או דילמא כיון דלא ברוך בזמנו בליליא קמא, לא ליברך כלל משום שאמרו חכמים המדליק בליל ראשון מברך שלש, והרואה מברך שתים עד כאן דבריו, ורבינו ישעיה זצ"ל כתב שאין להסתפק בדבר דודאי חייב לברך שהרי על המצוה הבאה לו לאדם משנה לשנה חייב לברך, וכיון שלא בירך עליה בזמנה, מברך עליה כל זמן שתגיע לידו.

השאלה הוא בברכת שהחיינו על מצות נר חנוכה, אלא שהשואל רצה לדמות לדין זמן אומרו אפילו בשוק, שלא רק ביום הראשון מברך, אלא גם אם מדליק בליל שני לראשונה מברך שהחיינו.

רבי מאיר מרוטנבורג כתב (ספר שו"ת מהר"ם מרוטנבורג דפוס פראג סימן נ"ז, מוכב בקיצור בבית יוסף או"ח סימן תרע"ו⁷⁵) לענין אדם שבירך זמן על הראייה בלילה הראשונה אם מברך בהדלקה בלילה השניה,

ששאלת הרואה שבירך זמן בלילה ראשונה של חנוכה, ולא הדליק, אם בלילה שניה בא להדליק, אם יחזור ויברך זמן, נראה לי שאין לברך, תדא

⁷⁴ וגם את דברי רבי ישמעאל בהן בספר שו"ת זרע אמת (סימן צ"ו) אפשר לפרש כן, וראה מה שכתב רבי משה אבן חביב בספר שו"ת קול גדול (סימן מ"ח).

⁷⁵ כנראה לתשובה זו נתכוין הגר"א במה שציין בסימן תרע"ו סק"א לגמרא עירובין מ' ע"א.

דלא אמרינן תרי זימנין זמן על המצוה, ועוד כיון דזמן אפילו אמר בשוק יצא, דלא גרע מי שבירך על הראייה, ממי שבירך בשוק דאינו חוזר ואומרה על הכוס בימים טובים.

ברור שמדבר לענין שהחיינו על מצות נר חנוכה על ראייתם ועל הדלקתם, אלא שלומד ומדמה לרווחא דמילתא מדין זמן אומרו אפילו בשוק, ששיך ברכת שהחיינו לא בסמוך לעיקר.

רבי שמעון דוראן כתב (ספר שו"ת תשב"ץ ח"ב סימן ר"ד) לענין אם יכול לברך ברכת זמן גם אחר המצוה, השאלה היתה, שאלת אם מברכין זמן על הלולב קודם נטילתו או אחר נטילה, ונראה שם מהתשובה שמנהג מקום השואל היה שבירכו שהחיינו על נטילת לולב, לאחר הנטילה הראשונה,

והיה מן הדין לברך זמן וליטול לולב ולהדליק נר כדי להשוותם עם שאר המצות הטעונות זמן, אבל כיון דקיימא לן זמן אמרו אפילו בשוק אין קפידא בדבר, ואפשר לברך זמן אחר קריאת המגילה אם לא בירך לפני קריאתה.

מדבר בברכת שהחיינו על המצוה, נטילת לולב, קריאת מגילה, ונר חנוכה, אלא שלומד מדין זמן אומרו אפילו בשוק, שאפשר לומר הברכה בסמוך גם לאחר המצוה.

ועיין מה שכתב רבי יוסף חביבא בספר נימוקי יוסף מגילה (ד' ע"א), לענין אם יכול לברך זמן גם כשאינו לו מגילה,

וכתוב במאורות², דמי שאין לו מגילה לקרות מברך שהחיינו, כדמברכין ביום הכפורים, ויש מי שכתב שראוי לברכו בברכת המוציא של סעודת פורים.

² לא נמצא בספר המאורות על מסכת מגילה שנדפס מכת"י.

גם כאן צריך לדחוק ולומר שאומר שהחיינו על שאר מצוות היום, וכן משמע ממה שכתב אחר כך להסמיכו לסעודה, וכן ממה שכתב בדמברכינן ביום הכיפורים, ולא כתב יום טוב סתם, משמע שאינו מברך זמן על היו"ט, אלא שבא ללמוד מדין זמן אומרו אפילו בשוק המתקיימת למעשה ביום הכיפורים, שיכול לברך לא בעת עיקר המצוה, ובאמת סובר שהברכה היא על שאר מצות היום.

ועיין מה שכתב רבי יהודה משפירא בספר ערכי תנאים ואמוראים (רב יבא סבא, ברכת שהחיינו)

וכמו שבשאר ימים טובים פסקינן כרב נחמן דאמר זמן אומרו אפילו בשוק, הכי נמי גבי נר חנוכה^מ, דהכי גרסינן בפרק במה מדליקין אמר רב חייא בר אשי אמר רב המדליק נר של חנוכה צריך לברך ורב ירמיה בר אבא דידיה אמר הרואה נר חנוכה צריך לברך ואמר רב יהודה יום ראשון מדליק מברך שלש ורואה מברך שתים דהיינו שעשה נסים ושהחיינו.

ודאי דמיירי כאן בברכת הזמן על מצות נר חנוכה, כמו שממשיך בדבריו, ולא בברכת שהחיינו על זמן דיו"ט חנוכה, וכן כתב שם עוד בהמשך דבריו לענין חנוכה ופורים,

^מ יש לומר בדוחק שכוונתו לאפוקי דאין מברכין שהחיינו על הכוס, כמו שלמעשה ברכת שהחיינו על יום טוב בשעת הכוס, קאי גם על מצוות ישיבת סוכה ועל אכילת מצה, ראה ערוך לגר סוכה (מ"ו ע"א) על תוספות ד"ה נכנס, שמבאר במסקנת דבריו, מדוע אין מברכין שהחיינו על אכילת מצה ועל ישיבת סוכה, כיון שחלים מיד בכניסת החג, נפטר בברכת שהחיינו על יום טוב, שכתב שם, וי"ל דפטור שהחיינו במצוות הבאים מחמת החג על ידי ברכת החג לא שייך אלא במצוות שחלים מיד בכניסת החג, דשייך בזה והגיענו לזמן הזה לקיים כל המצוות התלויות בזמן הזה, וזה שייך גבי פסח מצה וסוכה שחלים מיד בעת כניסת החג, אבל לולב ושופר שלא חלים עד בקר של יום טוב, לא נפטרו בברכת שהחיינו של החג, כיון שחלים בזמן אחר מאוחר להחג, אם כן שייך שהחיינו לעצמו, ליתן הודאה להקב"ה שהגיע לזמן חיוב מצוה זו.

פורים, מברכין בשעת קריאת מגילה מנ"ח²², ואף על פי שעיקר הכרתו בסעודה, בדרכיב לעשות אותם ימי משתה ושמחה ומשלוח מנות... אף על פי אין מברכין בשעה שיושבים לקיים סעודת פורים, לא וציונו על סעודת פורים, ולא זמן, כי אם בשעת קריאת המגילה שמברך מנ"ח, שחנוכה ופורים אין שום קדושה נוהגת בהם, ואין היכר הנם לא ביום, ולא בסעודה שהרי כמה ימים אדם ממשיך כמה פרפראות על שולחנו, ואין לומר זמן אלא על ההיכר דהיינו הדלקה בחנוכה וקריאת המגילה בפורים היא עיקר תקנה להכרת הנם.

סימן ט"ו

נקרא מועד בבחינה מסויימת

איתא בספר בוזהר חדש (ריש תיקונים חדשים לרשב"י),

מאי אלה אלין אלה מועדי ה' ומאן אינון מועדי ה' אלין אינון חג המצות וחג השבועות וחג הסוכות הרי תלת, תלת אחרנין ראש השנה חנוכה פורים, תלתא מנהון איקרון מועדי ה' ואינון מקראי קדש, תלתא אחרנין איקרון אלה הם מועדי... וכמה דעלמא עילאה אפיק שית מועדים כך עלמא תתאה אפיק שית ואינון את השמים ואת הארץ... הא עלמא עילאה בראשי"ת ועלמא תתאה בראשית ואלין אינון תרין משכנות לאביר יעקב, אם כן בתר דאמר אלה מועדי ה' מקראי קדש דאינון שית.

ורבי חיים וויטאל בספר שער הכוונות (דרושי חנוכה דרוש א') מביא לכוון איזה מספר בברכת, להדליק, וכך,

²² ר"ת, מגילה, ניסים, שהחיינו.

יהיו שניהם בנימטריא רג"ל, לרמוז כי גם חנוכה נקרא רג"ל, מכלל המועדים כנוצר בכתיבת יד בהקדמת התיקונים.

בפסיקתא זוטרתיא (פרשת בהעלותך) איתא,

מצאנו לפרשת שמן זך ולפרשת המנורה שנאמרו ונשנו והן צריכין להדרש על הסמוכים, למה נאמר ויקחו אליך שמן זית זך לפרשת המועדים, מלמד שהיו ישראל עתידין לחדש יום טוב להם על עסק השמן, ואיזה זה זו חנוכה.

במחזור ויטרי (סימן רל"ד) איתא,

רמו לחנוכה מן התורה שכתבה אחר כל המועדות כפרשת אמור, ויקחו אליך שמן זית זך... ומדכתביה עם המועדות, למדנו שהוא יום טוב כשאר ימים טובים.

כתב רבי שלמה בן אדרת (שו"ת ח"א סימן תרצ"ט), ומובא בשו"ע יו"ד הלכות נדרים (סימן רי"ז סעיף מ"ז).

שאלת עוד, מי שנשבע או נדר על דרך חוץ ממועדים וימים טובים, אם חנוכה ופורים בכלל ימים טובים או לא, דהא משמע דאינן בכלל ימים טובים מדאמרינן במגלה, שמחה קבלו עליהם יום טוב לא קבלו עלייהו, או דילמא הא י"ט יום טוב מקרי, כדמעיקרא דכתיב שמחה ומשתה ויום טוב, שכל יום שיש בו תוספת שמחה ומשתה יקרא יום טוב כדאמרינן עבידנא יומא טבא לרבנן, ובמקרא, על יום טוב באנו, ואם אמר שבדעתו היה כשנדר להוציא חנוכה ופורים מכלל הנדר אם שומעין לו כיון שבנדרים הלך אחר לשון בני אדם... תשובה בנדרים ובשבועות הלך אחר לשון בני אדם... ולפיכך אם זה הנדון שלפנינו אינו יודע במה נתכוין מחמירין עליו, שאין ימים אלו מבוררין כלשון בני אדם לקרותם ימים טובים ולא מועדים, אבל אם פירש שאומר שאף עליהם היה בדעתו נאמן,

שאף אלו יש בהם שמחה ועונג, שאפילו שבכללן אינן בכלל מועדות
ובכלל ימים טובים.

רבי חיים ויטאל כתב בספר פרי עץ חיים (שער ר"ח חנוכה ופורים פרק ד'),

כי הלא יש תוספות קדושה יותר מבחול, כמו שיש בשבת ויום טוב וראש
חודש, רק שאינו דומה להם.

עוד כתב רבי חיים ויטאל בספר שער הכוונות (דרוש בענין חנוכה דרוש א'),

גם בחנוכה ופורים יש בהם תוספת קדושה יותר מימי החול.

זמנים לששון

רבי אלישע האבילייו כתב בספר המון חוגג בפירושו למה שכתוב בנוסח הקידוש,
חגים וזמנים לששון,

והיינו שכיון לרמוז גם כן על חנוכה ופורים וכיוצא.

חלק ד' על מה קבעו להודות ולהלל וטעם שם חנוכה וטעם שמונה ימים

סימן ט"ז

קבעו להודות ולהלל ביו"ט חנוכה על ההצלה ועל גם פך השמן

מעשה דחנוכה מורכב משתי דברים תחילתו הניצחון על מלכות יון וחזרת המלכות
לישראל וחנוכת המזבח מחדש, וגם פח השמן, ועל כל זה קבעו ימים טובים להלל
ולהודות, ושני הדברים משפיעים על חיובי המצוות שתיקנו רבנן בימים טובים אלו.

בגמרא שבת (כ"ג ע"א) איתא,

דאמר רבי יהושע בן לוי, נשים חייבות בנר חנוכה, שאף הן היו באותו
הנר,

וקאי על נס ההצלה.

ועוד איתא שם, לענין שמברכים שעשה ניסים בכל יום, משום,

נס כל יומי איתיה.

וקאי על נס השמן.

בנוסח 'על הניסים', ובנוסח 'הנרות הללו', נזכר רק נס ההצלה. וכן פשטות ברכת שעשה ניסים.

וכך כתב רבי משה בן רבי מיימון בספר זמנים בהלכות חנוכה (פ"ג ה"א וה"ב),

בבית שני כשמלכו יון, גזרו גזרות על ישראל, ובטלו דתם, ולא הניחו אותם לעסוק בתורה ובמצות, ופשטו ידם בממונם, ובבנותיהם, ונכנסו להיכל ופרצו בו פרצות, וטמאו המתרות, וצר להם לישראל מאד מפניהם, ולחצום לחץ גדול, עד שריחם עליהם אלוקי אבותינו, והושיעם מידם והצילם, ונברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים והרגום והושיעו ישראל מידם, והעמידו מלך מן הכהנים, וחזרה מלכות לישראל יתר על מאתים שנה עד החורבן השני, וכשגברו ישראל על אויביהם ואבדום, בחמשה ועשרים בחדש כסלו היה, ונכנסו להיכל, ולא מצאו שמן מהור במקדש אלא פך אחד, ולא היה בו להדליק אלא יום אחד בלבד, והדליקו ממנו נרות המערכה שמונה ימים, עד שכתשו זיתים והוציאו שמן מהור.

הראשונים כתבו סימן בשם חנוכה חנו כ"ה, וכך איתא במחזור ויטרי (סימן רל"ט),

וסימן הוא בידינו, חנוכה, חנו בכ"ה בכסליו, דבר אחר חן בכ"ה בכסליו, מצאו חנוכה מצאו חנינה.

בסוף מדרש מעשה חנוכה איתא,

ועל הצלתם ונס האסוך ההוא, קבלו וקיימו היהודים עליהם ועל זרעם, להיות עושים את שמונת ימי חנוכה בהלל ובהודאה, בכל שנה ושנה, וזכרם לא יסוף מזרעם.

גם ללא נס השמן היו שמחים שמונה ימים

כתב רבי יהונתן מלונגיל (שבת כ"א),

לשנה אחרת קבעום שמנה ימים טובים כל השמונה ימים, ולא נעשה נס כזה לישראל, שאלו פרעה לא גזר על המצות ויון הרשעה גזרה, לפיכך האריכו אלו הימים כשיעור החג שהיא שמנה ימים להזכיר בהם הנס, ואפילו לא היה נעשה בהם בשמן, כמו כן היו שמחים ומזכירין מעשה נסים כשיעור יום טוב הארוך מכל המועדות, אך לא היו מדליקין נרות כלל, אלא מהללים ומרוממים בשאר מועדות, וכשבא ונכפל להם נס בשמן הוסיפו להדליק הנרות להזכיר בפילת הנס.

קריאת ההלל נתקן משום שנגאלו מהיוונים

רבי יהודה משפירא כתב בספר ערכי תנאים ואמוראים (ערך רב ייבא סבא ברכת שהחיינו, חנוכה),

וגמר ההלל שגומרין נקבע על הצרות שגאלן הקדוש ברוך הוא מהן, כדאיתא בערכי פסחים שעמדו נביאים ותיקנו על כל צרה כשנגאלין ממנה לאומרה.

רבי משה אבן מכיר כתב בספר סדר היום (סדר הדלקת נר חנוכה),

וכשראו כהני ה' ועם ה' אותו הנס הגדול נעשה להם, שמחו שמחה גדולה ובהיות שהש"י עמהם, והרבה להטיב, אם להצילם מיד אויביהם, אם לעשות להם אותו הנס המפורסם, וע"כ ראוי לעשות זכר לנס הזה לדורות הבאים, שיכירו וידעו הטובות והנסים והנפלאות שעשה עם אבותינו בימים ההם בזמן הזה, והתנו שאותם השמונה ימים שנעשה להם

הנם בימי מתתיהו ובניו שיהיו ימים קבועים בכל שנה ושנה ימי ששון ושמחה, דלא להתענאה בהון, ודלא למספד, אחר שבהם היתה שמחה גדולה לאבותינו, זאת ועוד לגמור בהם את ההלל משום ההצלה הגדולה שהצילנו מכף אויבינו ומסר רבים ביד מעטים.

רבי יצחק ל'און אבן צור כתב בספר מגילת אסתר על ספר המצות לרמב"ם (שורש א'),

כי גם הלל רחוקה הוא תקנת נביאים ולא דאורייתא... וזה רמזו באמרו ועל כל צרה שלא תבא, שהלל הוא תקנוהו על צרת היונים שנאלו ממנה.

על ידי גם השמן ידעו שהניצחון היה בנם

עוד כתב רבי משה אבן מכיר בספר סדר היום (סדר חנוכה),

ומפני שעיקר זכר הנם היה בנרות, כי משם נודע למפרע ההצלה הגדולה אשר עשה עמהם מרצון טוב ודרך אהבה וחבה, תקנו שבאלו השמונה ימים תחלתם ליל כ"ה בכסליו שידליקו נרות בכל ישראל, יתרים על הנרות שמדליקין אותם לשימוש בתיהם, זכר לאותו גם שנעשה להם בשמונה ימים אלו.

רבי יהודה ל'ווא מ'פראג כתב בספר נר מצוה (ובחידושי אגרות מסכת שבת),

ואם תאמר, וכי בשביל שנעשה להם גם בהדלקה, שלא תהיה במילה ההדלקה, היו קובעין חנוכה, כי מה שחייב להודות ולהלל, זהו כאשר נעשה לו גם בשביל הצלתו, ולא בשביל שנעשה לו גם לעשות המצוה, כי אין המצוה הנאה אל האדם...

ומתוך בתירוץ השני,

שעיקר מה שקבעו ימי חנוכה, בשביל שהיו מנצחים את היונים, רק שלא היה נראה שהיה כאן ניצחון הוזה על ידי גם שעשה זה השם יתברך ולא

היה זה מבחם ונבורתם, ולפיכך נעשה הנם על ידי נרות המנורה, שידעו שהכל היה בנם מן השם יתברך, וכך המלחמה שהיו מנצחין ישראל היה מן השם יתברך, ודוקא גם זה נעשה, כי עיקר רשעת היונים שטמאו את ההיכל, וכמו שאמרו בכל מקום אבני המזבח ששקצו אנשי יון, וכן בכמה מקומות, והשם יתברך ראה רשעתם שטמאו היכל שלו, וגם כן גזרו שמד לבטל התורה ומצותיה, ונתן כח ביד חשמונאי שהם כהנים עובדי השם בהיכלו, ואלו נצחום דוקא, ולא אחרים, כאשר נצחום, מהרו את המקדש, וכאשר לא היה להם שמן, נעשה להם גם, שיוכלו לטהר ולחנך הבית, ולכך נקרא 'חנוכה', שהיו מחנכין את בית המקדש, אחר שטמאו אותו בני יון, ולפיכך הנם הוזה שנעשה בשמן, הוא הנצחון שנצחו ישראל היונים, כי הניצוח היה בשביל שטמאו את ההיכל, והשם יתברך רצה בעבודת ישראל, ולכך נעשה הנם בנרות.

יום אחד על ההצלה ובשביל גם פך השמן קבעו שמונה ימים

רבי חזקיה די סילוה כתב בספר פרי חדש (או"ח סימן תר"ע ס"א),

שאינ סברא שיקבעו שבעה ימים מכ"ו כסליו ואילך, ועיקר יום הנצחון שנחו מאויביהם שהוא כ"ה לכסליו, שלא יקבעוהו לדורות, ואילולי גם של שמן, היו קובעין לדורות יום אחד יום טוב בהלל ובהודאה, אלא שבשביל גם פך של שמן קבעו שמונה ימים לדורות, ודו"ק.

עיקר הקביעות מפני התשועה

רבי אליהו אבן חיים כתב בספר הגותן אמרי שפר²¹ (פראנקפורט דמיין תע"ג פרשת וישב),

ואף על פי שאחר העיון נראה לעניות דעתי, שקביעות ימי חנוכה לא היה עיקרן מפני גם הפך, שאין לקבוע ימים טובים בהלל ובהודאה, מפני גם

²¹ נקרא גם דרשות הראנ"ח, הובא בספר חמדת ימים (חנוכה) בעילום שם כדרכו.

הנעשה באיזה ענין היפך הטבע, אלא כשהיה ענין הצלה מאיזו צרה, ועשרה ניסים היו נעשים בבית המקדש ולא קבעו בעבורם ימים טובים, אבל עיקר הקביעות היה מפני התשועה הנעשית להם בנצחון האויבים, ונוסח על הניסים מוכחת על זה למדקדק בה, וכן נראה מדברי הגמרא שאמר נשים חייבות בנר חנוכה שאף הן היו באותו הנס, ופירש רש"י שהיו בכלל הסכנה, ומפני התשועה הוצרכו לקבוע יום טוב בכל שנה ושנה, ומפני שנעשה נס באותו הפך והדליקו ממנו שמונה ימים קבעום שמונה ימים, והימים האלה נזכרים ונעשים כולם לזכר התשועה שנעשה להם, ואף על פי שבגמרא שם אמרו שצריך לברך בכל הימים שעשה ניסים משום דנס כל יומא איתיה, מכל מקום עיקר הקביעות לא היה אלא מפני התשועה אשר הגדיל ה' לעשות עימנו.

וראה עוד מה שכתבו רבי אליהו גאליפאפה בספר ידי אליהו על הרמב"ם (הלכות מגילה וחנוכה פ"ג ה"ג), ורבי יצחק רפאפורט בספר בתי כהונה (ח"ב בית ועד), ורבי אהרן אלפאנדארי בספר מרכבת המשנה על הרמב"ם (שם).

יש מי שחידש שעיקר הנס ההצלה אולם אמירת הלל מתוקן רק על גס היוצא מגדר הטבע

רבי צבי הירש חיות כתב לחדש בספר עמרת צבי (חלק דרכי משה עמוד ת"ם),

ולדעתי כוונתי על פי זה למטרת האמת, במה שהקשו בגמרא מאי חנוכה, ופירש"י על איזה נס תקנוהו, ומספרים שם ענין הנס שנעשה בפק וקבעוהו חנוכה בהלל ובהודאה עיין שם, ולכאורה הרי ידענו שכל ענין חנוכה הוא ע"י שמשפחת החשמונאים גברו על היוונים והחזירו עמרת התורה ליושנה, עבודת המזבח והמקדש והמלוכה לישראל כמו שמפורסם, בספר החשמונאים וביוסיפין לרומיים ובפיוטים, ועיין רמב"ם פ"ג מהלכות חנוכה ומגלה הלכה א', וא"כ זה היה עיקר הנס שאחר

הרדיפות והשמדות שסבלנו מן היוונים גברה ידינו עליהם, ולמה הזכירו המפל והניחו העיקר, אכן כוונת הש"ס, אמת הדבר שזה היה עיקר הנם, אולם כיון שהיה בדרך המבצע קצת ולא נשתנו סדרי בראשית, אם כן אין נופל על זה אמירת ההלל שהותקן רק על התחדשות נסים יוצאים מגדר המבצע כמו שהיה ביציאת מצרים, וזה שדקדק רש"י ז"ל וכתב על איזה נם תקנוה וקאמר הש"ס שבפך נעשה נם שלא כדרך המבצע, ומפני זה תקנו חנוכה בהלל והודאה, היינו שבאופן זה מותר לתקן אמירת הלל בחנוכה, ולולי נם זה היה ימי חנוכה ימי שמחה בלא הלל.

סימן י"ז

חילוקים בין חנוכה לפורים ומדוע לא תיקנו משתה לחיוב כמו פורים

מצות פורים וחנוכה שניהם נתקנו ליו"ט כדי להודות ולהלל להקב"ה על הניסים ונפלאות, ומה שלא קבעו חז"ל בחנוכה חובה למשתה כמו בפורים^{מ"ד}, על פי הפשט כנראה הוא משום שפסקה נבואה, ולא רצו להוסיף ולקבוע לחובה יו"ט בדומה

^{מ"ד} יש לציין שבנוסף למצות משתה ושמחה בפורים, יש לפורים מנהגים מיוחדים של שמחה ובדיחות הדעת, והוא משום אופי הנם, שהרבה פרטים היו בדרך לעג ושחוק.

לרגלים דתורה, ויש שכתבו טעמים בזה בדרך הדרוש והאגדה, לחלק בין חנוכה לפורים.

הישועה היתה גדולה אולם השמחה לא היתה שלימה

רבי דוד הנגיד כתב (פרשת וישב),

ולולא זאת היו קובעים את שמונת ימי חנוכה ימים טובים, שהנם שארע בהם והישועה שקרתה גדולה יותר ממה שארע בפורים שאותה גזרה היתה על הנפש, ובחנוכה על הדת והפגיעה בדת קשה יותר, שכן המוות של העולם הזה אינו מות, ואין מות גמור אלא לבר מינן שעוב את עקרי דתו שנתחייב מיתה לעולם הבא, ולכך היתה הישועה של חנוכה גדולה ואמיתית במלא המובן, ולכן אסור לצום בהם ולהספיד ולכבות וצריך שיהיו ימי שמחה, ורק משום כך כפי שהקדמנו שלא היתה להם השמחה שלמה בסבת מות בנו הקמץ של מתתיה אין עושין חנוכה יום טוב^{מה}.

וכן כתב רבי אליעזר אשכנזי בספר יוסף לקח על מגילת אסתר (בהקדמה),

גם הם קבעו ימי חנוכה בשמונה, להיעשות כן מידי שנה בשנה, למזכרת נועם ה' אלוקינו עלינו מעשי ידינו כוננה, וברת ניתנה ולא קבעום במשתה ושמחה, שעם היות שהמלחמה חשמונאי נצחה ועל ידו היתה הרוחה, אף גם זאת בהיותה על ידי מיתת כמה מישראל לא גם יגון ואנחה.

^{מה} מה שאין כן בפורים, ראה מה שכתב רבי אשר הכהן מלונג'ל בספר ספר כל בו (סימן מ"ה) ובספר אורחות חיים (הלכות מגילה ופורים), וצריכין אנו להוסיף שבח והודאה על שתיהן אחת שנפרע לנו מן האויבים, והאחרת גדולה מזו שהושיענו מידם ולא נפקד ממנו איש, כדכתיב ואיש לא עמד בפניהם, וזה היה פלא ונס גדול בלי ספק אין כמוהו שלא פגע בהם אדם, הביאו רבי קארו בספר בית יוסף א"ח סימן תרצ"ב.

וכן כתב עוד שם (בסוף מגילת אסתר),

והנה ישראל איש אחד לא יאות לקבוע משתה, אם אין השמחה כוללת כולם, עד שלזה לא נקבעו ימי חנוכה למשתה, לפי שמתו כמה מישראל במלחמת חשמונאי, וכאשר הגוף אשר אין בריאותו מתפשט בכל איבריו, אבל יש בו אבר חולה לא ינתן לו רשות לאכול ולשנוע כרצונו כי הרופא ימנע ממנו רוב המאכל והמשתה, מפני אותו האבר החולה, כן האומה ישראלית גוף אחד, בכל עוד שאין הבריאות מתפשט בכל איבריו אין לו מה לעשות משתה.

הגזירה היתה על הנפשות לא על הגוף

רבי מרדכי יפה כתב בספר לבוש החור (סימן תר"ע ס"ב),

ומפני שלא נמסרו ישראל באותו זמן ביד מושל אחד שהיה מושל עליהם להריגה כמו שהיה בימי המן, אלא שבאו האויבים עליהם למלחמה ולא בקשו מהם אלא ההכנעה, ולהיות ידם תקיפה על ישראל ולהעבירם על דתם, כידוע ממעשה אנטיוכם שלא גזר עליהם להרוג ולהשמיד רק צרות ושמדות כדי להמיר דתם, כדרך המלכים המנצחים זה את זה וכובשין אחד מדינות חבריהם ומכריחין לאמונתן, ואם היו ישראל מכניעים להם להיות כבושים תחת ידם ולהעלות להם מס וחוזרים לאמונתם חלילה, לא היו מבקשים יותר, אלא שנתן השם יתברך וגברה יד ישראל ונצחום, לכך לא קבעום אלא להלל ולהודות, ולא למשתה ושמחה, כלומר כיון שהם רצו למנוע אותנו מזה לכפור בדת ח"ו, ובעזרתו יתברך לא הפיקו זממם וגברה ידינו, לכך קבעו אותם לחזור ולשבח ולהודות לו על שהיה לנו לאלוקים ולא עזבנו מעבודתו, אבל בימי המן שהיתה הגזירה להרוג ולהשמיד את הגופות שהוא ביטול משתה ושמחה, ולא את הנפשות שאפילו המירו דתם ח"ו לא היה מקבל אותם, לכך כשנצלו ממנו קבעו להללו ולשבחו יתברך גם כן על ידי משתה ושמחה, הלכך ריבוי הסעודות שעושין בחנוכה אינן אלא סעודות הרשות.

וכן כתב רבי יהודה נג'אר בספר מועדי ה' על הסמ"ג כתב (הלכות חנוכה),

ומה שלא קבעום למשתה ושמחה במגילה נראה לי, לפי שבפורים לא היתה עיקר הגזרה רק על אכדן הגופות כי אין שליטה לאויבים בנפשותינו כי הרוח תשוב אל האלוקים, והגם שפירש"י במגילה שעל התורה והמילה והתפילין גזר המן, מ"מ עיקר גזרתו לא היה על זה, רק לשלא יגיננו עליהם מצות אלו להצילם מגזירת להשמיד להרוג וכו', אבל בחנוכה הגזירה היתה על המצות ואמרו להם כתבו על קרן השור שאין להם חלק באלוקי ישראל חלילה, וזהו אכדן הנפש ח"ו, ולכן קבעוה בנרות, כמ"ש נר ה' נשמת אדם, והלל והודאה על פדות בתי הנפש'.

עיקר הגזירה היתה על עבודה שבלב

רבי יואל סירקיש כתב בספר בית חדש (סימן תר"ע),

ואיכא למידק היא גופה קשה למה לא קבעום למשתה ולשמחה כמו בפורים, ונראה דבפורים עיקר הגזירה היתה לפי שנהנו מסעודתנו של אותו הרשע ועל כן נגזר עליהם להרוג ולאבד את הגופים שנהנו מאכילה ושתייה של איסור ושמחה ומשתה של איסור וכשעשו תשובה עינו נפשותם וכמו שאמרה אסתר לך כנוס את כל היהודים, ואל תאכלו ואל תשתו שלשת ימים, ולפיכך קבעום למשתה ויום טוב לזכור עיקר הנס. אבל בחנוכה עיקר הגזירה היתה על שהתרשלו בעבודה ועל כן היתה הגזירה לבטל מהם העבודה כדתניא בברייתא שגזר עליהן אותו הרשע לבטל התמיד ועוד אמר להם מצוה אחת יש בידם אם אתם מכטלין אותה מידם כבר הם אבודין ואיזה זה הדלקת מנורה שכתוב בה להעלות נר תמיד כל זמן שמדליקין אותן תמיד הם עומדין כו' עמדו ושימאו כל השמנים וכשחזרו בתשובה למסור נפשם על העבודה הושיעם ה' על ידי כהנים עובדי העבודה בבית ה' על כן נעשה הנס גם כן בנרות תחת אשר הערו נפשם למות על קיום העבודה ולפיכך לא קבעום אלא להלל ולהודות שהיא העבודה שבלב'.

נִם הַנְּרוֹת הִיָּה מְפוֹרָסִם

רבי דוד הלוי כתב בספר טורי זהב (סימן תר"ע),

ונראה הטעם דלא קבעו כאן לשמחה כמו בפורים דפורים היה הנם מפורסם להצלת נפשות, ועל זה יש שמחה בעולם הזה, מה שאין כן בחנוכה, דאע"ג דהיתה ישועה ממנו יתברך במלחמה, מכל מקום לא היה מפורסם על צד הנם רק בנרות היה הנם מפורסם, על כן קבעו להלל ולהודות, כי אין מזה שמחה בעולם הזה, והצלת נפשות היה מפל בזה, על כן עשו עיקר מן הנם המפורסם שהוא מורה על הודיה, כי כן ראו רצונו יתברך בזה, ובלבוש חילק ואמר כי בפורים היה הצלת נפשות ובחנוכה לא היה הצלת נפשות כי היונים לא בקשו נפשות רק ההכנעה והעברת דת ואין זה נכון דהא פירש רש"י בפרשת כי תצא הגדול המחטיא את האדם יותר מהורגו.

ועיין ספר סדר משנה על הרמב"ם, ובספר נימוקי או"ח סימן תר"ע.

חֵלֶק ה' טַעַם שְׁמוֹנֵה יָמִים

סימן י"ח

קבעו שמונה ימים ולא יום אחד כיון שהנם בשנה הראשונה היה נמשך שמונה ימים

חנוכה הוא שמונה ימים טובים, והטעם שעשו שמונה ימים, ולא יום אחד, כמו פורים, או שבועה ימים כמו חנוכה הבית, כיון שבשנה הראשונה, היה נמשך הנם עד שמונה ימים, לכן לשנה אחרת קבעו גם כן שמונה ימים טובים, וכך איתא בגמרא מסכת שבת, ובתוספתא של מגילת תענית (כ"ה בכסליו),

בעשריין וחמשה ביה חנכתא תמניא יומין דילא למספד בהון. שכשנכנסו יונים להיכל ממאו כל השמנים שבהיכל וכשגברה יד בית השמונאי ונצחום בדרקו ולא מצאו אלא פך אחד, שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, שלא נטמא, ולא היה בו להדליק אלא יום אחד, ונעשה בו גם, והדליקו ממנו שמנה ימים, לשנה אחרת קבעום שמנה ימים טובים.

גם ללא גם השמן היו שמחים שמונה ימים כשיעור יום טוב הארוך

ורבי יהונתן מלוניל (שבת כ"א) כתב טעם חדש,

לשנה אחרת קבעום שמנה ימים טובים כל השמונה ימים, ולא נעשה גם כזה לישראל, שאלו פרעה לא גזר על המצות ויון הרשעה גזרה, לפיכך האריכו אלו הימים כשיעור החג שהיא שמנה ימים להזכיר בהם הנם, ואפילו לא היה נעשה בהם בשמן, כמו כן היו שמחים ומזכירין מעשה נסים כשיעור יום טוב הארוך מכל המועדות, אך לא היו מדליקין נרות כלל, אלא מהללים ומרוממים כשאר מועדות, וכשנא ונכפל להם גם בשמן הוסיפו להדליק הנרות להזכיר כפילת הנם.

סימן י"ט

לדורות קבעו שמונה ימים יום אחד על הנאולה ועוד שבעה ימים בגלל שנמשך גם השמן

רבי מגחם המאירי כתב בספר בית הבחירה מסכת שבת (כ"א ע"ב),

ואף על פי שבנאולת מצרים אין גומריין את ההלל אלא יום ראשון ולא אמרו לגמור בשמונה ימים של חג אלא שהקרבת חלוקים לעצמם בכל יום, חנוכה שאני שבכל יום ויום היה הנם מתרבה ומתחדש יותר, ולילה הראשון שלא היה שם גם השמן מברכין על הנאולה ועל הודאת מציאת

הפך, ושאר הלילות על נם השמן, ויש מי שפירש שאף הם הרגישו במיעוט השמן וחלקוהו¹² לשמנה לילות כשיעור ההליכה והחזרה, ואין נראה לי שא"כ היאך היו הם סומכים על הנם בלילה ראשונה.

¹² במדרש לחנוכה איתא, ואלקי השמים אשר שיכן שמו שם הניח ברכה בו, והיו מוצאים כל לילה ולילה אחר עריכת הנרות, האסוך מלאה שמן. ובספר אורחות חיים (הלכות חנוכה, אות ב') כתב, ואם תאמר והלא הנם לא היה אלא שבעה ימים בלבד, נראה לי כיון שלא היה כלה השמן עד לאחר שמונה ימים, אותו היום היה בו נם שביום ראשון היה לו לכלות ולא כלה. בגליון תוספות על מסכת שבת כתבו, וא"ת אמאי עושין ח' ימים הלא לא היה הנם רק ז' ימים, שהיה להם שמן ללילה ראשון, וי"ל שחילקוהו לכל לילה מעט עד ח' לילות ואמרו מוטב יהא שמן מעט בכל לילה משלא יהיה כלל לשאר לילות וכשחילקו לא היה שמנו מספיק לכל הלילה ונעשה נם לכל ח' ימים ונתמלא השיעור ואם כן היה הנם שמונה ימים. וכן כתב רבי חיים מטורדילה בספר צרור החיים (הדרך השביעי), ואם תשאל הואיל ובלילה ראשונה היה בו כדי להדליק אם כן אין בלילה ראשונה נם, והתשובה כי כשראו שלא היה בו אלא להדליק לילה אחת חלקו השמן מעט מעט לשמונה חלקים לכל לילה ולילה חלקו ונעשה הנם לאותו החלק המועט היה מדליק כשיעורו כמו בראשונה, ונמצא כי הנם היה בכל השמונה ימים, ואע"פ שנצחו בית חשמונאי ליונים והרגום, מכל מקום מה שהראה להם הקב"ה הנם היה על ידי השמן, ועל כן אנו מוזהרין מדרבנן באלו הימים בהדלקת הנר. ורבי יוסף קארו כתב בספר בית יוסף (אורח חיים סימן תר"ע), ואיכא למידק למה קבעו שמנה ימים דכיון דשמן שבפך היה בו כדי להדליק לילה אחת ונמצא שלא נעשה הנם אלא בשבעה לילות, ויש לומר שחילקו שמן שבפך לשמונה חלקים ובכל לילה היו נותנים במנורה חלק אחד והיה דולק עד הבוקר ונמצא שבכל הלילות נעשה נם, ועוד י"ל שלאחר שנתנו שמן בנרות המנורה כשיעור נשאר הפך מלא כבתחלה וניכר הנם אף בלילה הראשונה, אי נמי שבכליל ראשון נתנו כל השמן בנרות ודלקו כל הלילה ובבוקר מצאו הנרות מלאים שמן וכן בכל לילה ולילה. ורבי משה אבן מכיר כתב בספר סדר היום (סדר חנוכה), ואף על גב דלכאורה נראה שלא היה הנם כי אם בשבעה ימים, כי ללילה הראשון כבר היה להם בצלוחית, אפילו הכי נם היה שלא נתנו השמן כולו בלילה הראשון, ואחר נעשה נם בשניה, כי אפילו בראשונה נתנו מעט ממנה, ואותו מעט החזיק את המרובה, וכן בלילה שניה מעט מהנשאר החזיק את המרובה וכן בכל השמונה ימים, אם כן בכל לילה ולילה היה נם בפני עצמו. ובספר שאילתות מרבי אחאי גאון (שאיחא

וכן הביא בספר אורחות חיים (הלכות חנוכה, אות ב'),

ואם תאמר והלא הנם לא היה אלא שנעה ימים בלבד... ואית דאמרי
טעם אחר לפי שאז חנכו הבית מעבודה שבטלו היונים.

וכן כתב רבי חזקיה די סילוה כתב בספר פרי חדש (או"ח סימן תר"ע ס"א),

שאינ סברא שיקבעו שנעה ימים מכ"ו כסליו ואילך, ועיקר יום הנצחון
שנחו מאויביהם שהוא כ"ה לכסליו, שלא יקבעוהו לדורות, ואילולי נם
של שמן, היו קובעין לדורות יום אחד יום טוב בהלל ובהודאה, אלא
שבשביל נם פך של שמן קבעו שמונה ימים לדורות, ודו"ק.

סימן כ'

טעמים לקביעת שמונה ימים לדורות בדרך הדרוש

בנגד שמונה ימי מילה

כ"ו איתא, ולא היה בו להדליק יום אחד, ונעשה נם והדליקו ממנו שמונה ימים. אולם גם כתב
לפני זה, והוה ביה שעורא יומא חד, ואדליקו מיניה תמניא יומי.

בספר אורחות חיים (הלכות חנוכה, אות ב' וכן הוא בספר כל בו סימן מ"ד) הביא בשם רבי יהודה מברצלונה,

והבעל העתים ז"ל כתב טעם אחר, למה שמנה ימים, לפי שבמלו מהם מצות מילה שהיא לשמנה לפיכך קבעו שמנת ימים.

רוב הדברים שבמקדש היו בחשבון שמונה

רבי בחיי ב"ר אשר כתב בספר כד הקמח (אות נר חנוכה),

ועוד שאם תתבונן תמצא כי רוב הדברים שבמקדש היו מתגלגלין בחשבון שמונה, כי הכהן הגדול היה לובש שמונה בגדי כהונה, חשן ואפוד ומעיל וכתנת תשבץ מצנפת ואבנט מכנסי בד, והלויים היו משוררים בשמונה כלים למנצח על נגינות על מחלת על עלמות שיר והרביעי קראו הכתוב המשא ממה שכתוב, וכנניהו שר הלויים במשא יסר במשא כי מבין הוא, והוא קול חזק וגבוה מלשון, וישא את קולו, למנצח על שושנים, למנצח על הנתית, על השמינית, שמנה דברים של ריח טוב בין שמן המשחה והקמרת ארבעה בשמן המשחה והן מור וקנמון וקנה וקדה, וארבעה בקמרת נטף ושחלת וחלבנה ולבנה, שמנה בדים ב' בדי הארון ב' בדי השלחן שני בדים למזבח הזהב וב' בדים למזבח העולה, אף הקרבנות אחר ח' ימים דכתיב ומיום השמיני והלאה ירצה, שמנת ימי המלה, שמנה חומיין של ציצית, שמנה מחיצות לנבואה.

רמז למשיח

ועוד יש בזה טעם אחר והוא כי חשבון שמונה רמז לשמן המשיח שהוא על מעלת שמנה, וידוע כי חשבון שמנה הוא אחר השבעה במעלת האחד, ובזמן המשיח יחזרו כל האומות לאמונתנו הוא שכתוב כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה' ולעבדו שכם אחד, וכתוב ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, ולפי שהעולם הזה הוא על מעלת שבעה ומזה היתה מנורת המשכן והמקדש בשבעה נרות, חייבה החכמה להיות

זמן המשיח על מעלת שמונה, כי בו תהיה מעלה יתירה ותוספת השגה בידיעת השם יתברך על כל הזמנים שעברו, הוא שכתוב כי כלם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם, והנה רו"ל הרחיבו הביאור בענין הזה הוא שאמר במסכת ערכין, רבי יהודה אומר כנור של מקדש של שבעת נימין היה שנאמר, שובע שמחות את פניך, אל תקרי שובע אלא שבע, ושל ימות המשיח שמנה, שנאמר למנצח על השמינית על נימא שמינית ושל העוה"ב עשר שנאמר, בנבל עשור זמרו לו, הענין הזה יש להתבונן בשם הימים האלה הנקראים חנוכה, שהוא נגזר מלשון חנוך, בלשון חנוכה הבית, לפי שהוא רומז לשמן המשיח שאנו עתידין לחנך בית המקדש.

חלק ה' איסור הספד ותענית

סימן כ"א

ביאור ענין איסור הספד ותענית

ענין איסור הספד ותענית הוא, כיון שתענית והספד, והלל והודאה, הם שני ענינים שונים, שתענית והספד, הם כדי להזכיר יום המיתה ולשבר יצרו הרע, ולפשפש

במעשיו, והלל והודאה הוא לשמוח בהשם, ולכל זמן ועת מיוחד, כמו שכתב שלמה המלך במגילת קהלת (ג' ד'), עת לכבוד עת לשזוק עת ספור ועת רקוד, וכך איתא במסכת מגילה (ה' ע"ב) לענין פורים, והתני רב יוסף, שמחה ומשתה ויום טוב, שמחה, מלמד שאסורים בהספר, משתה, מלמד שאסור בתענית, משום שהם ימים שקבעו לעבוד בהם את ה' בדרך הלל והודאה, ולא בדרך הספר ותענית.

וכך כתב רבי מרדכי יפה בספר לבוש החור (סימן תר"ע ס"ג),

ואין מספידין בהן, שלא להסיח דעתם מהכנעת ועבודת השם יתברך, שאין השכינה שורה אלא מתוך שמחת הלב.

וכך כתב רבי ישראל מאיר הכהן בספר משנה ברורה (סימן תר"ע),

ומפני שהן ימי שמחה והלל, לכך אסור בהן ההספר והתענית.

וכשכתוב במגילת תענית אסורים בהספר ותענית, מובן מאליו, שחייבים בהלל והודאה.

איסור תענית גורמת שהסעודה תהיה סעודת מצוה

בהגהות על המרדכי פסחים (פרק מקום שנהגו רמז תר"ה) כתב,

נראה דהואיל וחנוכה הוא מימים שנתחייב בהם באכילה שהרי אסור להתענות בהן, אין בהן משום סעודת הרשות..., מרדכי ארוך.

סימן כ"ב

כתב רבי מנחם המאירי במסכת ביצה (ט"ו ע"ב),

וכלל הדברים לפי מה שאני בורר בפסק זה הוא שכל תענית שהוא מצד אבל וצער ואינינות לב לצרותיו אסור בכל יום של קדש, הן יום טוב, הן

ראש חדש, וחולו של מועד, הן ימים הכתובים במגלת תענית באותן שנים שאר דינם אצלנו והם חנוכה ופורים, ואני כולל במין זה כל תענית הנעשה לקרוע גזר דין של צרה.

תענית חלום וכשאינו מתאוה לאכול או שיושב ושונה מותר

ולענין תענית חלום כתב שם,

ומכל מקום יצא מכלל זה להיתר תענית של חלום רע.

עוד כתב שם,

תענית שאינו לסבה זו ולא לסבה אחרת אלא מצד היאוש ושהוא פונה לעסקיו או שאינו מתאוה לאכילה אסור בשבת ובכל יום טוב... ומותר תענית זה, בראש חדש, ובחולו של מועד, וחנוכה.

עוד כתב שם,

תענית שהוא לסבת משנתו, רוצה לומר שיושב ושונה ואינו רוצה להתבטל אסור בשבת משום דעונג כתיב ביה ובעצרת מפני שנתנה בו תורה ובפורים ובערב יום הכפורים אבל בשאר ימים מותר לרבי אליעזר, ואסור לרבי יהושע מתורת לכם והלכה כרבי יהושע, ויש פוסקים באלו כרבי אליעזר,

ולפי זה בחנוכה מותר.

תענית שהוא לכוונת תשובה ופרישות מותר

עוד כתב שם,

תענית שהוא לכוונת תשובה ופרישות מותר אף בשבת ואין עליו שם תענית כלל,

וכן בחנוכה מותר, ועיין כנסת הגדולה או"ח סימן רפ"ח משו"ת מהרי"מ.

חילוק בין דרך אקראי לדרך קביעות תענית

ובמסכת פסחים (ס"ח ע"ב) כתב במאירי בדרך אחרת שחילק שם

הא לשאר הדברים אסור בשבתות וימים טובים אפילו לישב ולשנות או לתפלה ותשובה או לגזר דין של צרה אפילו דרך אקראי, וכראש חדש וחבריו אסור אף בכל אלו דרך קביעות תענית אבל דרך אקראי מותר.

ועיין שם בספר המאור הקטן.

תענית שעות בחנוכה

אפשר שאסור להתענות תענית שעות בחנוכה, משום איסור קביעת תענית, ועיין רש"י עירובין מ"א ע"א ד"ה שאני, ושו"ע או"ח סימן רפ"ח.

סימן כ"ג

אסור לסגף עצמו בחנוכה בגלל שהם ימי שמחה

כתב רבי מאיר מרוטנבורג (שו"ת ליקומים סימן תק"ג),

השוכבת על בנה בשינה והמיתה אותו כמה תהא כפרתה, והשיב מורי תתענה שנה תמימה ולא תאכל בערב בשר ולא תשתה יין, לכד שבתות

וימים טובים וראש חודש חנוכה ופורים כי אותן הימים לא תתענה אלא
 תאכל בשר ותשתה יין, אבל תמנה מספר הימים של שבתות וימים
 טובים, ותשב בתענית שם"ה ימים^{מז},

רבי מאיר מרוטנבורג כתב (שו"ת דפוס פראג סימן תר"ה) שמעודות חנוכה אינם סעודת
 מצוה, אלא סעודות הרשות, ומה שכתב כאן שתאכל בשר ותשתה יין, אפשר שאין
 כוונתו אלא לומר שיש לה רשות לאכול בשר ויין כרצונה בכל יום, ובנוסף לזה כנהוג
 בסעודות חנוכה, ואפשר שכוונתו לומר שחייבת, אמנם לא משום מצות סעודה, אלא
 משום איסור תענית, וכך כתב רבי אברהם הכהן בספר מהרת המים (שאלוניקי תרל"ט,
 שיורי מהרה מערכת ח', חנוכה, אות ח') בדעת מהר"ם שכתב דסעודות חנוכה רשות,

ברם ריחוק שמחה דכתב מהר"ם, היינו דלא יקבע סעודה על בשר ויין
 כימי משתה ושמחה דמועד, אמנם מודה מהר"ם דאינו רשאי לסגף עצמו
 אם נוהג בשאר ימות השנה מבשר ויין, לענות ולסגף עצמו משום חרבן
 בית המקדש וגלות השכינה, דאפילו בשאר ימים שאין אומרים בהם
 תחנונים אינו רשאי לסגף בהכי, וכל שכך בימי חנוכה דחמירי, וכמו
 שכתב הש"ך ביו"ד סימן רמ"ו סק"א^{מח}, וגם הרמב"ם כאן קורא בחיל
 דימי שמחה אינון, ואיך יסגף ויתאבל בהכי.

^{מז} דומה לזה מצינו בעוד סדרי תשובה, בספר שו"ת מהר"ם מלובלין (סימן מ"ה), יתענה שם"ה יום
 רצופים חוץ מהימים שאין אומרים בהן תחנון, ולא יאכל בשר ולא ישתה יין... חוץ מן
 שבתות וימים טובים. וכן בספר שו"ת משאת בנימין (סימן כ"ו), ולבי אומר שתתענה ארבעים יום
 רצופים מלבד שבתות וימים טובים, שתשלים במקומן ימים אחרים סמוך ממש לארבעים יום
 הללו, ובאותן ימי התענית לא תאכל בשר ולא תשתה יין ולא תישן על כרים וכסתות, ואחר
 כלות הארבעים יום, תתענה לפחות כל שני וחמישי שנה שלימה של שם"ה ימים, מלבד
 הימים שאין אומרים בהן תחנון.

^{מח} שם כתב שנוהגין כמסכת סופרים, שאין מתענין כל ימי ניסן.

וכך אפשר לבאר גם את הדברים שהביא רבי ישראל מאיר הכהן בספר משנה ברורה הלכות יום טוב (סימן תקכ"ט סק"כ) בשם ספר באר היטב,

ואפילו הוא מסגף עצמו מפני תשובה בכל ימות השנה שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין, בשבתות ויום טוב וחנוכה ופורים חייב לאכול ולשתות^{מט}, [בית יעקב סימן ע"ג ועיין במאירי מה שכתב בענין זה בריש פרק ב' דביצה].

עוד מצינו לענין צער אחר, שכתב רבי ישראל מברונא (שו"ת סימן רס"ו) בסדר תשובה, ולא ישכב על כר וכסת כי אם בשבתות וימים טובים חנוכה ופורים^נ.

סימן כ"ד

אין להתעצב בהם

כתב רבי משה אבן מכיר בספר סדר היום (סדר חנוכה והקריאות),

^{מט} רבי יעקב אב"ד ציוזמיר בספר שו"ת בית יעקב הבין בדעת מהר"ם מרוטנבורג הנ"ל, שיש מצוה מדרבנן לשמוח בחנוכה, וצ"ע דהא שיטת המהר"ם הוא דסעודות בחנוכה הם סעודות הרשות, אולם הדין שכתב הבאר היטב יכולה להיות כך גם לפי המהר"ם, ומטעם איסור סיגוף ותענית, שאם נמנעת למאכול בשר ויין משום סיגוף יש בזה איסור, אעפ"י שאין חיוב לאכול בשר ויין, עוד סובר רבי יעקב מצויוזמיר שמשום תשובה מותר לדחות מצוה דרבנן, אלא שבאופן שמדבר מהר"ם שקיבלה על עצמה סדר תשובה שס"ה ימים, אין לה חיוב דווקא להימנע מבשר ויין בימים אלו, ומשלימים בימים אחרים, עיין שם.

^נ דומה לזה מצינו בספר שו"ת מהר"ם לובלין (סימן מ"ד) בסדר תשובה, ולא ישכב על כרים וכסתות משך שנה תמימה חוץ מן השבתות וימים טובים.

ימי חנוכה אין להתעצב בהם, כי אם להראות ששון ושמחה, על כל הטוב שעשה עמנו אלוֹקינו, בימים האלו.

וכן כתב רבי אברהם הכהן בספר טהרת המים (שאלוניקי תרל"ט, שיורי טהרה מערכת ח', חנוכה, אות ח') בריש דבריו,

דהאי שמחה שכתב הרמב"ם, היינו בלי סעודה, דיחיה שמח ולא יהיה עצב.^{נא}

בספר אור ישראל (חלק נתיבות אור דף ס"ב ע"ב) הביא מכתב מרבי נפתלי מאמסטרדם שמספר על רבי יוסף זונדל מסאלאנט,

פעם אחד היה מדבר עם אנשים ימי חנוכה, ונתוך הדברים הזכירו בספורם דבר אחד של צער, ואמר להם, הם, כי אין להזכיר דבר של צער בימים אלו, כיון שחז"ל אסרו ימי חנוכה בהספד.

סימן כ"ה

אבילות בחנוכה

אבילות נוהגת בחנוכה^{נב} וכך כתב רבי יום טוב אלאשבילי במסכת מועד קמץ (כ"ז ע"ב),

^{נא} ראה לשון רמב"ם בהלכות יום טוב (פ"ו ה"ז), שבעת ימי הפסח ושמונת ימי החג עם שאר ימים טובים כולם אסורים בהספד ותענית, וחייב אדם להיות בהן שמח וטוב לב הוא ובניו ואשתו ובני ביתו וכל הנלוים עליו, עיין שם.

ולענין אבלות דבר פשוט הוא דחנוכה ופורים אינן כרגלים כלל ועולין ואינן מפסיקין, כי אפילו המקל יותר לא הפריזו מדתו אלא בראש השנה ויום הכיפורים שהן מועדים של תורה והוקשו כל המועדות זה לזה, הילכך אבל נוהג אבלותו בחנוכה ופורים ואפילו בדברים שבפרהסיא, ואפילו מיום שני ואילך, ולא אמרינן בהא דאתי עשה דרבנן דרבים ודחי אבלות דרבנן דיחיד מכיון דלא הוי מועד ולא יום טוב, ואע"ג דפורים ימי משתה ושמחה לשמחה ולעשות סעודה לא דחו בזה אפילו אבלות של דבריהם, שהרי בשביל אבלותו אין כבוד פורים מתחלל בזה ויכול לקרוא מגלה ולתת מתנות לאביונים ומשלוח מנות איש לרעהו ולעשות סעודה, תדע דאילו בחנוכה דכו"ע יש אבלות ובגמרא כי הדדי נקיט להו לחנוכה ופורים, ולא הזכירו בתלמוד בשניהם אלא לענין הספד וקינים שאמרו אין מועד בפני תלמידי חכמים וכ"ש חנוכה ופורים, כלומר כש"כ חנוכה ופורים, דקיל טפי, שיש בו אבלות, שאינו עומד בפני ת"ת, ואע"פ שעומד בפני שאר בני אדם שלא לקונן ולהספיד בהן למת אפילו בפני שבוה בודאי מתחלל כבודם²².

וכתב כן להוציא מדעת ספר המקצעות שמחלק בין חנוכה לפורים, הביאו רבי אשר בפסקיו מסכת מועד קטן (פ"ג סימן פ"ה),

כתב בספר המקצעות והיכא דשכיב ליה שיכבא אסיר ליה למספר ולמנהג אבלות בפוריא, ואי איתרע ביה מלתא אסיר למיתב בתעניתא, דא"ר יוסף שמחה ומשתה ויו"ט כתיב שמחה ומשתה מלמד שאסורין

²² כדאיתא בשו"ת רבינו גרשום סימן ל"ג, וברמב"ם הלכות אבל פ"א ה"ג, ובשו"ע או"ח סימן תרצ"ו, יו"ד סימן ת"א,

²³ עיין מסכת סוכה (כ"ה ע"ב) ואמר רבי אבא בר זבדא אמר רב, אבל חייב בסוכה, פשיטא, מהו דתימא, הואיל ואמר רבי אבא בר זבדא אמר רב, מצטער פשור מן הסוכה, האי נמי מצטער הוא, קמשמע לן, הני מילי, צערא דממילא, אבל הכא, איהו הוא דקא מצטער נפשיה, איבעי ליה ליתובי דעתיה.

בתענית, ויום טוב מלמד שאסורין בעשיית מלאכה, ומתרגמין בהספד ובתענית אסור, אבל יו"ט לא, דתנן מקום שנהנו לעשות מלאכה בפורים עושין, והיכא דשכיב ליה שיכבא מקמי פוריא ואתרמי פוריא בגו שבעה ימי אבילות במלה הימנו גזירת שבעה, מידי דהוה ארגלים, ורגלים מפסיקין ואינן עולים מאי טעמא דשמחה כתיב בהו ושמחת בחגך, פורים נמי שמחה כתיב ביה ועשה אותם ימי משתה ושמחה, ודוקא פורים אבל חנוכה לא מפסקא, ואסור בהספד דת"ר בכ"ה בכסליו יומי חנוכה תמניא אינון דלא למספד בהון, מספד הוא דאסיר, אבל ימי אבילות לא מפסקי.

ועיין בסידור רבי שלמה בן רבי נתן שכתב (פרק ז')

ודע שבמשך כל ימי החנוכה אסור להתאבל ולהספיד ולנכות, אלא צריך אדם לקרות הלל שלם בכל יום עד גמירא.

בספר בארות המים (באר רחי רואי, לחנוכה) הביא על רבי צבי הירש הכהן מרימנוב,

הנה יסופר מגודל התלהבותו ושמחתו של הרה"ק בשעת הדלקתו הנרות, וכשבירך ברכת להדליק נר חנוכה, היה נשמע קולו בכל העיר, ופעם אחת היה אבל בר מינן בימי חנוכה, והדליק הנרות בהאנפלאות בלי מנעלים על רגליו כדיון, וכירך בהתלהבות ושמחה כדרכו בקודש, ואחר ההדלקה רקד בריקודין בהמומורים שאחר ההדלקה, ולחש לו חתנו הרב זלה"ה הלא עתה ימי האבילות לכם, וגער בו הרה"ק זלה"ה, ואמר לו הלא זה הוא עבודה שעובדים בזה להשם יתעלה.

שיטת הרמב"ם דאין נדר חל על איסור תענית בחנוכה ופורים

כתב רבי משה בן רבי מיימון בספר משנה תורה, חלק הפלאה, הלכות נדרים (פ"ג ה"ט),

הנודר שיצום בשבת או ביום טוב חייב לצום, שהנדרים חלים על דברי מצוה כמו שבארנו, וכן הנודר שיצום יום ראשון או יום שלישי כל ימיו ופגע בו יום זה והרי הוא יום טוב או ערב יום הכפורים הרי זה חייב לצום ואין צריך לומר ראש חדש, פגע בו חנוכה ופורים ידחה נדרו מפני הימים האלו, הואיל ואיסור הצום בהם מדברי סופרים, הרי הן צריכין חיזוק, וידחה נדרו מפני גזירת חכמים⁷¹.

דברי סופרים צריכין חיזוק

דין זה לא מפורש בגמרא, ורבי משה למד כן מהא דאיתא במסכת ראש השנה (י"ט ע"א) ומסכת תענית (י"ז ע"ב) הטעם למה אסור בהספד ותענית בימים הכתובים

⁷¹ אך יכולים רבנן לעקור דבר מן התורה, כתב רבי יוסף קארו בספר כסף משנה (הלכות נדרים שם), ובספר בית יוסף (או"ח סימן תי"ח), ואף על גב דאסיקנא בפרק האשה רבה דדוקא במידי דשב ואל תעשה מצו רבנן עקרי מידי דאורייתא אבל לא מידי דהוא בקום ועשה והכי נמי אמרי דלדעת רבינו אין נדרים ושבעות חלים על חנוכה ופורים וקום עשה הוא שהרי אנו אומרים קום אכול, יש לומר דהא אמרינן התם דבמיגדר מילתא מצו עקרי מידי דאורייתא אפילו בקום עשה וחיזוק דברי חכמים בכל מה שדברו בו, אף על גב דלא ליהוי ביה מיגדר מילתא, גורם לקיים דבריהם במיגדר מילתא, שאם היו מזוללים באחד מדבריהם, אתו לזוללי בכולהו, הילכך כל מידי דהוי חיזוק לדבריהם הוי כמו מיגדר מילתא. ועוד יש לומר שכתבו התוספות בפרק שלשה מינים אף כי אין כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בקום עשה במקום שיש פנים ומעם בדבר ודאי לכולי עלמא יש כח לעקור, והכא מאחר שדברי חכמים צריכין חיזוק שפיר יש פנים ומעם בדבר.

במגילת תענית גם לפניו ואחריהו, מה הפרש בין זה לזה, הללו דברי תורה, ואין דברי תורה צריכין חיזוק, הללו דברי סופרים, ודברי סופרים צריכין חיזוק.

הנשבע להתענות בחנוכה או בפורים לדעת הרמב"ם

והוא הדין לענין שבועה כמו שכתב רבי יוסף קארו בספר כסף משנה על הרמב"ם שם ובספר בית יוסף או"ח (סימן תי"ח),

ולענין נשבע להתענות בחנוכה ופורים, לדעת רבינו, שאפילו בנדריים שחלים על דבר מצוה, כתב שאינם חלים על חנוכה ופורים, לפי שהם מדבריהם וצריכים חיזוק, כל שכן בשבועות שאינם חלים על דבר מצוה, דאמרינן בהו שאינם חלים על חנוכה ופורים מההוא מעמא גופיה.

וכן כתב רבי אברהם גומבינר בספר מגן אברהם (סימן תק"ע סק"ח),

ולרמב"ם לא חלה השבועה,

הנודר להתענות לעולם בחנוכה או בפורים

אף על פי שהרבה חולקים על הרמב"ם^{נב}, מכל מקום כתב רבי שבתי הכהן בספר שפתי כהן (ויד סימן רמ"ו סק"א) דבאופן שנודר להתענות כל ימיו בחנוכה לכו"ע לא חל הנדר,

נראה לו להמחבר להכריע, דדוקא הכא בנדר לצום יום ראשון או שני כל ימיו איכא מיגדר מילתא, ופנים בדבר, שהרי יצטרך להתענות כל ימיו בחנוכה, א"כ מיעקרא מלתא דרבנן... ויש לומר שלא נדחה סברא זו אלא בנדר לזמן אבל בנדר כן כל ימיו נדרו בטל... אבל לפי מה שחלקתי לא תמצא שום פוסק שחולק על הרמב"ם בזה.

^{נב} עיין שלחן ערוך או"ח סימן תי"ח ס"ב, ובית יוסף שם, וסימן תק"ע ס"א, וויד סימן רמ"ו ס"ד.

הנשבע שלא להדליק נר חנוכה

ולענין הנשבע שלא לקיים מצות נר חנוכה הביא רבי יוסף קארו בספר שולחן ערוך יורה דעה הלכות שבועות (סימן רל"ט ס"ו),

הנשבע על דבר מצוה דרבנן, כגון שלא להדליק נר של חנוכה או שלא לקרוא המגילה, השבועה חלה.

והוא משו"ת הרא"ש מובא בטור, ואולי הרמב"ם מודה בזה, ולא עשו חיזוק ולעקור דבר תורה רק בעיקר היום טוב שהוא שמחה והלל והוא מתענה ועצב, ולא במצותה, ועיין ב"ח או"ח סימן תק"ע וצ"ע.

חלק ו' הלל והודאה

סימן כ"ז

ביאור מה הוא הלל והודאה

במגילת תענית איתא הלשון על שנת הנס¹¹,

ואמרו בה הלל והודאה.

וכן יש גירסא בעל הניסים בספרו של רבי דוד אבודרהם (סדר חנוכה),

ואמרו הלל והודאה לשמך.

וכן איתא בגמרא מסכת שבת (כ"א ע"ב),

לשנה אחרת קבעום ועשאום ימים טובים בהלל והודאה.

והפירוש הפשוט של הלל והודאה, אין הכוונה לנוסח שנקרא הלל, ונוסח שנקרא הודאה, אלא שהוא שם כללי לכל דבר היולדים והודאות, וכמו שכתוב בספר עזרא (ג', י"א), וַיַּעֲנוּ בְּהַלֵּל וּבְהוֹדוֹת לַה' כִּי טוֹב כִּי לָעוֹלָם זָוָסְדוּ עַל יִשְׂרָאֵל, וראה מסכת ברכות (פ"ד ע"ב), ובהודאה של הלל, ובהלל המצרי יש גם לשונות של הלל, הללוי-ה, הללו, וגם לשונות של הודאה, הודו, אודך, חלק ראשון של הלל מתחלת ומסיימת בהללוי-ה, וחלק השני של הלל מתחלת ומסיימת בהודו.

וכך משמע ממה שכתב רבי משה בן רבי מיימון בחלק זמנים הלכות חנוכה (פ"ד הי"ב),

מצות נר חנוכה מצוה חביבה היא עד מאד וצריך אדם להזהר בה, כדי להודיע הנס, ולהוסיף בשבח הא-ל, והודיה לו על הנסים שעשה לנו.

¹¹ ואז עדיין לא נתקן נוסח על הניסים.

וכך מבאר רבי יהודה בן רבי יקר בספר מעין גנים (ח"ב עמוד ח', תשלום פירוש התפילות, על הניסים) בביאור מילת להודות,

וקבעו שמנה ימי חנוכה אלו להודות ולהלל לשמך, על שם אודה שמך כי עשית פלא.

וכן כתב אחריו רבי דוד אבודרהם בספרו (סדר חנוכה),

וקבעו ימי חנוכה אלו להודות ולשבח לפניך, על שם אודה שמך כי עשית פלא.

ובתחילה לא הגדירו נוסח להלל והודאה, אלא כל אחד לפי שיעורו, היה מודה ומשבח על הניסים, וזה היה ההלל וההודאה בכל הימים טובים הנזכרים במגילת תענית עד שנתבטלה.

ומה שכתב רש"י במסכת שבת (כ"א ע"ב),

הכי גרסינן, ועשאום ימים טובים בהלל והודאה, לא שאסורין במלאכה, שלא נקבעו אלא לקרות הלל, ולומר על הניסים בהודאה¹².

וכן מה שכתב אחריו רבי יעקב בן רבי אשר בספר טור אורח חיים (סימן תר"ע),

בהלל והודאה, פירוש לומר בהן הלל, ולהודות לומר בו על הניסים בהודאה.

לכאורה משמע שהם מפרשים, הלל והודאה כשמות פרטיים, הלל 'קריאת ההלל' המצרי, והודאה אמירת 'על הניסים בברכת הודאה', אולם אפשר לומר שהם כותבים

¹² יש להסביר בלשון רש"י שאין הכוונה והודאה לברכת הודאה, שזה קבוע בכל יום, אלא ש'על הניסים' הוא תוספת הודאה בברכת הודאה, וכן משמע מלשון רבי יעקב בספר טור או"ח, וכן משמע מלשון רבי ירוחם.

את מה שקבעו לחיוב הלכה למעשה שתי דברים אלו, ויוצאים בהן ידי מצות הלל
והודאה של יו"ט חנוכה.

סימן כ"ח

מצות נר חנוכה על ידי ראייתם מיפרסם הנם כדי להודות ולהלל

כדי להזכיר הנם ולהתעורר להודות ולהלל תיקנו חז"ל מצוה מעשית, והוא מצות נר הדלקת נר חנוכה, שמתוך שמדליקים ורואים הנרות, נזכר מכל הניסים, ונותן שבח והודאה לשם יתעלה^{נב}, וכך איתא בנוסח שאומרים^{נא} אחר הדלקת נר חנוכה ומקורו ממסכת סופרים (פ"כ ה"ד),

וכל שמונת ימי חנכה הנרות הללו קדש הם, ואין לנו רשות להשתמש בהם, אלא לראותם בלבד, כדי להודות ולהלל לשמך הגדול על נסיך ועל נפלאותיך ועל ישועתך.

וכך כתב רבי משה בן רבי מיימון בחלק זמנים הלכות וחנוכה (פ"ג ה"ג),

^{נב} וזה דומה למצות קריאת המגילה, וראה מה שכתב רש"י לענין קריאת המגילה (מגילה ד' ע"א), וקריאת מגילה שבח הוא, שמפרסמין את הנס, והכל מקלסין להקדוש ברוך הוא, וכן כתב רבי דוד מנרבוניה בספר המכתם (מגילה סוף פרק א') לענין קריאת המגילה, קריאתה זהו הלילא, כלומר לא הוצרכו לקבוע בו שיאמרו הלל לפי שקריאתה של מגילה זוהי הלילא, כלומר כיון שחייבו בקריאתה ובשמיעתה, הרי זה מביא שיתעורר בשיקרא וישמע דברי האגרת, שיתן שבח והודאה לשם יתעלה, וכן בחנוכה הדלקתה הוה הליא, וראה מה שכתב רבי יצחק רפאפורט בספר בספר בתי כהונה (ח"ב בית ועד), אי אמרינן דעיקר הלל דחנוכה משום נס השמן דוקא, קשה אמאי לא אמרינן הכא הדלקתה זו היא הלילא, כמ"ש הר"ן במגילה, והבאתי לשונו לעיל אלא משמע דהעיקר מפני ההצלה וככל מ"ש לעיל אות ל"ה, וראה ששון רבי ניסים מגירונדי (ע"ה רי"ף ד' ע"א), קריאתה בזמנה וזכרון תקפו של נס זהו כהלל.

^{נא} במעם האמירה כתב בספר ערוך השולחן (סימן תרע"ו ס"ח), וזהו משום פרסומי ניסא.

ומדליקין בהן הנרות בערב על פתחי הבתים בכל לילה ולילה משמונת הלילות, להראות ולגלות הנס^פ... והדלקת הנרות בהן מצוה מדברי סופרים בקריאת המגילה.

עוד כתב שם (פ"ד הי"ב),

מצות נר חנוכה מצוה חביבה היא עד מאד, וצריך אדם להזהר בה, כדי להודיע הנס ולהוסיף בשבת הא-ל והודיה לו על הנסים שעשה לנו.

העיקר הוא ההלל וההודאה

רבי אהרן אלפאנדארי כתב בספר מרכבת המשנה (הלכות מגילה וחנוכה פ"ג ה"ג) בשם רבו רבי בנימין בן רבי שלמה הלוי מאיזמיר, מה שכתב על דברי רבי אליהו מזרחי,

אבל מ"ש הרב ז"ל שההדלקה היא העיקר^מ, עם נשיקות רצפת קדושתו, לא ידענא מנא ליה הא, דכפי הנראה אדרבא ההלל וההודאה עיקר, ובהכי ניחא לשאר הנוסחאות דלא גרסי קבעום ועשאום דלא קפדי להזכיר רק עיקר הדבר שהוא ההלל וההודאה שנקבעו בשביל התשועה, אבל ההדלקה שתקנוה בשביל גם הפך, לא הזכירוה לפי שהיא בכלל ונמשך מהתשועה.

תכלית מצות נר חנוכה היא הראייה

^פ כן נוסף בדפוסים המאוחרים, וראה רמב"ם בהלכות מגילה וחנוכה (פ"ב הי"ב), ומנהג כל ישראל שהקורא את המגילה קורא ופושט כאגרת, ונוסף בדפוסים, להראות הנס.

^מ כך רבי אליהו מזרחי כתב בכיאוורו על ספר מצות גדול הלכות חנוכה (ד"ה שמונה), בנוסחאות התלמוד שבידנו כתוב קבעום ועשאום, וכן נראה מגירסת רש"י ז"ל, ולפי זה אין לתמוה למה לא הזכירו רק ההלל וההודאה, ולא ההדלקה שהוא העיקר, משום דאיכא למימר, דקבעום קאי אהדלקה דלעיל, ועשאום קאי אהלל והודאה, אבל לפי שאר הנוסחאות והנוסח של על הנסים שבידינו שאין בהם אלא וקבעום בלבד קשיא.

רבי יעקב גירונדי בספר האמונה והבטחון מזכיר כמה מצות שתכליתן להזכיר איזה ענין, על ידי ראייתם או אכילתן, כגון, סוכה, פסח, מצה, מרור, צנצנת המן, מטה אהרן, ומסיים במצוה מדרבנן, ומדברי רבותינו נר חנוכה משום פרסומי ניסא.

מצוה לראות

רבי משה בן רבי נחמן כתב בחידושו (פסחים ז' ע"א), לענין נוסח ברכת הדלקת נר חנוכה שמברך בלמ"ד ולא בעל, בדומה לכל המצות שבגופו,

ועוד כיון שהרואה נמי מברך, ומצוה לראות, משום פרסומי ניסא, קבעוה בלמ"ד.

וכן הוא בנימוקי יוסף שם, ועיין חידושי המאירי שם.

חובה לראות

שיטת המרדכי שגם מי שמדליקין עליו בביתו חובה לראות ולברך שכתב (מסכת שבת פרק כמה מדליקין רמז רס"ז),

ומכל מקום צריך לראות,

וראה שו"ע תרע"ו ותרע"ז ס"ג.

סימן נחמד למראה

בשלטי הגבורים על המרדכי מסכת שבת (פרק ב') הביא

סימן כל הנרות עם השמשים מ"ד וסימן נחמד למראה פירוש נר חנוכה מ"ד.

ובספר אגרת הטיוול מבאר רבי בצלאל מפרידבורג (קונטרס המילואים),

נחמד למראה ר"ת נ"ח מ"ד, דהעולם שמח בראותם הנרות חנוכה שזוכרים הניסים שנעשו לאבותינו.

וכן הוא בספר יורה דעה חטאים אות ס"מ.

תכלית המצוה לראות הנרות ולשמוח בהם

רבי יאיר חיים בכרך כתב בספר מקור חיים (סימן תרע"ב ס"ב),

נראה לי דעיקר מצוה הוא שיהיה המדליק אצל הנרות חצי שעה לראות אותם ולשמוח בהם, כי הם גם כן זכר לשמחה שהיו מדליקין אחר הנס כמו שאמרו והדליקו נרות בחצרות קדש²⁰, שנראה לי שלא רוצה לומר הדלקת מנורה בדרך נס, שאם כן העיקר חסר מן הסיפור בעל הניסים, והכי משמע מה שאמרו אין לנו רשות להשתמש בהם אלא לראותם, ולכן הרואה ג"כ מברך, ולא סגי שידליק וילך לו למקום אחר.

מצוה לראותן כדי שיזכור הנס

²⁰ וכן כתב רבי צדוק הכהן מלובלין בספר פרי צדיק (לחנוכה אות כ"ה) והדליקו נרות בחצרות קדש, ואם היה המכוון על נרות המנורה בבית המקדש זה לא היה מצד ישראל רק על ידי הנס מה' יתברך, גם לפי זה לא יובן לשון בחצרות קדש שזה נקראים העזרות שהם נגד חצר המשכן ונרות המנורה הדליקו בהיכל, אך נראה דקאי על נרות חנוכה שתיכף ביום ראשון כשראו הנס שנשתתיר השמן כפך או שהאיר אור גדול על פי נס... אז מחמת שמחה הדליקו נרות, שהיה אז גם כן מנהג להדליק נרות מחמת שמחה... ועל כן גם כאן כשראו הנס הדליקו נרות, עיי"ש. וכן שהקשה רבי מאיר מקאריסטשוב בספר מאיר עיני חכמים (שער י"ג פרק ד') וביותר תמוה שאנו אומרים ואחר כך באו בניך לדביר ביתך וכו' והדליקו נרות בחצרות קדש, והוא תמוה שהלא וודאי שהדליקו הנרות בבית המקדש עצמו ולא בחצרות, ומאי זה שאנו אומרים בחצרות קדש, ותירץ שם על פי דרכו. אולם רבי יהודה בן רבי יקר בפירוש התפילות והברכות כתב בפירוש נוסח על הניסים, והדליקו נרות בחצרות קדש, על שם בחצרות קדש, והוא פסוק בספר ישעיה (ס"ב ט'), וּמִקְבְּצֵי יִשְׂרָאֵל בְּחִצְרוֹת קְדָשֵׁי, ורבי דוד קמחי ביאר שם, וכן נקראת חצרות קדש, והחצר כלל הבתים. ויש לציין להא דאיתא במדרש רבה פרשת נח בענין חנוכה הבית בימי שלמה המלך, ואותן ז' ימים היו ישראל אוכלים ושותים ושמחים ומדליקין נרות, ובפירוש מהר"ו כתב שם, שזהו עיקר החנוכה שאין שמחה בלא אכילה ושתייה כבישול וצליה והדלקת נרות הרבה.

וכן כתב רבי יעקב כ"ן בספר שו"ת שב יעקב (סימן כ"ב),

ועוד אף דקי"ל דהדלקה עושה מצוה היינו לאפוקי אם הדליק שלא לשם מצוה דצריך לכבותו בו, אבל מכל מקום המצוה נמי לראותו כדי שיזכירן הנם, כמו דאיתא בנוסח הנרות הללו אין לנו רשות להשתמש בהן אלא לראותן בלבד, משמע שכל זמן שאין לנו רשות להשתמש בהן, מצוה לראותן והיינו שיעור זמן הדלקה, דלכך צריך ליתן שמן כל כך שיחא דולקין שיעור זה ולראות אותן כדי שיתפרסם הנם.

עיקר מצות גר חנוכה הוא הראיה

רבי חיים הלברשטאם מצאנו כתב בספר דברי חיים (ח"ב לחנוכה י"ד ע"א) בשם מורו רבי נפתלי מרופשיץ,

שמעתי מפי מורי הקדוש שיעקר מצות חנוכה הוא הראיה.

היה שש ושמח עם הנרות

רבי אליהו דוד רבינוביץ תאומים כתב על עצמו בקונטרס נפש דוד (אות דו"ד),

מצות נרות חנוכה היתה חביבה עלי עד מאוד, ולולא שיחת הבריות הייתי מהדר שידלקו זמן רב כפי היכולת, והייתי מתענג לישב בחדר שבו הנרות לראותם ולהסתכל בהם בכל רגע, ולא הלכתי מאותו החדר רק כשהייתי אנוס על פי עבודת הציבור, ובכל זאת הייתי יושב נגד הפתח מאותו החדר כדי להסתכל בפעם בפעם והייתי שש ושמח בהם הרבה.

גר חנוכה כקריאת ההלל לענין נוסח הברכה

כתב במחזור ויטרי (סימן שמ"ח),

ונר חנוכה נמי כיון דעל נס היא באה בקריאת הלל דמיא. משום פרסומי
ניסא²⁰.

חידוש היעב"ץ ברכת להדליק נר חנוכה מעכב המצוה

בספר מור וקציעה (רבי יעקב עמדין) כדי ליישב את מה דמשמע מהטור דמברך גם
במקום שחייב מספק, וגם מדוע מברכים על ההדלקה בבית הכנסת, כתב לחדש (סימן
תרע"ב),

ונ"ל ליישב קצת דעת הטור דמצוה זו דנר חנוכה שאני ודאי דברכתה
מעכבת, לפי שכל עיקרה לפרסומי ניסא, וכי מדליק בלא ברכה לא מירי
עביד, דהרואה סבר לצרכו הוא דמדליק, ולא מינכרא מילתא כלל דלשם
מצוה קעביד... והיינו טעמא דמברכינן עלה בבית הכנסת אף על פי
שאין החיוב מדין התלמוד, והיה די להדליק בבית הכנסת בלא ברכה...
כי חשבוה צורך המצוה לעשותה כהוגן, שאם ידליקוהו בלא ברכה, אין
בו פרסום הנס, שיהיו סבורים שהדליקו נרות לצורך בית הכנסת.

מצות חנוכה צריכה כוונה כיון שהוא לפרסומי ניסא

כתב רבי יששכר שלמה טייכטאל בספר משנה שכיר (מועדים גם חנוכה דימוי מצות
חנוכה לפורים ומגילה),

נלמד מדברי כולן²¹ דדבר הנא לזכר הנס ולפרסומי ניסא בעי כוונה, על
בן נראה לי לומר דלהאי דינא השוה הרמב"ם דיני חנוכה לפורים, לומר

²⁰ מביא שם כלל בשם רבינו תם (בספר הישר), לענין נוסח הברכות, שכל מצוה שנגמרת מיד נוסח
הברכה ב'על', ומצוה נמשכת נוסח הברכה ב'למ"ד', ועל פי זה כתב שם עוד טעם לפי דרך רבינו
תם שאעפ"י שמצות הדלקת נר חנוכה נגמרת מיד, אפ"ה מברך בלמ"ד, כיון שדומה להלל, ועל
הלל כתב שם, והלל המצרי נמי בראשי חדשים ומועדות כיון דאמרינן ליה בכל יום על כל
צרה שלא תבא על הציבור כתמיד חשבינן ליה, עיי"ש.

דכמו דשם בעי כוונה לכל הלכותיו כיון שהוא בא לפרסומי ניסא, כמו
בן בדיני חנוכה... ולאן דוקא הדלקה לחוד, רק כל המצות ששייכים
בחנוכה כמו הלל והודאה ושמחה לדעת הרמב"ם, הכל בעי כוונה, כיון
דבא לזכר הנם.

^ט כך כתב המגיד משנה (הלכות מגילה פ"ב ה"ה) לענין כוונה במצות קריאת המגילה, ואולי שהכל
מודים במגילה, ופירש הרדב"ז (ח"ה סימן קכ"ה), אני אומר ודאי והמעם דבעינן פרסומי ניסא
ואם לא יכוין לבו אלא כקורא אגרת בעלמא מאי פרסומי ניסא איבא.

סימן כ"ט

ברכת שעשה ניסים

המדליק או הרואה נר חנוכה תיקנו חז"ל לברך,

ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם שעשה ניסים לאבותינו בימים ההם בזמן הזה^פ.

כתב רבי ישעיה אחרון בפסקי ריא"ז (שבת פ"ב),

לשנה אחרת קבעום ועשאום שמונה ימים, שגומרים בהן את ההלל, ומודים על הנס בהדלקת הנרות, ומזכירין אותן בתפלה.

ונראה שכוונתו לברכת שעשה ניסים שאומרים בשעת הדלקת הנרות, ואין כוונתו שמודים על ידי הדלקת הנרות שאין זו הודאה בפה, רק הוה פרסומי ניסא שמביא להודאה.

רבי יוסף בן רבי שלמה מקרקשונה כתב ביוצר לשבת ראשון של חנוכה,

תוקף הנס קבעו משבילים, תיחמו הלל לגמור שמונה, תוכן נרות להעלות ברננה, תמיד בכל שנה ושנה.

אולי, ברננה, הכוונה לברכת שעשה ניסים.

ההודאה על הנס הוא בחיוב על גופו

^פ בגמרא הודאה ושבח לפני המקום, זה ברכת שעשה ניסים, ראה ברכות (ג"ד ע"א), תנו רבנן, הרווא מעברות הים... על כולן צריך שיתן הודאה ושבח לפני המקום. ויש לציין שבפורים אומרים רק ברכת שעשה ניסים, ולא תיקנו לקרוא את ההלל.

רבי יואל סירקיש בספר בית חדש (סימן תרע"ו) הביא דברי הסמ"ג שכתב דמי שמדליקים עליו בביתו אינו צריך לברך על הראיה, והקשה על זה,

ותימה דמה שמדליקין עליו בביתו אינו בא אלא לפטור אותו מחיוב המוטל על ממונו, להדליק נרות לפרסם הנם ברבים, אבל ההודאה על הנם וברכת שהחיינו הוא בחיוב על גופו, ומזה לא נפטר כשמדליקין עליו.

ולכן רוצה לומר שיברך על הראייה.

בהודאה היינו הדלקת נר חנוכה וברכותיה

רבי אברהם יונה יעוונין מהורדנא כתב בהגהות נימוקי מהרא"י על הרמב"ם (הלכות חנוכה)

נראה לי דרבינו מפרש בהודאה היינו הדלקת נר חנוכה וברכותיה, שזהו נקרא הודאה על הנם, גם יש לומר דהודאה הכוונה פירסום.

ברכת שעשה ניסים חייב גם מדין ברכת השבח וההודאה ותלויה בראייה ובזמן

כתב רבי אחאי גאון בספר שאילתות (פרשת וישלח שאילתא כ"ו),

וכד מטי דוכתא דאיתרחיש להון ניסא... הרואה אותן צריך ליתן הודאה ושבח לפני המקום... וכד מטי יומא דאיתרחיש להו ניסא לישראל כגון חנוכה ופורים מיחייב לברוכי ברוך אשר עשה ניסים לאבותינו בזמן הזה, בחנוכה על שרנא, בפורים על מקרא מגלה, שנאמר, ויאמר יתרו ברוך ה' ^{כ"ו}.

כתב רבי משה בן רבי נחמן בספר תורת האדם (ענין ההודאה),

^{כ"ו} על המשנה במסכת ברכות (ג"ד ע"א), הרואה מקום שנעשו בו ניסים לישראל, אומר, ברוך שעשה ניסים לאבותינו במקום הזה, איתא בגמרא, מנא הני מילי, אמר רבי יוחנן, דאמר קרא, ויאמר יתרו ברוך ה' אשר הציל וגומר.

ואין בין הרואה נר חנוכה, לרואה מקום שנעשו נסים לאבותינו, אלא שזו קבועה ביומא וזו תלויה במקום.

והביא ראיה מזה לכל ברכות ההודאה והשבח שצריכות שם ומלכות.

כרואה מקום שנעשו בו נסים לאבותינו

רבי אשר בן רבי חיים תירץ בספר הפרדס (שער הראיה) למה תיקנו ברכת הרואה רק בנר חנוכה,

אלא נראה לי דהכא נמי בדין הוא דמברכינן בנר חנוכה בראיה יותר משאר מצוות, לפי נר חנוכה נעשה זכרון לנס שנעשה בשנכנסו יוונים להיכל, והוי ליה כרואה מקום שנעשו בו נסים לאבותינו שחייב לברך בא"י אמ"ה שעשה נסים לאבותינו וגו', הילכך חייב לברך גם כן כשרואה נר חנוכה כמו במקום שנעשו נסים לישראל שחייב לברך, אבל שאר מצוות לא.

ולפי זה מובן יותר סברת היש אומרים שהובאה בריטב"א מסכת שבת (כ"ג ע"א),

ונהגו לברך שלשתם קודם הדלקה משום דככל המצות מברך עליהם עובר לעשייתן¹⁰, וכמו שמברך שלשתן קודם מקרא מגילה, ויש אומרים כי הראשונה שהיא ברכת המצוה צריך לברך תחלה, אבל השתים

¹⁰ נהגו שאומרים כל השלושה ברכות, לפני ההדלקה, והוא על פי שיטת המהרי"ל (ש"ת סימן קמ"ה) הובא ברמ"א (סימן תרע"ו) שהושווים לברכת המצוה, דמברך עובר לעשייתן, אבל בכנסת הגדולה שם כתב, דכיון דבירך ברכה ראשונה קודם ההדלקה, עובר לעשייתן מיקרי, ועיין במסכת סופרים, וב"ח סימן תרע"ו, וענין אם ברכת השבח בעיני עובר לעשייתן, ראה לשון הר"ן פרק קמא דפסחים (ז' ע"ב, ועל הר"ף ד' ע"א) שכתב, והאי כללא דשמואל ליתא אלא בברכת המצוה, אבל ברכת השבת, כגון אותן שבפרק הרואה, ודאי לאו עובר לעשייתן מברכינן אותן, אלא לאחר מכן, שאין ראוי לומר, שכשיתקרב לראות ים הגדול יהא עוצם עיניו, ומברך, ורואה, אלא רואה ומברך, משמע מדבריו שגם בברכת השבח שייך ענין עובר לעשייתן, כשאפשר.

האחרות אומרים אחר שהתחיל להדליק שיהא רואה נסו ויברך עליו כעין
הרואה נר חנוכה, ואין לשנות בזה המנהג'.

וכן הובא במאירי מסכת שבת (כ"ג ע"א),

יש מדקדקין לברך ברכת להדליק בראשונה, ושעשה נסים באחרונה
בשעה שהוא רואה כל מה שהוא חייב להדליק ואיני רואה הכרה בכך,
ומכל מקום להדליק מיהא ראוי לברך בתחלתו, ממעט עובר לעשייתו.

מברך כל יום

איתא בגמרא מסכת שבת (כ"ג ע"א) שמברך כל יום שעשה ניסים^פ,

ונימעוט נס, נס כל יומי איתה.

רבי יונה היה מברך שעשה ניסים כל יום רק לפני שהדליק הנר הנוסף

מנהג רבי יונה היה שבירך ברכת שעשה ניסים כל יום לפני הנר הנוסף, וכך הובא
בבית יוסף (סימן תרע"ו),

כתב ה"ר דוד אבודרהם בשם ה"ר יונה שבליל ראשון מברך שלש ברכות
אלו קודם ההדלקה, דכל המצות מברך עליהם קודם עשייתן, ובליל שני
מברך קודם ההדלקה להדליק, ושעשה ניסים מברך לאחר שמדליק נר
ראשון קודם שידליק נר שני שהוא נס אותו היום, וכן בליל שלישי קודם
שידליק נר שלישי, וכן ברביעי, וכן על כולם, עכ"ל.

ומנהג רבינו יונה הובא גם בדרשות רבי יהושע אבן שועיב (סוף פרשת ויהי מקץ) וכתב
על זה, ואין נוהגין כן.

מהרי"ק כתב להתחיל להדליק ולברך על הנר הנוסף

^פ ויש לציין שבפורים מברך שתי פעמים שעשה ניסים, לפני קריאת המגילה בלילה וביום.

יש כמה שיטות בסדר ההדלקה מאיזה נר ומאיזה צד מתחיל להדליק, ויש שיטות שהתחילו להדליק דווקא מהנר הנוסף, וכך כתב רבי יוסף קולון בספר שו"ת מהרי"ק (סימן קפ"ג) לפי שיטתו שם,

ונמצא שתמיד מברך על הנוסף שהוא מורה על הנס שהרי בתוספת הימים נתוסף הנס.

הובא בבית יוסף (סימן תרע"ו) עיי"ש.

על איזה נס מברכין

רבי מגם המאירי כתב במסכת שבת (כ"א ע"ב),

ולילה הראשון שלא היה שם נס השמן, מברכין על הגאולה, ועל הודאת מציאת הפך, ושאר הלילות על נס השמן.

ברכת שעשה ניסים על נס פך השמן שהוא יוצא ממנהג העולם

לענין ברכת שעשה ניסים כתב בספר אבודרהם (ברכת הראייה השנה וההודאה),

כתב ה"ר אשר מלוניל הא דמברכין בין אניסא דרבים, בין אניסא דיחיד, דוקא בנס שהוא יוצא ממנהג העולם^{סב}... ובחנוכה לאו משום מעשה דיהודית מברכין שעשה נסים, אלא משום פך השמן שהיה חתום בחותמו

^{סב} ועל פי זה כתב בשלחן ערוך אר"ח (סימן ר"ח ס"ט), יש אומרים שאינו מברך על נס אלא בנס שהוא יוצא ממנהג העולם, אבל נס שהוא מנהג העולם ותולדתו, כגון שבאו גנבים בלילה ובא לידי סכנה וניצול וכיוצא בזה, אינו חייב לברך, ויש חולק, ומוב לברך בלא הזכרת שם ומלכות, וכתב רבי יוסף תאומים בספר פרי מגדים (אר"ח סימן תר"ע משבצות זהב סק"ג), ולפי זה שעשה נסים בנר חנוכה רק על השמן, לא המלחמה, וראה בספר הנותן אמרי שפר (פרשת וישב), ואף על פי שבגמרא שם אמרו שצריך לברך בכל הימים שעשה ניסים משום דנס כל יומא איתיה, מכל מקום עיקר הקביעות לא היה אלא מפני התשועה אשר הגדיל ה' לעשות עימנו.

של כהן גדול, ולא היה להדליק אלא יום אחד, ונעשה בו גם והדליקו ממנו שמונה ימים, שהיה כמעשה אליהו ואלישע ע"כ.

בימים ההם על ההצלה ובזמן הזה על גם מציאת פך השמן

רבי יחיאל מיכל עפשטיין כתב פירוש חדש על ברכה זו בספר ערוך השולחן (סימן תרע"ו ס"ג),

ונראה שהיה באיזה נוסחאות ובזמן הזה, ולענ"ד שכן עיקר והכי פירשו, דעיקר הנס שנצחו החשמונאים את אנמיוכוס לא היה ביום זה של כ"ה בכסלו אלא בימים רבים שכבשום, ורק בזמן הזה היה עוד גם של פך השמן שמצאו... ואם כן שני נסים הם האחד בימים ההם והשני בזמן הזה ממש.

סימן ט'

יש מי שכתב שמודים בברכה גם על הניסים של כל יום

רבי מרדכי יפה כתב בספר לבוש החור (סימן תרפ"ב ס"ב),

שעשית לאבותינו בימים ההם, ובזמן הזה וכו'... וגם אנו מודים על הניסים שעשית לנו בזמן הזה, שבכל יום ויום הוא עושה עמנו ניסים נגלים ונסתרים בזמן הזה כמו בזמן אבותינו... ויש מדקדקים לומר בזמן הזה בלא וי"ו, ויהיה הודאתינו על הניסים שעשה לאבותינו בזמן ושנה וחדש כזה שאנו עומדים בו עתה, ולא תהיה ההודאה רק על נס של חנוכה או של פורים בלבד, אבל נראה לי שטוב יותר לומר בוי"ו כדי לכלול כל הניסים, ולפרט אותו הנס שהוא עכשיו מעין המאורע, שכן דרך נוסח תקנות חז"ל בכל מקום לכלול כל הדברים הדומים וגם אותו עיקר הדבר שהוא צריך לברך עליו, כגון ברכת חולים ונחמת אבלים וכיוצא בהם, נראה לי^ט.

^ט ורבי דוד הלוי חלק עליו בספר טורי זהב (סימן תרפ"ב סק"ה) וכתב, ולא נראה לי כן דאם כן קשה למה לי בימים ההם, ודאי היה בימים ההם שהיו אבותינו חיים, בשלמא להנוסחא בזמן הזה בלא וי"ו הוכרח לומר כן דאם לא כן הוה המשמעות שבזמן הזה שאנו קיימים בו נעשה נס לאבותינו, על כן צריך לומר בימים ההם בזמן הזה כאלו אומר בימים ההם ככ"ה לחדש, ותו דהא בעובר במקום שנעשה לו נס אומר ברוך שעשה לי נס במקום הזה כדאיתא סימן רי"ח, ולא אמר ובמקום הזה לכלול גם כן שאר ניסים נסתרים, אלא דאין זה בנוסח כלל, ומעות הוא לומר ובזמן בוי"ו, כנלע"ד. וכן כתב רבי שלמה לוריא מהנהגות מורו, (שו"ת מהרש"ט סימן ס"ד), גם בברכת שעשה ניסים זוכרני שאמר שעשה ניסים לאבותינו בימים ההם בזמן הזה וכך פירושו עשה ניסים בימים שעברו ממש בזמן הזה ולא כו"א בימים ההם ובזמן הזה. יש גירסאות בראשונים שגורסים ובזמן הזה בוי"ו, בברכה (ספר שבלי הלקט, וספר הפרדס (רבי אשר בן רבי חיים), וספר מצות זמניות (רבי ישראל בן רבי יוסף הישראלי), ובנוסח על הניסים (מהזור וימרי), ובנוסח הנרות הללו (ספר אגודה), אבל אינו מוכרח כלל לפרש דבריהם כדברי הלבוש, אלא כמו בלא וי"ו. וראה

סימן ר"א

יש אומרים שמברך שהחיינו ושעשה ניסים גם כשאינו מדליק או רואה הנרות

כתב רבי מנחם המאירי בספר בית הבחירה על מסכת שבת (כ"ג ע"א),

מי שאין לו להדליק ואינו במקום שיהא אפשר לו לראות, יש אומרים שמברך לעצמו שעשה ניסים, ושהחיינו, כלילה ראשונה, ושעשה ניסים בכל הלילות, והדברים נראין, וכן ראיתי מי שכתב שמי שלא הדליק עדיין ובא לו בתוך ימי חנוכה, שלילה ראשונה שהוא מדליק מברך זמן.

ואין כוונתו שמברך ברכת שהחיינו על הזמן, דהא אינו קדוש בקדושת היום כיום טוב דאורייתא, אלא כיון שיש לו חיוב הלל והודאה, הוה כמברך שהחיינו על המצוה של הלל והודאה, והרי אומרה סמוך לברכת שעשה ניסים, ואף על פי שעל הלל והודאה לחודא לא אומרים ברכת שהחיינו, ורק על מעשה המצוה מברכים, הכא כיון שכבר תיקנו ברכה על ההדלקה, גם מי שאינו מדליק, סוברת שיטה זו שיכול לברך, ונגרד אחרי המדליקים, ועוד דהא הרואה גם מברך שהחיינו, ולפי זה מוכן עוד מה שמשמע לכאורה שגם לפי שיטה זו הברכה דווקא כלילה, ובזמן חיוב ההדלקה, וכן מוכן מה שמביא וכן ראיתי וכו' משמע שאינו סותר את שיטתו, ושברכת שהחיינו זה על מצות ההדלקה.

ולפי זה מוכן מה שכתב רבי מנחם המאירי במסכת מגילה (ד' ע"א), והרי אין זה דומה אלא לחנוכה שיש זמן על ההדלקה, ולא על היום. ואפשר שהמאירי מודה שגם בפורים אפשר לומר שהחיינו ושעשה ניסים אם אין לו מגילה כלל, גם כלילה, ושם במסכת מגילה רק בא לומר שברכת הזמן על המגילה ביום, אינו על היום, אלא על

לשון הפסוקים בספר ירמיה (ל"ג ט"ו, נ' כ), בַּיָּמִים הָהֵם וּבָעֵת הַהִיא. ויש לציין עוד שבתפילה מודים כל יום, על ניסוך שבכל יום עימנו.

המצוה, ולא מיירי שם במי שאין לו נר חנוכה או מגילה כלל, שיכול לברך שהחיינו על שאר מצות היום.

רבי ישראל מאיר הכהן כתב בשער הציון (סימן תרע"ו סק"ג),

אמנם אם ארע זה בליל שמיני וממילא יתבטל לגמרי ברכת שהחיינו, צריך עיון, דאפשר דכמו בעלמא קיימא לן דזמן אומרו אפילו בשוק, דהוא קאי על עצם היום טוב, אפשר דהוא הדין בזה דקאי על עצם הזמן דחנוכה שנעשו בו נסים ונפלאות, אלא דלכתחלה סמכו זה על זמן דהדלקה, וכעין סברתי נמצא במאירי וזה לשונו, מי שאין לו להדליק ואינו במקום שאפשר לו לראות, יש אומרים שמברך לעצמו שעשה נסים ושהחיינו בלילה ראשונה ושעשה נסים בכל הלילות, והדברים נראים, עד כאן לשונו, וצריך עיון.

ואפשר שלכן כתב רק, וכעין סברתי, כיון שהמאירי אינו כותב שזה מדין ברכה על עצם הזמן.

חידוש הבה"ל שלדעת היעב"ץ מברך שעשה נסים גם כשאין לו נר

רבי ישראל מאיר הכהן כתב בביאור הלכה (סימן תרצ"ב ד"ה ושהחיינו), לענין ברכת שעשה נסים, בחנוכה ופורים, שלפי דעת רבי יעקב עמדין בספר מור וקציעה, שמברך זמן על היום, אפשר לומר שהוא הדין שיכול לברך שעשה נסים גם כשאין לו נר ומגילה,

עיין משנה ברורה סק"א מה שכתבנו די"א דראוי לברך וכו', הוא ממור וקציעה שהשיג על המגן אברהם, וז"ל ולא ידעתי מה בכך שהוא דבר נהוג והלא בלאו מצות שילוח מנות וסעודה ראוי לברך זמן על היום ואף שהוא מדברי קבלה צריך חיזוק כשל תורה ויותר ביחוד מפני תקפו של נס שהיה בו, וכיון דמזמן לזמן קאתי הרי הוא לענין זה ככל מועדי ד' שמברכין עליהן זמן, וזמן לא בעי כוס, דהלכתא אומרו אפילו בשוק, ויוה"ב שאין בו אכילה ושתיה אלא שביתה ומנוחה אעפ"כ מברכין אותו

וכו', ומסיים שם דשפיר הוא לכתחלה למאן דלית ליה מגילה למסמך זמן אכום דסעודה עב"ל, ובאמת לפי סברתו שיברך זמן על עצם היום מפני תקפו של נס שהיה בו, אם כן היה לו לברך גם כן ברכת שעשה נסים, ובאמת מצאתי במאירי של שבת לענין חנוכה [וה"ה בענינינו לענין פורים] וז"ל מי שאין לו להדליק ואינו במקום שאפשר לו לראות יש אומרים שמברך לעצמו שעשה נסים ושהחיינו כלילה ראשונה ושעשה נסים בכל הלילות והדברים נראים עב"ל.

אולם אפשר לפרש דברי המאירי שבגלל שמברך ברכת שעשה נסים ומקיים מצות הלל והודאה, על זה מברך ברכת שהחיינו, ולא שבגלל שהחיינו על הזמן מברך גם שעשה נסים.

מנהגי אמירת שירות ותשבחות לאחר הדלקת הנרות וסיפור מעשה הנס

יש נוהגין לומר אחרי הדלקת הנרות מזמור שיר חנוכת הבית... ארוממך וגו', מוזכר כבר במחזור מנהג בני רומי שונצינו שנת רמ"ו, עוד מזמורים יש שנוהגים לומר לאחר הדלקת הנרות, כגון מזמור לתודה, רננו צדיקים, אודה ה', וכן המנהג שאומרים פיוט, מעוז צור ישועתי לך נאה לשבח... יוונים נקבצו עלי, אחר הדלקת הנרות, ובוה מקיים מצות הלל והודאה בחנוכה.

בספר נוהג כצאן יוסף (חנוכה) הביא שיר שיסד וסופו,

כמו עגל תרקד, להדליק שמן זית, בכל בית ובית, לנר תמיד תוקד.

וביאר המחבר פירושו,

רצוני תעשהו בזריזות, ויהלום גם כן עם מנהגינו שאנו מרקידים התינוקות על נרות חנוכה, (עד) אחר שיעבור חצי שעה להדלקה, והוא כדי שלא ישנו ויראו גם כן זכר הנס ההוא.

רבי מאיר מקאריסמשוב כתב בספר מאיר עיני חכמים (שער י"ב פ"ב),

ראוי לכל איש ישראל להתעורר את עצמו בדבר הזה מאוד מאוד בחפיצה ותשוקה להשי"ת ולשורר ולזמר כל אחד כפי כחו ולאמר משירות ותשבחות של דוד המלך ע"ה בספר תהלים וכל אחד יבחר לעצמו כפי שכלו איזה מזמורים לשורר ולזמר לפני השי"ת בעומק לבו בעת הדלקת נר חנוכה ולעורר שעשועים להשי"ת.

רבי אלכסנדר זיסקינד מהורודנה כתב בספר יסוד ושורש העבודה (שער י"ב פרק א'),

וראוי להאריך בשירים ופיוטים עד משך חצי שעה על כל פנים, ואחר זה ראוי לספר לבניו ולבני ביתו הנסים והנפלאות מפי סופרים וספרים, שעשה לנו עם קדוש, יוצרנו ובוראנו יתברך שמו ויתעלה, בימים ההם בזמן הזה, בכדי שיתנו שבת והודאה לה' יתברך שמו על זה.

רבי ישראל איסר מפאניוועזי כתב בספר מנוחה וקדושה (הקדמה שער התורה חלק ב' בהגה"ה),

הלא מדה היא בתורה ללמוד סתום מן המפורש, ומצינו שהיו עוסקים ביציאת מצרים עד שבאו התלמידים וכו', הלא בחנוכה גם כן מברכים שעשה ניסים, ובצד אחד היה הנס גדול יותר מיציאת מצרים, כי גזירת נס חנוכה היה להשמיד ולהרוג למי שמחזיק בתורת משה, וכל בתולה הנכנסת לחופה תבעל לטפסר תחילה, הדין נותן להתעכב איזה זמן אחר ההדלקה עם בני ביתו או בעצמו להכין לבו לשמוח על פטרונו העומד לנו בעת צרותינו ולפחות כל הזמן שהנרות דולקות.

כתב רבי שלמה גאנצפריד בספר קיצור שולחן ערוך (סימן קל"ט ס"א),

ויש לספר לבני ביתו ענין הניסים שנעשו לאבותינו בימים אלו (עיין יוסיפון).

קריאת ההלל

מן הימים שתיקנו חז"ל לנמור בהם את ההלל הם שמונת ימי חנוכה, כדאיתא בתוספתא מסכת סוכה (פ"ג ה"ב),

שמונה עשר יום בשנה ולילה אחד קורין בהן את ההלל ואילו הן...
ושמונת ימי חנוכה...

וכן איתא במסכת ערכין^ע (י"ע"א), ובמסכת תענית (כ"ח ע"ב),

דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק, שמונה עשר ימים שהיחיד גומר בהן את ההלל... ושמונה ימי חנוכה...

וכן איתא במסכת סופרים (פ"כ ה"ז), בעניני חנוכה,

וגומרין את ההלל כל שמונת ימי חנוכה... וצריך לברך בתחילתו ולקרותו בנעימה, דתניא ר' שמעון בן יהוצדק אומר, ימים שמונה עשר ולילה אחד, יחיד גומר בהן את ההלל, ואילו הן, שמונת ימי חנוכה...

על הא דאיתא בגמרא שבת (כ"א ע"ב),

לשנה אחרת קבעום ועשאום ימים טובים בהלל והודאה,

כתב רש"י שם,

^ע זה לשון המשנה ערכין (פ"ב מ"ג), ובשנים עשר יום בשנה החליל מכה לפני המזבח, בשחיטת פסח ראשון, ובשחיטת פסח שני, וביום טוב ראשון של פסח, וביום טוב של עצרת, ובשמונה ימי החג, שבאלו הימים גומרין את ההלל, ומדוע לא נמנה חנוכה במשנה, כתב רש"י (ע"א), שמונה ימי חנוכה לא חשיב במתניתין משום דליכא קרבן, שאפילו ביו"ט חנוכה בזמן בית המקדש השני, לא היה החליל מכה בחנוכה כמו בימים טובים, כיון שלא היה קרבנות מיוחדים ליו"ט חנוכה, כמו קרבן מוסף בימים טובים, כיון שהוא מדרבנן.

הכי גרסינן, ועשאום ימים טובים בהלל והודאה, לא שאסורין במלאכה,
שלא נקבעו אלא לקרות הלל ולומר על הנסים בהודאה.

ובמדרש לחנוכה איתא,

אמר הקב"ה... אתם אמרתם שכל מי שיזכיר שמי ידקר בחרב, אני קובע
הלל לשמי שמונה ימי חנוכה, ועליהם אמר דוד למנצח על השמינית.

בפיוט למוסף ליום שני של ראש השנה לפני סדר שופרות המתחיל 'אנוסה לעזרה'
אומרים,

כבש לי ארבעה ראשי נמר, וגם אני בהודיות סלה אשמיע קול.

וקאי על חנוכה.

תקנת ההלל בחנוכה מדברי סופרים

כתב הרמב"ם בהלכות מגילה וחנוכה (פ"ג ה"ה ה"ו),

אף על פי שקריאת ההלל מצוה מדברי סופרים מברך עליה אשר קדשנו
במצותיו וצונו... ולא הלל של חנוכה בלבד הוא שמדברי סופרים אלא
קריאת ההלל לעולם מדברי סופרים בכל הימים שנומדין בהן את ההלל.

ועיין בספר המצות לרמב"ם, שורש ראשון, מחלוקת הרמב"ם ורמב"ן אם על תקנת
ההלל שייך איסור לא תסור.

קריאת ההלל בחנוכה כדאורייתא דמי

כתב המיוחס לרש"י על מסכת תענית (כ"ח ע"ב),

מנהג אבותיהם בידיהן, אבל הלל דחנוכה, כגון באחד בטבת, ודאי דחי,
דכיון דנביאים תיקנוהו שיהו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל
צרה שלא תבא עליהן, כשנגאלין יהו אומדין אותו על גאולתן,
כדאורייתא דמי.

ולכאורה מדבריו משמע שגם לדורות הוה תקנת נביאים, ואפשר לומר כיון שעיקרו מתקנת נביאים, דמי לדאורייתא.

שיטת רבי דניאל הכבלי הלל והודאה בחנוכה לדורות מקיים גם מצוה דאורייתא

במנין המצות של ספר הלכות גדולות (בהקדמה) מנה, וימים שמונה עשר ולילה אחד לגמור בהן את ההלל, והרמב"ם חולק עליו שאין מונים מצות דרבנן במנין המצות, עיין ספר המצות לרמב"ם שורש ראשון, וברמב"ן שם, ויש מי שרצה לומר בדעת ספר הג' דסובר שלהלל זכר לנס מדאורייתא, כך כתב רבי דניאל הכבלי (שו"ת מעשה ניסים סימן א', בשאלה) לרבי אברהם בן הרמב"ם שגם לדורות הלל הוא מצוה מדאורייתא,

אמנם קריאת ההלל כבר אמרו ז"ל בפירוש שהוא דאורייתא בי"ח ימים..., ואפילו לדעת האומר דוד אמרו, לא ימנע שתהיה המצוה בהילול סתם, בלי הכרח שיהיה באלו המלות בלבד, אבל רצה יתעלה שיאמרו שירות ותשבחות במאורעות אלו באיזה מלות שיהיו, כמו שנתחייבו בזה הלויים על הקרבן, ומצות עשה בזה, הוא מאמר אדון הנביאים ע"ה שירו לה' כי נאה נאה, וכבר באר כי כל המועדים הם זכר ליציאת מצרים, ונתחייב מזה ג"כ אשר נהללו ונשבחו יתברך בכל זמן יתראה לנו גבורתו ונצחוננו, וע"כ אמרו ז"ל כי ההלל בימי חנוכה דאורייתא, לא כי ימי חנוכה כתובים בתורה, ומצות פרסומי ניסא סמכו אל מאמרו יתברך ולא תחלל את שם אלוקיך, ואמרו בפירושו משמע שנאמר לא תחלל אמור קדש^{עב}, וע"כ נתחייב לפרסם הנסים בכל מקום שנעשו בו.

ורבי אברהם בן הרמב"ם השיג עליו, ובסוף דבריו כתב (שו"ת מעשה ניסים סימן א', בתשובה),

^{עב} זה לשון הספרא בפרשת אמור, ולא תחללו, שומע אני ממשמע שנאמר ולא תחלל אמור קדש, וכשהוא אומר ונקדשתי מסור את עצמך וקדש שמי יכול ביחודי תלמוד לומר בתוך בני ישראל המרוכבים, עיין שם, וצ"ע.

אכן אין זה אצלי אלא מחשבות הבל, והאומרם יאשם, ואף אם נודה למחשבה הזאת ונאמר, כי נתחייב מן התורה בשבח סתם, עם כל זאת לא יקשה עלינו, כי אנחנו כבר מנינו חיוב מצות תפלה, וענין חיובה כולל שבח והגדלה ובקשה וכדומה, והשבח הוא ענף מחוב התפלה, ואין פנים למנותו מצוה לעצמו, הנה כל זאת הוא על דרך ההשלמה, אשר אינו ראוי להשלימו ולהודות לדבר במל, כאשר כבר הקדמנו לבאר.

גם רבי צבי הירש חיות כתב בספר תורת הנביאים (פרק ב') כעין דברי רבי דניאל הבבלי,

ראינו אף על גב דחנוכה גופא בודאי אינו רק מדרבנן ואינו אפילו תקנות נביאים, דכבר נפסקה הנבואה, ומכל מקום אמירת הלל בו הוא דאורייתא, דככל עת שיארע לנו נס מחוייבים להגיד שירות ותשבחות לה, ואם כן גם קריאת מגילה שהיא כמו הלל נמי כן.

וכך כתב רבי משה סופר בספר שו"ת חתם סופר (י"ד סימן רל"ג),

ואפשר קריאת הלל ומגילה הוה ק"ו דאורייתא לומר שירה, כמו שצויה בפסח לספר יציאת מצרים²² בפה הכא נמי ממות לחיים חייב לומר שירה בפה דוקא, וא"כ היה יוצדק קצת דברי בה"ג שהאריכו בו רמב"ם ורמב"ן [בשרשים] דספר המצות [שרש א'], אלא על כל פנים לא היה לו למנותו מצות עשה בפני עצמה כיון שהוא כלול בכלל ספור יציאת מצרים.

²² צ"ע דהק"ו בגמרא מיירי משירת הים לא מסיפור יציאת מצרים, ועוד שסיפור יציאת מצרים אינו שירה לנס אלא לחוק האמונה. וראה ספר מהר"י (סדר ההגדה), והא דלא מברכינן שעשה נסים איציאת מצרים, אמר מהר"י סג"ל משום דמצוה הכתובה בתורה היא, ואין מברכינן שעשה נסים אלא אמצוה דרבנן, כגון חנוכה ופורים דתיקנו הברכה משום הנס, מצות ופסח דאורייתא גם אם לא הנס.

סימן ל"ד

ימי שמחה והלל

איתא בתשובות הגאונים (שערי תשובה סימן ל"ד) לענין שאין אומרים צידוק הדין בראש חודש וחנוכה,

ואפילו בר"ה, ובחנוכה, דהללו ימי שמחה ניהו, דכתיב וכיום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם, ובכל אחד אומרים הלל זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו.

כתב רבי משה בספר זמנים בהלכות מגילה וחנוכה (פ"ג ה"ג),

ומפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור שיהיו שמונת הימים האלו שתחילתן מליל חמשה ועשרים בכסלו, ימי שמחה והלל^{ע"ד}.

הטעם שקורין וגומרים את ההלל בחנוכה

ובמסכת ערכין (י" ע"ב) כתבה הגמרא הטעם שקורין וגומרים הלל בחנוכה,

והא חנוכה דלא הכי ולא הכי^{ע"ה} וקאמר, משום ניסא.

וכן איתא בתוספתא על מגילת תענית,

^{ע"ד} רבי אליהו גאליפאפה כתב על הרמב"ם בספר ידי אליהו, לא כתב כן אלא על צד העברה, לשמוח בהלל. וראה עוד לשון הרמב"ם שם (ה"ו), אבל ראש השנה ויום הכפורים אין בהן הלל לפי שהן ימי תשובה ויראה ופחד, לא ימי שמחה יתירה.

^{ע"ה} ברבינו גרשום שם, דלא הכי ולא הכי, לא חלוק בקרבן, ולא מקודש לחג, ולא אסור בעשיית מלאכה.

ומה ראו לגמור בהם את ההלל ללמדך שכל תשועה ותשועה שעשה הקדוש ברוך הוא לישראל, הם מקדימין לפניו בהלל ובשבת, וכך הוא אומר בספר עזרא, ויענו כל העם בהלל ובהודות לה' כי טוב כי לעולם חסדו על ישראל, וכל העם הריעו תרועה גדולה בהלל לה', על הוסד בית ה', ואומר לה' הישועה על עמך ברכתך סלה, להקדוש ברוך הוא לעשות נסים ונפלאות, ולנו להללו ולברכו שנאמר על עמך ברכתך סלה.

בגלל שהיה גם כל יום הוה כל יום טוב לעצמו

עוד טעמים כתבו בראשונים למה גומרין את ההלל כל ימי חנוכה, תוספות כתבו במסכת תענית (כ"ח ע"ב),

דחנוכה דינא הוא לגמור הלל, דכל השמונה ימים היה הנס מתגדל והיה כל חד וחד יום טוב.

וכן הביא רבי צדקיה הרופא בספר שבלי הלקט (ענין ראש חודש סימן קע"ד)

ואחי רבי בנימין נר"ו פירש הטעם למה גומרין הלל על שבעת ימי חנוכה, שהרי הנס נתחדש בכל יום ויום... אם כן יום ויום נתחדש הנס, ועל חרושן של גם, אנו גומרין את ההלל בכל יום.

ואולי פירשו כן את הגמרא, משום ניסא.

וכן כתב רבי מנחם המאירי (שבת כ"א ע"ב),

חנוכה שאני שבכל יום ויום היה הנס מתרבה ומתחדש יותר.

חלוק בגרותיו

בספר שבלי הלקט (שם) הביא עוד טעם,

ולמה גומרין את ההלל בחנוכה מצאתי הטעם בשם רבינו שלמה זצ"ל^{עו}
מתוך שהיא חלוקה בנרותיה^{עו} כל יום ויום חלוק משלפניו, הוי כחג
שחלוק בקרבנותיו.

ויאר לנו

בפסיקתא רבתי (פיסקא ב') דרש,

ולמה קורין את ההלל, מפני שכתב א-ל ה' ויאר לנו.

קריאת ההלל הוה פרסומי ניסא

איתא בגמרא ברכות (י"ד ע"א),

^{עו} וכן בספר הפרדס הגדול כתב (סימן קצ"ח), ואומר אני מתוך שחנוכה חלוק בנרותיו שמוסיפין
והולכין בכל יום, לפיכך גומרין אותו כל שמונה, ובמחזור ויטרי (סימן ר"ח) כתב, ואומר אני
מתוך שחנוכה חלוק בנרותיו גומרין אותו כל שמונה. ובסידור רש"י (סימן ש"ח) כתב, שחנוכה
חלוק בקרבנותיו וגומרין את ההלל כל שמונה. ומעות סופר הוא והנכון כמו שהביא בספר
המנהגים (מרבי אברהם קלוזנר סימן ע"ב) מלשון סידור רש"י, אומר אני לפי שחנוכה חלוק בנרותיו
גומרין ההלל כל שמונה, כמו ימי החג שחלוקין בקרבנות. וכך כתב בספר אבודרהם (חנוכה),
והטעם שגומרים את הלל כל שמונת ימי חנוכה ותשעת ימי חג הסוכות... לפי שכל שמונת
ימי חנוכה יש בכל אחד מהם דבר חדש שהוא נר אחד יותר, ושמונת ימי חג הסוכות חלוקין
בקרבנותיהם... ולכך גומרין בהם את ההלל שחשוב כל יום מימי חנוכה וחג הסוכות כיום
טוב בפני עצמו כיון שחלוק בנרותיו ובקרבנותיו.

^{עו} רבי מרדכי כרמי הקשה על טעם זה בספר מאמר מרדכי (א"ח סימן תרפ"ג), ונראה שאין זה
מספיק, שהרי מדינא סגי בנר אחד בכל לילה, ואפילו למהדרין שעושים נר לכל אחד ואחד
מבני הבית, מ"מ בכל לילה מדליקין בשוה, ואינו חלוק בנרותיו אלא למהדרין מן המהדרין,
ואין טעם לומר שקבעו חכמים ז"ל לגמור הלל בכל יום משום מהדרין מן המהדרין ויש
ליישב.

בעא מיניה אחי תנא דבי רבי חייא מרבי חייא, בהלל ובמגילה מהו שיפסיק, אמרינן קל וחומר, קריאת שמע דאורייתא פוסק, הלל דרבנן מבעיא, או דלמא פרסומי ניסא עדיף אמר ליה, פוסק ואין בכך כלום.

משמע שגם הלל הוה פרסומי ניסא, ולא רק קריאת המגילה שמפרט הנס^ע.

עבדי ה' ולא עבדים ליון

איתא בפסיקתא רבתי (פיסקא ב' מזמור שיר חנוכה),

ולמה אין קורין בפורים, כתב להשמיד להרוג ולאבד את כל חיל עם ומדינה הצרים אותם ונו', ואין קורין אלא על מפלתה של מלכות, ומלכות של אחשורוש הייתה קיימת לכן אין קורין^ע, אבל במלכות של יון שכילה^ב אותה הקדוש ברוך הוא התחילו נותנים הימנון ושבח ואומרים לשעבר היינו עבדים לפרעה, עבדים ליון, ועכשיו עבדיו של הקדוש ברוך הוא אנו, הללו עבדי ה'.

וכן כתב בספר כל בו ואורחות חיים (הלכות מגלה ופורים),

^ע ועיין תוספות הרא"ש סוכה (מ"ז ע"א), והא דמברכין שהחיינו על קריאת מגילה ואקריאת הלל אין מברכין איכא למימר פרסומי ניסא שאני, וצ"ע, ואפשר לומר שכיון שאינו מפרט הנס של הזמן הזה לא שייך לומר שהחיינו, מה שאין כן במגילה שמפרסם הנס של הזמן הזה בפרטות.

^ע בגמרא מגילה (י"ד ע"א) איתא כמה תירוצים מדוע אין אומרים הלל בפורים, אי הכי הלל נמי נימא, לפי שאין אומרים הלל על נס שבחוצה לארץ..., רב נחמן אמר קרייתא זו הלילא, רבא אמר, בשלמא התם הללו עבדי ה', ולא עבדי פרעה, אלא הכא הללו עבדי ה' ולא עבדי אחשורוש, אכתי עבדי אחשורוש אנן.

^ב כתב הרמב"ם (הלכות מגילה וחנוכה פי"ג ה"א), עד שריחם עליהם א-להי אבותינו והושיעם מידם והצילם וגברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים וחרגום והושיעו ישראל מידם, והעמידו מלך מן הכהנים וחזרה מלכות לישראל יתר על מאתים שנה עד החורבן השני.

ואין לומר הלל כי אם על גאולה שלמה כגון יציאת מצרים, ונס חנוכה שחזרה להם המלכות.

סימן ל"ה

נשים בקריאת ההלל

כתב הרמב"ם בהלכות מגילה וחנוכה (פ"ג הי"ד) בהלכות הלל,

ואם היה המקרא את ההלל, קמן, או עבר, או אשה, עונה אחריהם מה שהן אומרים מלה מלה בכל ההלל.

מדתם משמע שאשה פטורה מן קריאת ההלל גם בחנוכה^{פא}.

רבי שלמה הכהן מו"צ וילנא כתב בספר שו"ת בנין שלמה (ח"ב סימן ס"א),

ואמנם בעת נראה לי ליישב דאף שחייבות בהלל דחנוכה, מכל מקום אינן חייבות לומר כל הלל המצרי שתקנו חז"ל לומר על הנס, דאפשר דאף אם אומרים פרק אחד שהוזכר בו הודאה והלל על הניסים סגי בהכי,

^{פא} עיין תוספות מסכת סוכה (ל"ח ע"א), מי שהיה עבר ואשה, משמע כאן דאשה פטורה מהלל דסוכות, וכן דעצרת, וטעמא משום דמצוה שהוזמן גרמא היא, אף על גב דבהלל דלילי פסחים משמע בפרק ערבי פסחים דמחייבי בארבע כוסות, ומסתמא לא תיקנו ארבע כוסות אלא כדי לומר עליהם הלל ואנדה, שאני הלל דפסח דעל הנס בא ואף הן היו באותו הנס, אבל כאן לא על הנס אמור, מצינו שלושה מצות דרבנן שנשים חייבות מטעם, דאמר רבי יהושע בן לוי... שאף הן היו באותו הנס, בנר חנוכה (שבת כ"ג ע"א), בארבע כוסות (פסחים ק"ח ע"ב), ובקריאת המגילה (מגילה ד' ע"א).

כמו בתפילה, דאף דנשים חייבות, מכל מקום כתב המגן אברהם כסימן ק"ו דמה שנהגו רוב נשים שאין מתפללין בתמידות, משום דאומרים מיד בבוקר סמוך לנטילה, איזה בקשה ומדאורייתא די בזה, דאף להרמב"ם דתפלה דאורייתא מכל מקום די בפעם אחת ביום ונאיזה נוסח שירצה ע"ש, ואם בן אף בהלל דחנוכה, אף שחייבות מצד שאף הן היו באותו הנם, מכל מקום די שיאמרו מזמור אחד שנזכר בו דברי הלל ושבת להקדוש ברוך הוא על הניסים, ולפיכך אינם יכולים להוציא לאיש, כן נראה לי ליישב דברי הרמב"ם.

סימן ל"ו

קריאת ההלל או נר חנוכה מה עדיף

כתב רבי שלמה קלוגר בספר קהלת יעקב (כת"י חכמת התורה שנת תרי"ט דרוש לחנוכה) שאם יוכל לקיים רק מצוה אחת, הלל עדיף מנר חנוכה,

והנה על פי הנ"ל נראה לפרש בעזה"י לשון הש"ס ריש פרק שני דשבת דשאל מאי חנוכה דתנו רבנן וכו' עד לשנה האחרת קבעום ועשאום ימים טובים בהלל והודאה והנה לשון מאי חנוכה אין לו הבנה אך לפי הנ"ל אתי שפיר בעזה"י, דכוונתו לשאול מאי חנוכה אם הנרות או ההלל והודאה לכך סיים לשנה אחרת קבעום ועשאום ימים טובים בהלל והודאה זה הוי עיקר חנוכה לא הנרות.

ומה יומתק לשון רש"י שכתב, לא שאסורין במלאכה, שלא נקבעו אלא לקרות הלל ולומר על הנסים בהודאה, ולמה לא נקט הדלקת הנרות, מוכח שזה אינו עיקר התקנה, ואינו אלא סניף, דזה הוי עיקר בעיית הש"ס ופשיטותיה, ואתי שפיר בעזה"י יהיו אמרינו לרצון לפני אדון עולמים וכאישים וניחוחים אמן.

והנה קמ"ל בזה גם דין, על דרך מה שכתבו בהלכות ראש השנה²⁵, כן הכי נמי נפקא מינה כאן, אם אחד בדרך ואם ילך לאיזה כפר וישגיג שם נרות בלילה, אבל אז לא יוכל להגיע בבוקר למקום שמתפללין בהלל, ואם ילך לאיזה מקום שיגיע בבוקר למקום שמתפללין, לא יהיו לו נרות בלילה, או אם היה בתפיסה, ונתנו לו רשות איזה מצוה שירצה יקיים, אם

²⁵ כך איתא בשו"ע הלכות ראש השנה (סימן תקצ"ה), מי שאינו בקי בתקיעות ולא בסדר תפלת מוסף, ולפניו שתי עיירות באחת בקיאים בתקיעות ולא בתפלת מוסף ובאחת בקיאים בתפלת מוסף ולא בתקיעות, הולך למקום שבקיאים בתקיעות.

יבחר יותר בנרות, או בתפילה, יבחר יותר בתפילה והלל, וילך למקום שמתפללין בבוקר, ולא למקום הנרות מטעמים הנ"ל, ודו"ק.

ורמוז לזה בהגהותיו חכמת שלמה על השו"ע (או"ח סימן תרפ"ג),

ויש לעיין בזה דאפשר דתקנת חז"ל של הלל והודאה של חנוכה יוצא בברכת שעשה ניסים,

סימן ק"ז

מזמור שיר חנוכת הבית

איתא במסכת סופרים (פי"ח ה"ב, ה"ג),

לפיכך נהגו העם לומר מזמורין בעונתן... בחנוכה, ארוממך ה' ^ב.

אם בבית המקדש היה שיר מיוחד לחנוכה

רבי אשר הכהן מלוניל כתב בספר ארחות חיים (הלכות חנוכה),

ויש מקומות אומרים מזמור שיר חנכת הבית כל המזמור והוא השיר שהיו הלויים אומרים בבית המקדש.

וכן משמע בספר שלמי הגיבורים מרבי אברהם פורטליאונה, (פרק צ' דף ק"ב ע"א).

וכך כתב רבי ישראל ליפשיץ בהקדמת ספר תפארת ישראל על המשניות לסדר קדשים (חומר בקודש פרק ו' אות י"א, סדר השיר ששררו הלויים על הדוכן),

²⁵ וראה טור או"ח סימן קל"ג, ומעשה רב אות רמ"א. שתי פעמים מוזכר בחז"ל אמירת ארוממך, אצל מביאי ביכורים איתא במשנה ביכורים (פ"ג מ"ד), הגיע לעזרה ודברו הלויים בשיר ארוממך ה' כי דליתני ולא שמחת אויבי לי, ועל זה איתא בגמרא ערכין (י"א ע"א), מנין לביכורים שטעונין שירה. וכשמוסיפין על קדושת העיר ירושלים ועל העזרות, איתא במסכת שבועות (מ"ו ע"ב), ובשיר, ת"ר שיר של תודה, בכנורות ובנבלים ובצלצלים על כל פינה ופינה ועל כל אבן גדולה שבירושלים, ואומר ארוממך ה' כי דליתני, ולפירוש הרמב"ם שיר של תודה כאן הוא ארוממך, ולרש"י אומרים זה משום חנוכת הבית. בסידורים נדפס מזמור שיר חנוכת הבית לאמרו בכל יום לפני ברוך שאמר, והוא על פי קבלת הארז"ל (ראה סידור רבי קאפיל), ובסידורים ספרדיים מתחילים מהפסוק ארוממך, ויש סידורים ספרדיים שכתוב בהם שבחנוכה מתחילים מהפסוק מזמור שיר חנוכה, וראה בן יהודע שבועות (מ"ו ע"ב).

בחנוכה אמרו ארוממך ה', ואותו שיר אמרו נמי כשהביאו ביכורים...
מסכת סופרים... ונראה לי דרוצה לומר בשיר תמיד השחר והערב של
ימים הללו, אמרו הנך שירים, בכדי לפרסם שהיום חנוכה או פורים,
נדחה שיר המיוחד לאותו יום.

וחלק עליו רבי שלמה הכהן מלוינא בהגהות חשק שלמה שכתב (מסכת סופרים שם),

נראה לי דכל המזמורים אלו נתקנו בזמן גאונים או בזמן רבנן סבוראי
שיאמרו בחנוכה ופורים ותשעה באב מזמור מעניינו של יום, אבל בזמן
הבית שאמרו הלויים שירה על הקרבן בוודאי לא שינו מזמור מתמיד של
שחר השייך לאותו היום... ולפלא בעיני על הגאון בעל תפארת ישראל
על משניות בקונטרס חומר בקודש פרק ו' שמפרש דהמסכת סופרים
מיירי בלויים בבית המקדש, וזה דבר תימה, ואף דלפי מה שכתב בספר
מעשה רב על שם הגר"א ז"ל דאין אומרים שני מזמורים ביום אחד,
ומשמע דאפילו בחנוכה ופורים אין אומרים שיר של יום, רק שיר שנתקן
לומר בחנוכה ופורים, ומשמע לכאורה דסבירא ליה כדעת הגאון בעל
תפארת ישראל הנ"ל, דלא אמרו אז שיר של יום כלל, אבל זה דבר שאינו
עולה על הדעת כלל, דשינו השיר של יום שנתייחד מדורות הקדמונים,
ונראה שהוא מתקנת דוד ושמואל.

קדימתו לשיר של יום משום פרסומי ניסא

רבי חיים בנבנשתי כתב בספר שיירי כנסת הגדולה (טור או"ח סימן קל"ג),

אבל אני הנהגתי ביום חנוכה לומר מזמור שיר חנוכה הבית לדוד קודם
המזמור שהיו הלויים אומרים במקדש משום פרסומי ניסא.

וכן כתב עוד בספרו שיירי כנסת הגדולה (בית יוסף או"ח סימן תרפ"ד),

ולכן הנהגתי דבחנוכה יקדים מזמור שיר חנוכה הבית לדוד לשיר שהיו
הלויים אומרים במקדש.

ויש חולקים בזה לענין הקדימה, עיין שם בפרי חדש, מאמר מרדכי, ופרי מגדים.

וראה מה שאיתא בסוף יוצר לשבת שני של חנוכה,

מכהניך ילכשו (וי"ג לבשו) צדק בהציתך שמיר ושית, נצחת (וי"ג נחצת)
חסידך וירננו (וי"ג ורננו) בהדליקם שמן זית, מזמור שיר חנוכת הבית, קאי
לשעבר או לעתיד בזמן בנין בית המקדש.

ותרפאני על ידי חשמונאי ובניו

במדרש תהלים (מזמור ל') דרש,

ה' אלוקי שועתי אליך, בגלות יון, ותרפאני, על ידי חשמונאי ובניו.
חיתני מירדי בור, שנזרו עלי כמה גזירות כדי להורידני לגיהנם, זמרו לה'
חסידיו, אלו בני מתתיהו.

והודו לזכר קדשו לזכרון הנסים והנפלאות

רבי אברהם סבע כתב בספר צרור המור (פרשת נח),

וממה שכתב בכאן בגלות יון לעת ערב, אני סבור כי מזמור שיר חנוכת
הבית לדוד, נתקן על חנוכת הבית של חשמונאי... ולפי שמי יוכל
להודות למי שאינו מכיר, ובן השם לפי גודלו מי יוכל להללו, לזה אמר,
והודו לזכר קדשו רוצה לומר לזכרון הנסים והנפלאות והוא מצד
מעשיו...

עיין שם, ובפרשת ואתחנן.

למען יזמך להלל ולהודות

רבי שלמה אפרים מלונזשיץ כתב בספר עוללות אפרים (ח"ב עמוד מ"ג מאמר רפ"ט),

למען יזמרך כבוד ולא ידום, הורה שימי חנוכה לא הוקמו כי אם להלל ולהודות ולא לימי משתה ושמחה, זה הוא שאמר ה' אלוקי לעולם אודך לא לחול במחולות של רשות,

עיין שם, ובאות רצ"ד.

וכן בפסיקתא רבתי (פיסקא ב') דרשו את מזמור זה, ואח"כ דורש הקריאות וההפטורות של חנוכה.

רבי משה סופר חיבר שיר לימי חנוכה (נדפס בספר שירת משה) ובסוף כל חרוז פסוק ממזמור שיר חנוכת הבית לדוד.

סימן ל"ח

דברים שאין אומרים בגלל חנוכה

לא היה מעמד בשחרית שקורין את ההלל

איתא במשנה מסכת תענית (כ"ו ע"א), כל יום שיש בו הלל, אין מעמד בשחרית,

וכתב במיוחס לרש"י,

אותן שהיו בירושלים לא היו מתפללין על קרבן אחיהם שיש בו הלל, לפי שאין להן פנאי לעשות מעמדם שקורין את הלל, ומפני ההלל היו דוחין את המעמד.

בחנוכה לא היה מעמד בשחרית לפי שדברי סופרים צריכין חיזוק

אולם רמב"ם פירוש,

יום שיש בו הלל בלי מוסף הם ימי חנוכה לפי שהם מדברי סופרים עשו להם חיזוק ובטלו המעמד בשחרית.

ומקור הרמב"ם שכן גרס בגמרא תענית (כ"ח ע"א), כל יום שיש בו הלל אין בו מעמד כו', מה הפרש בין זה לזה, הללו דברי תורה, והללו דברי סופרים, וברש"י שם כתב, וצריכין חיזוק לא גרסינן הכא, אבל הרמב"ם גרס כן, וכגירסת רבינו חננאל ורבינו גרשום שם.

אין אומרים תחנון בחנוכה

כתב רבי צדקיה הרופא בספר שבלי הלקט (ענין חנוכה סימן קפ"ט, דין נפילת אפים וקריאת התורה בחנוכה),

ובחנוכה אין נופלין על אפיים משום דקרינן ביה הלל.

אין אומרים למנצח ואא"א בחנוכה

בספר הרוקח איתא (סימן שס"ב בגיליון מנהג בוורמייש),

בחנוכה, ובכל יום שאומר הלל, אין נופלין בתחנון, ואין אומרים למנצח,
ואין אומר א-ל ארך אפים.

אין אומרים תחנון למנצח ושיר מזמור לאסף בחנוכה לפי שהוא כעין יום טוב

וכן כתב אורחות חיים (הלכות חנוכה אות כ"ג),

ובאלו שמונה ימים אין נופלין על פניהם ואין אומרים למנצח, ושיר
מזמור, לפי שהן כעין יום טוב, אחר שאומר בהן הלל.

אין אומרים צידוק הדין בחנוכה

יש אומרים שאין אומרים צידוק הדין החנוכה, וכך איתא בתשובות הגאונים (שערי
תשובה סימן ל'),

וששאלתם על ענין צידוק דין בשבת נהגנו מימות זקנים הראשונים שלא
לומר צדוק בראש חודש ובמועדים בחנוכה ובפורים, דלא עדיף צידוק
הדין דהדיוט מצידוק הדין דמשה רבינו עליו השלום, דמסלקין ליה בשבת
שחל להיות במועד, ואפילו בר"ת, ובחנוכה, דהללו ימי שמחה נינהו,
דכתיב וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם, ובכל אחד אומרים
הלל זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו, לפיכך מנמלין צידוק דין, אבל
שבת כיון דעונג כתיב ביה לא כתיב ביה שמחה ואומר צידוק הדין
להודיע כי בשבת מת משה רבינו.

כתב רבי ישעיה דטראני הזקן (בתשובות הר"ד סימן כ"ח),

מה שכתבת אלי על ענין צידוק הדין אם מותר לאומרו בימי חנוכה אם
לאו, כך נראה בעיני, אף על פי שרש"י ז"ל כתב בפרדס כי רבו עשה
מעשה ואמר צידוק הדין בחולו של מועד, מפני שאין זה לא הספד ולא
קינה ואין כאן חילול מועד, אלא הודאה וקבלת דין שמים, והורה לאומרו
אפילו בשבת וי"ט, אינו נכון לאומרו, מפני שאם לא היה בו אלא הודאה

וקבלת דין שמים בלבד בודאי כי היה מותר, אבל כמה דברים של עונמת
נפש אנו אומרים בו שאין קינה בעולם גדולה מהן וכולו הוא מלא דברים
המעציבים לבו של אדם, ועיקר הצדקת הדין אינו אלא לברך ברוך דיין
האמת כדתנו בפרק הרואה, אבל כל הפסוקים והחיוונים שאנו מאריכין
בצידוק הדין אינו אלא לשבר לבו של אדם ולהזכיר יום המיתה לפניו
להכניע את יצרו והילכך אין ראוי לאומרו משום יום שאסרו חכמים
להספיד בו, וכך השיב רבינו משולם ז"ל בתשובותיו, ואסור לאומרו
בחנוכה ובפורים וכ"ש בראשי חדשים וחולו של מועד. וכך השיב גם רב
נשרונאי גאון ז"ל בתשובותיו... הנה מצאנו שאלה אוסרים לאומרו,
ונראין הדברים, וגם רש"י שהתיר משם רבו אמר ומנהגם שלמדו
מאבותיהם כתורה היא שאין להוסיף עליו ולא לגרוע, הילכך אין לפקפק
בדבר זה לעקור מנהג שנהגו בכל העולם שלא לאומרו.

מובא בספר שבלי הלקט (סימן קצ"ב).

סימן ל"ט

דברים שאומרים לכבוד חנוכה

קדושה

איתא במסכת סופרים (פ"כ ה"ז),

והחזן צריך לומר קדוש בשמנה עשרה של חנוכה, וכן בראשי חדשים וכן בחולו של מועד מפני שכתוב בהן עולת תמיד, ותני ר' חייא, כל יום שיש בו מוסף יש בו קדושה⁷⁵, אין בו מוסף אין בו קדושה, חוץ מן החנוכה, שאף על פי שאין בו מוסף יש בו קדושה, מפני מה, מפני שיש בו הלל, ויש אומרים אף בפורים, מפני שיש בו מגילה.

מגדול בברכת המזון

כתב רבי יששכר שלמה טייכטאל בשו"ת משנה שכיר (או"ח סימן שכ"א),

נשאלתי, אם לומר בחנוכה ופורים 'מגדול', כמו בשבת וראש חודש וחול המועד... ונראה לי לפשוט ספק זה ממסכת סופרים... ותני ר' חייא, כל יום שאין בו מוסף אין בו קדוש, חוץ מן חנוכה שאעפ"י שאין בה מוסף יש בה קדוש, מפני שיש בה הלל... עכ"פ נשמע כפירוש משמעתא זו דחנוכה ופורים שוה לראש חודש וחול המועד לענין שינוי הנוסח שישנו בתפילה מבחול, אם כן כמו כן נימא נמי לענין שינוי הנוסח בברכת המזון, דכמו דבראש חודש ובחול המועד הנוסח לומר 'מגדול', כמו כן בחנוכה ופורים. וזו ראייה טובא לפע"ד.

ועיין שם עוד כמה מעמים.

⁷⁵ ראה תוספות (סנהדרין ל"ז ע"ב), מכנה הארץ זמירות שמענו, כתוב בתשובת הנאונים שאין בני ארץ ישראל אומרים קדושה אלא בשבת.

מגילת אנטיוכוס

יש מקומות שנהגו לקרות מגילת אנטיוכוס לפרסם הנס^פ.

פיוטים בתפילה ושירים לחנוכה

יש כמה פיוטים, (יוצר, אופן, מאורה, זולת^ב), לשבתות חנוכה, יוצר לשבת ראשון של חנוכה המתחיל, **אודך^ב כי אנפת בי ותשוב**, יוצר לשבת שני של חנוכה המתחיל **אודך כי עניתני חייתני ולא כליתני**.

וכן יש כמה שירים של שבח והודאה לחנוכה שכתבו גדולי ישראל, ושרו אותם בלילי חנוכה, מלוקט מהם בספר נר מצוה מרבי אשר אנשיל גרינוואלד מאונגוואר.

^פ וכמו שכתב בתוספות ר"ד (סוכה מ"ד ע"ב), וכן נמי מקום שנוהגין לקרוא מגילת אנטיוכוס בחנוכה, **אין ראוי לברך, עליה מפני שאין שורש חובה כלל**, מובא גם בספר שבלי הלקט (ענין ראש חודש סימן קע"ד). ושם בהערה כתב, בסדר התפלה כמנהג... כתוב שם בזה הלשון נוהגין לקרות מגילת אנטיוכוס כמנחה אחר קריש תתקבל **משום פרסומי ניסא**, וראה בסידור אוצר התפילות. לענין מגילת אסתר איתא בגמרא (מגילה י"ד ע"א ערכין י' ע"ב) רב נחמן אמר קרייתא זו היא הלילא. בספר יוסף לקח (רבי אליעזר אשכנזי) כתב (הקדמה) טעם למה לא קבעו לקרות סיפור המעשה בחנוכה, אמנם לפי שהנס שנעשה בימי חשמונאי היה מבואר מאוד היותו מאיתו יברך אחרי שנמסרו רבים ביד מעמים וגיבורים ביד חלשים, היפך המבוע.

^ב מוזכר בתוספות עירובין דף (י"ט ע"א), ד"ה והאיכא תפתה, והפייט נמי יסדו בשם גיהנם בזולת אין צור חלף, יקדו בהבהבי עלק, וכן בתוספות עבודה זרה (י"ז ע"א) ד"ה לעלוקה, לפי הפשט היינו גיהנם וכן יסד הפייט בזולת של חנוכה יקדו בהבהבי עלק. וראה ספר חסידים (סימן תר"ז), ויש שימות שמשנה מנהג הראשונים... ואחד לא רצה לומר אין צור חלף מת בתוך שלשים יום שאין עון זה מן התורה, אלא אל תשג גבול עולם.

^ב כתב רבי יוזפא שמש בספר מנהגי וורמיישא (מנהג מקרי דרדקי), מחוייב כל מלמד ללמוד לתלמידיו הלכות חג בחג... גם המנהג ללמדם ההגדה ושיר השירים קודם פסח... **ואודך קודם חנוכה**.

סימן מ'

מעין המאורע בהודאה בתפילה

כמו שבכל המועדים, ר"ח ויו"ט וחול המועד, אומרים בתפילה מעין המאורע, כן גם בשמונת ימי חנוכה אומרים מעין המאורע בתפילה, אולם בחנוכה כיון שהוא מדרבנן, אם לא אמר אינו חוזר, וכך איתא בתוספתא ברכות (פ"ג ה"י),

כל שאין בו מוסף כגון חנוכה ופורים בשחרית ובמנחה מתפלל שמנה עשרה, ואומר מעין המאורע, אם לא אמר אין מחזירין אותו.

על הגמרא במסכת שבת (כ"א ע"ב), לשנה אחרת קבעום ועשאום ימים טובים בהלל והודאה, כתב רש"י שם,

הכי גרסינן, ועשאום ימים טובים בהלל והודאה, לא שאסורין במלאכה, שלא נקבעו אלא לקרות הלל, ולומר על הנסים בהודאה.

וכן כתב רש"י על הגמרא במסכת שבת (כ"ד ע"א), בתפלה פשיטא לן,

שהרי להלל ולהודאה נקבעו.

בכל המועדים אומרים מעין המאורע בברכת עבודה^{פב}, ובחנוכה אומרים מעין המאורע בברכת הודאה, כדאיתא במסכת שבת (כ"ד ע"א),

אמר להו רב ששת, בתפלה, מה תפלה, בהודאה...

וכתב רש"י שם,

^{פב} על פי הכתוב בפרשת בהעלותך, על מצות תקיעה בחצוצרות בשעת העבודה במועדים, וְהָיוּ לָכֶם לְזִכְרוֹן לְפָנַי אֶלְקִיכֶם.

מה תפלה בברכת הודאה, דהא כולה מילתא דחנוכה עיקרה להודאה נתקנה.

על הניסים בברכת הודאה בתפילה בברכת המזון

וכן אומרים בחנוכה מעין המאורע בברכת המזון, וכיון שהוא מדרבנן אינו חוזר אם לא הזכיר, כדאיתא בירושלמי ברכות פרק שלושה שאכלו (פ"ז ה"ד),

וכל שאין בו קרבן מוסף כגון חנוכה ופורים צריך להזכיר מעין המאורע, אם לא הזכיר אין מחזירין אותו.

ואיתא בתלמוד בבלי מסכת שבת (כ"ד ע"א),

איבעיא להו, מהו להזכיר של חנוכה בברכת המזון, כיון דמדרבנן הוא לא מדברינן, או דילמא משום פרסומי ניסא מדברינן, אמר רבא אמר רב סחורה אמר רב הונא אינו מזכיר, ואם בא להזכיר מזכיר בהודאה, רב הונא בר יהודה איקלע לבי רבא, סבר לאדכורי כבונה ירושלים^{טב}, אמר להו רב ששת כתפלה, מה תפלה בהודאה, אף ברכת המזון בהודאה.

רבי מנחם בן רבי שלמה כתב בספר שכל טוב (פרשת בשלח),

^{טב} כמו כל מעין המאורע, וראה מה שכתב רבי יעקב עמדין שם בהגהות, מהך בעיא ומהנדך דלקמן נראה דתיקוני ברכות לא באו לשלמותן עד אחר חתימת התלמוד. ובלקושי חיים בן חבר כתב (חלק י"א שבת שם), יש לומר דלעשות היכירא הוא דעבד הכי שלא יאמרו כי הוא מחויב להזכיר ויחזרו אותו, והשיבו לו דכתפילה עבדו ליה, ומאחר דגם בתפילה אינו חוזר מהיכי תיתי יחזירוהו בברכת המזון. ועיין חידושי רבינו פרחיה שבת (כ"ד ע"א) שכתב, ואם בא להזכיר מזכיר בהודאה, ואם רצה להמריח על עצמו ולהזכיר מזכיר בהודאה, שהיא ברכת הארץ, כדי לעשות לו היכר שאינה חובה כדי לעשות לו היכר שאינה חובה. וצ"ע.

לשנה אחרת קבעו ועשאו יום טוב וקיבלו עליהם להדליק נרות שמונה ימים, ולגמור בהן את ההלל, ולהזכיר על הנסים במודים, לישנא אחרינא בהודאה, בין בתפלה ובין בברכת המזון.

יש הרבה פרסום הנם בעל הנסים בתפילה בחזרת הש"ץ

ובתוספות שם כתבו,

מהו להזכיר של חנוכה בברכת המזון, בתפלה פשיטא ליה דמזכיר משום דתפלה בצבור הוא ואיכא פרסומי ניסא, אבל בברכת המזון שבכית ליכא פרסומי ניסא כולי האי.³

וכשאומר בחנוכה מעין המאורע, הוא גם כן מקיים מצות חנוכה, להודות ולהלל, שעל מה שאומר כל יום בתפילה, מודים אנחנו לך... נודה לך ונספר תהילתך... על... ועל... וכן על מה שאומר בברכת המזון, נודה לך... על... ועל... מוסיף להודות, ועל הנסים... אבל בנוסח 'בימי מתתיהו' עצמו לא מזכירים הודאה רק סיפור מעשה הנם, וקביעת היו"ט, אולם לפי נוסח אחד אומרים,

וקבעו ימים אלו בהלל ובהודאה, ועשית עמהם נס ופלא (י"ג ניסים ונפלאות) ונודה לשמך הגדול סלה.

בעל הנסים מפרט הנם

רבי יהודה בן קלונימוס כתב בספר ערכי תנאים ואמוראים (ערך רב יבא סבא ברכת שהחיינו),

ואף על פי כן כיון שאין ההלל מפרש על מה קורין אותו, תיקנו בתפלה בברכת הודאה ובברכת המזון, בימי השמונאי ובניו.

רבי ירוחם כתב בספר תולדות אדם וחווה (נתיב ט' חלק א'),

³ ועיין הגהות בנין שלמה שם מה שכתב לענין סעודת פורים.

וקבעום לדורות להיותם ימים טובים לקרות בהם ההלל, ולהזכיר הנם^{צא} ולהודות עליו.

לא שייך בזה תדיר קודם

כתב רבי משה בן רבי מיימון בחלק אהבה הלכות ברכות (פ"ב ה"ו),

בחנוכה ובפורים מוסיף באמצע ברכת הארץ על הנסים כדרך שמוסיף בתפלה, ויום טוב או ראש חדש שחל להיות בשבת מזכיר רצה והחליצנו תחילה ואחר כך יעלה ויבא, וכן ראש חדש שחל להיות בשבת, מזכיר על הנסים בברכת הארץ, ורצה והחליצנו ויעלה ויבא בנחמה.

ונראה שרבי אשר הכהן מלוניל בספר אורחות חיים (הלכות ברכת המזון) מבאר כוונת הרמב"ם שכתב,

וראש חודש וחנוכה שחלו להיות בשבת מזכיר על הנסים בברכת הארץ, שהיא ברכת הודאה, דכיון דתקנוה בברכת הודאה מעין תפלה שקבעוה בברכת הודאה, מזכירין אותה בה, ואין חוששין להקדים שבת וראש חודש דתדיר.

וכן כתב עוד שם (הלכות חנוכה),

ושל שבת וראש חודש מזכירין בכונה ירושלם, ואף על גב דתדיר ושאינו תדיר תדיר קודם, כיון דתקנו להזכיר של חנוכה בברכת הארץ, שהיא קודם בונה ירושלם, התקנה לא זזה ממקומה.

^{צא} כן הוא בכתב יד, ובדפוס איתא, דינם, והוא מעות סופר, ויש מי שפירש הכוונה ללמוד הלכות חנוכה, ראה חידושי מהרצ"א שכתב על דברי רבינו ירוחם, על כן כתב להזכיר דינם, דהוא גם כן דבר הנוהג בכל יום טוב כי משה תיקן להם לישראל וכו'.

משמע שהוה אמינא כיון דתדיר קודם היה צריך להיות, שבאופן כזה, היה מזכירים מעין המאורע של חנוכה לאחר שבת וראש חודש, קמ"ל, שאין באופן כזה, את הדין של תדיר קודם.

ברכת המזון ארוך שבת ראש חודש טבת

איתא בתוספות מסכת ברכות (נ"א ע"א),

שמאל מהו שתסייע לימין, בכוסות גדולות מיירי, או בראש חדש טבת שחל להיות בשבת שהוא בחנוכה, או בנישואין, וצריך להאריך בברכת המזון.

סימן מ"א

מדוע לא מזכירים מעין המאורע במעין שלוש

ליכא הודאה במעין שלוש

רבי מאיר מרומנבורג כתב (שו"ת דפוס פראג סימן ע'),

ולחזכיר מעין המאורע בחנוכה ופורים לא צריך, דאפילו בברכת המזון איכא למאן דאמר פרק כמה מדליקין דאין מזכיר ואם בא להזכיר מזכיר בהודאה, אבל במעין שלוש לא יעלה על לב איש כיון דליכא הודאה²² בברכה דמעין שלוש, אין מזכיר, דלא להזכיר מאורע דחנוכה ופורים אלא היכא דאיכא הודאה בתפלה.

משום שחנוכה ופורים אינם אלא מצוה מדרבנן

ורבי יום טוב ליפמאן העליר כתב בספר דברי חמודות על הרא"ש (ברכות פרק ו' אות קל"ה),

לכן נראה לי דמעמא דכיון דלא פירש בירושלמי בהדיא לא אמרינן שחייבו להזכיר אלא מה שהוא כתוב בתורה, דראש חודש מיהא כתיב וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם, אבל חנוכה ופורים שאינם אלא תקנת נביאים וחכמים לית לן למימר שהצריכו להזכיר כיון שלא פירשו כן בירושלמי בהדיא²³.

²² גם בנוסח הרמב"ם אין נודה לך בסוף מעין שלוש, ובספר א"ת רבה כתב (סימן תרפ"ב סק"ב), גם לפי הנוסח שלנו, אף שאומרים ונודה לך וכו', היינו משום מעין החתימה ולא הוי הודאה בתפילה, וכיון שאין הודאה בתפלה לא נתקנה כלל, ועיין לבוש אור"ח סימן ר"ח, ועיין יד נאמן על מסכת שבת (כ"ד ע"א) ויפה לרב סימן תרפ"ב.

²³ הובא בספר מחצית השקל סימן ר"ח סקי"ח.

משום שהזכרת חנוכה ופורים אינה ברכה לעצמה בשום אופן ולכן אין לעשות מהם מעין

רבי סיני ספיר כתב בספר שו"ת מנחת עני (ווארשה תר"ז או"ח סימן ב')⁷⁵,

ובזה ניחא מה שאין מזכירין בחנוכה ופורים בברכה מעין שלוש, כמו שכתב בשו"ע סימן ר"ח דהיינו, משום דאין להם קביעת ברכה בפני עצמה בשום פעם, ודמי להבדלה בהיננו⁷⁶, ולפי זה אתי שפיר שקבעו הזכרה זו (של שבת ויום טוב וראש חודש) אחר ובנה ירושלים קודם כי אתה ה' טוב ומטיב וכו', כי שם מקומה בברכת המזון, היכי שקבעה ברכה בפני עצמה, אם טעה ולא הזכיר בבונה ירושלים, אומר אותה ברכה בפני עצמה, בין בונה ירושלים להטוב ומטיב, כן נלפענ"ד נכון וברור.

⁷⁵ תירוץ זה נדפס בקובץ שומר ציון הנאמן, ה' טבת שנת תרט"ז, בשם רבי מאיר ליב לעבוואהל מקרקא, כמעט אות באות.

⁷⁶ זה לשון תלמידי רבינו יונה על הרי"ף (ברכות י"ט ע"ב) ובגמרא שואל כמו שאומר מעין כל ברכה וברכה משמונה עשרה, למה אינו אומר גם כן מעין הבדלה, ויתפלל היננו אפילו במוצאי שבת ובמוצאי ימים טובים, ונשאר בקושיא, ואפילו הכי מילתיה דשמואל הלכתא הוי, ואפשר לומר מעם בדבר דמשום הכי לא תקינו מעין הבדלה, מפני שההבדלה אינה ברכה בפני עצמה אלא שאנו כוללים אותה בברכת אתה חונן, ואם היו אומרים מעין הבדלה היה נראה שההבדלה היא ברכה בפני עצמה כיון שהתקינו מעין הבדלה כמו שתקנו מעין שאר ברכות, מפי מורי הרב נר"ו.

סימן מ"ב

בקשה שיעשה לנו ניסים

יש נוסח בעל הניסים שמזכירים גם תפילה להבא שיעשה לנו ניסים, שכך איתא במסכת סופרים (פ"כ ה"ו),

ואומרים בהודייה, וכניסי פלאות ותשועות כהניך אשר עשית בימי מתתיה בן יוחנן כהן גדול חשמונא ובניו, **בן עשה עמנו ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו ניסים ופלאות, ונודה לשמך לנצח.**

וכן בסדר רב עמרם גאון (סדר חנוכה) הנוסח בסוף בימי מתתיה,

ובשם שעשית עמהם גם, **בן עשה עמנו ה' אלוקינו ניסים ונפלאות בעת הזאת ונודה לשמך הגדול שלה¹³.**

וכן כששכח על הניסים בברכת המזון כתב בספר כל בו בהלכות ברכת המזון (סימן כ"ה),

אבל אם לא סיים כשיגיע להרחמן יאמר הרחמן **עשה¹⁴** לנו ניסים ונפלאות כמו שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה בימי מתתיהו.

¹³ ובתוספות מסכת מגילה (ד' ע"א ד"ה פסק) כתבו, ויש שאין אומרים בשם, לפי שאמרו חכמים לעולם לא ישאל אדם צרכיו לא בשלוש ראשונות ולא בשלוש ברכות אחרונות, ושמות הוא שהרי האי טעמא לא הוי אלא למתפלל בלשון יחיד, אבל בשביל הציבור שרי, אבל נראה שאין לאומרו מטעם אחר משום דאמרו חכמים דכל דבר דהוי בלהבא תקנו בלהבא ובדבר דהודאה הוי לשעבר, ומשום הכי תקנו בה על הנסים דהוי לשעבר.

¹⁴ וכן הביא בדרכי משה (סימן קפ"ז) בשם הכל בו, ובבית יוסף שם, הרחמן **עשה** ניסים, בשם הכל בו, ובאורחות חיים הלכות ברכת המזון בשינו קצת, הרחמן **הוא יעשה** לנו ניסים. וכן הוא בשו"ע בהג"ה (סימן קפ"ז ס"ד) בשם הכל בו, עיי"ש, ובבית יוסף סימן תרפ"ב בשם הכל בו, הרחמן **יעשה**

הרי אין להתפלל על הנם

רבי אלכסנדר סנדר שור מקשה בספר בכור שור (שבת כ"א ע"ב, לאו"ח סימן קפ"ז וסימן ר"ט),

וקשה לי דודאי מוכח פרק הרואה דף ס' דאין להתפלל שיעשה לו נם,

מותר להתפלל שלרבים יעשה ניסים

ומחלק חילוק אחד,

ואפשר לחלק דודאי יחיד לא יתפלל על הנם דמאן יימר דחזי לזה, אבל אם מתפלל שלרבים יעשה ניסים כנוסח הרחמן יעשה לנו ניסים שפיר דמי.

מותר לבקש על הניסים של מבע העולם

ועוד מחלק,

עוד יש לחלק בין ניסים של מבע העולם שמלחמות החשמונאים משמע שהיו ניסים דרך מבע העולם, מה שאין כן להחליף נקבה שתעשה זכר הוא נם שלא כדרך מבע העולם כלל וכיוצא בזה הוה תפלת שוא.

מותר לבקש על נם מפורסם שהוא מה'

רבי יעקב אורנשטיין כתב בספר ישועות יעקב (או"ח סימן תרפ"ב סק"ב) על דברי רבי אלכסנדר שור,

נסים, ובשו"ע סימן תרפ"ב בהג"ה (ס"א) הרחמן יעשה לנו נסים. ויש לציין כשאומר נוסח זה אין כאן לשון הודאה כלל, רק הזכרת מעין המאורע.

ולִי נראה לדחות ראייתו ולקיים דברי חכמים... ואמנם כשהנם מפורסם עד שהכל מכירין שמאת ה' היה פלא כזה אם כן זכה האדם שעל ידו נתפרסם שמו של הקב"ה, א"כ לעומת מה שמנכין לו מזכיות מחמת הנם שנעשה לו זכות חדש נוסף לו מה שעל ידו נתפרסם שמו של הקב"ה... ועל כן בעת התנכרות כהני ה' על האויב, אשר על צד הטבע לא היה הדבר אפשרי שיפלו רבים ביד מעטים, ונתפרסם שמו של הקב"ה אשר הפליא חסדו עמנו, אם כן אף שיש נכיון זכות מחמת הנם שנעשה להם, לעומת זה שכרם הרבה על פרסום שם ה', ועל כן אנו מתפללין לה' שיעשה לנו ניסים ונפלאות כאלו כמו שעשית לאבותינו, דהיינו ניסים נגלים, אשר על ידינו נזכה לדומם שם ה' אלוקינו יכירו וידעו כל יושבי תבל מה עצמו נפלאות תמים דעים.

אלקא דמאיר לנו בחנוכה עננו

כתב רבי שמואל אריעזר איידליש בספר חידושי אגדות במסכת עבודה זרה (י"ח ע"ב),

אלקא דמאיר ענני וכו'. ומיהו כל כמה דהוה מצי לאצולי בממון לא הוה בעי לאצולי על ידי נם באלקא דמאיר ענני... ואח"כ כשלא תוכל עוד להנצל... אז תראה להנצל בנם באלקא דמאיר כו', ויש לדקדק היאך ייחד רבי מאיר שמו של הקדוש ברוך הוא על עצמו בחייו שהרי אמרו אין הקדוש ברוך הוא מייחד שמו על הצדיקים בחייהם שנאמר אלוקי אברהם ופחד יצחק ונו', וי"ל דלא אמר אלקא דמאיר כו' רק לסימן בעלמא על שמו ולא נתכוין כל עיקר על שמו רק נתכוין אלקא דמאיר לארץ ולדרים עליה הוא יעננו, או שאמר אלקא דמאיר לנו במלכות יון הקודמת, בנם הנרות של חנוכה, כמו שייסד הפייט, ומי יאיר לך מאיר כו' הוא יעננו גם במלכות זו הרשעה, להציל אותנו בנם מידיהם.

סימן מ"ג

תקנה שתיקנו להודות על אבדן מלכות יון בימי בית שני

איתא במשנה מסכת מידות (פ"ב מ"ג) בענין מידות בנין בית המקדש השני,

לפנים ממנו סורג גבוה עשרה מפרחים ושלוש עשרה פרצות היו שם
שפרצום מלכי יון^{צ"ח}, חזרו וגדרום, וגזרו כנגדם שלש עשרה השתחויות.

ופירש הרמב"ם שם,

כל זמן שמגיע האדם לפרצה מאותם הפרצות, משתחוה לה' דרך תודה
על עקירת מלכות יון הרשעה.

ובתוספות יו"ט שם כתב,

אבל מה שנ"ל בזה הבנין של הסורג, הוא מה שכתבתי כבר בס"ד בספר
צורת הבית סימן נ"ב שהוא לתת מקום והבדל בין העובדי כוכבים
הנכנסין להתפלל בבית ה' ובין ישראל... ובמהדורות שבספר הנזכר
הוספתי תת טוב טעם, שבשביל כן היונים פרצו בו פרצות, הואיל ונעשה
להבדיל אותם מבוא יותר פנימי, ולכך כשחזרו ישראל וזכו לגדרם תקנו
על כל גדר השתחויה להודות לה' כי טוב.

רבי משה סופר חיבר שיר לימי חנוכה (גדפס בספר שירת משה) וכתב בתחילתו,

^{צ"ח} ולזה כיון רמב"ם במה שכתב בהלכות חנוכה (פ"ג ה"א), ונכנסו להיכל, ופרצו בו פרצות, וכן
איתא בזמר מעוז צור, ופרצו חומות מגדלי.

חברתי שנת תקנ"א לפ"ק, וכו' י"ג חרוזים, נגד י"ג השתחויות במקדש, שהם נגד י"ג פרצות שפרצו אנשי יון, וחתום בראשי חרוזות משה בר שמואל חזק ואמין, ובסוף כל חרוז, פסוק ממזמור שיר חנוכת הבית לדוד, ומיוסד בסיפור כל הגליות ממצרים ועד הנה.

רבי יצחק ווייס אב"ד ווערבווי כתב בספר שו"ת שיח יצחק (סימן ש"ג),

ולענ"ד מהאי טעמא מזמרים הספרדים פסוק בפסוק דמזמור שיר חנוכת בימי חנוכה, כמובא בספר זכר דוד, ובספר זה השולחן, מנהגי ארג"ל, להודות ולהלל על י"ג פרצות שבמקדש, שנגדרו בימי חנוכה ע"י החשמונאים.

כתב רבי אברהם דוב בער מאווריטש בספר בת עין (דרושים לחנוכה),

ונוכל לומר טעם לזה, דהנה איתא רזא דהשתחויה רזא דברכאין אינון, ובחינת חנוכה הוא רזא דהשתחויה, כמו שאמר המגיד זללה"ה על פסוק ואני והנער נלכה עד כה, שהוא מרמוז על חנוכה, שהוא כ"ה כסליו, ואח"כ ונשתחוה בו, שהוא בחינת השתחוואה, כמ"ש במשנה שנתקנו י"ג השתחויות נגד י"ג פרצות שעשה מלכות הרשעה, ולכך מצוה להניחו בתוך עשרה, כדי לברוע, שהוא רזא דהשתחויה.

סימן מ"ד

חנוכה ומידת הוד בספרי הקבלה

איתא בספר תיקוני זוהר, תקונא תליסר (כ"ח ע"ב, וכ"ט ע"א),

תמינאה בהודאה וביה הוה משבת דוד הודו לה, ודא הוד ודאי, למנצח
הודו, בהון רמיוזין נצח והוד, ואינון נסין... ואיהו הוד תמנייא יומי
דחנוכה... ובגין דא תרין ירכין דעמודא דאמצעיתא אינון נצח והוד...

ואיתא בספר זוהר חדש (תיקונים חדשים לרשב"י),

חנוכה ופורים אלין אינון תרין שוקין דמלכא דעלייהו שריא נס.

רבי משה קורדבירו כתב בספר אור יקר (תיקונים שער א' סימן ג),

ואיפשר להפך חנוכה בהוד ופורים בנצח, מצד וגם ונצח ישראל לא
ישקר, והיו הנסים בהקשר בנצח ונצח בהוד, שמן ביין ויין בשמן, ויתבאר
במקום אחר.

רבי חיים ויטאל כתב בספר פרי עין חיים (שער ר"ח חנוכה ופורים פרק ד'),

סוד שמונת ימי חנוכה, איהי מקבלת אור ההוד בעצמו... אבל מתתיהו
בן יוחנן כהן גדול, תיקן ההוד, באלו השמונה ימים לבד, לכן מקבלת
איהי אור מן ההוד עצמו על ידה, ושלא על ידו, לכן אנו אומרים על
הנסים בכרכת מודים, שהוא כנגד ההוד.

עוד איתא שם,

בכרכות, תחלה תכוין, כי הלא יש תוספות קדושה יותר מבחול, כמו
שיש בשבת ויום טוב וראש חודש, רק שאינו דומה להם, אמנם נלע"ד

ששמעתי ממורי זל"ה (רבי יצחק לוריא) ... ובחנוכה ופורים הוי תרווייהו בהוד...

עוד כתב רבי חיים ויטאל בספר שער הכוונות (דרוש בענין חנוכה דרוש א'),

גם בחנוכה ופורים יש בהם תוספת קדושה יותר מימי החול... אבל ענין חנוכה ופורים הוא באופן אחר כי תרווייהו אינן בהוד...

רבי מנחם עזריה מפאנו כתב בספר יונת אלם (מהדורא בתרא מכ"י חלק ה פרק י"ב),

אבל בחנוכה ופורים מזכירים מעין המאורע בהודאה דתרווייהו בהוד...!

רבי נתן נטע שפירא כתב בספר מגלה עמוקות על ואתחנן (אופן ס"ו),

ראה משה מה שיהיה בימי חשמונאי שאז יתקנו קליפת נגה, בסוד מלך עוזר ומושיע ומנן בספר התחלת החכמה, ולכן תקנו הודו שאז נתקן הוד מדת הוד ירך יעקב כפך של שמן, שהם סוד פכים קמנים של יעקב, ונעשה הנם בשמונה ימים, בסוד למנצח על השמינית, וזה סוד מזמור ע"ה, הודינו לך אלוקים הודינו, שתקנו קרוב שמך שהם כהנים של בית חשמונאי בשעה שנתקן מדת הוד, דרשתי בו רזין עילאין, וגם הוא סוד נצח הוד שהיא מדה שמינית.

עוד כתב רבי נתן נטע שפירא בספר מגלה עמוקות על התורה (פרשת מקץ),

לכן תקנו להודות ולהלל כי אז נתקן הוד.

סימן מ"ה

חנוכה ופורים אינם במלים לעולם שישאר רק סיפור ניסי הקב"ה

כתב רבי יוסף קארו בספר מגיד מישרים (פרשת ויקהל) מה שאמר לו המגיד (שנת ש"ו אור ליום השבת כ"ו לאדר ב'),

והיינו דאמור רבנן חנוכה ופורים אינם במלים לעולם^{צ"ב}, כלומר דהא חנוכה ופורים לית בהו אלא סיפור ניסים דקודשא בריך הוא בלחוד, וכן מאי דיעבדון במועדייא הוי דוגמת חנוכה ופורים, דהיינו סיפור ניסים דקודשא בריך הוא, משום הכי לא יבטלו.

וכן כתב רבי שלמה הלוי אלקאבץ בספר מנות הלוי (בהקדמה),

כי לזאת אמרו כי חנוכה ופורים אינם במלים לעולם.

רבי נחמן מברסלב כתב בספר ליקוטי מוהר"ן (תניינא תורה ב'),

ימי חנוכה, הם ימי הודאה, כמ"ש וקבעו שמונת ימי חנוכה אלו להודות ולהלל... כי שאר כל הדברים, יתבטלו לעתיד כולם, בבחינת כל הקרבנות בטלין חוץ מקרבן תודה, ישאר לעתיד רק בחינת תודה והודאה, להודות ולהלל ולדעת אותו יתברך.

^{צ"ב} לא ידוע לנו בדברי חז"ל מאמר כזה, ועיין עטרת זקנים סימן תרע"ו, ולענין מגילת תענית איתא בירושלמי (תענית פ"ב, מגילה פ"א, נדרים פ"ח), אמר רבי בא ואפילו תימר בטלה מגילת תענית חנוכה ופורים לא בטלו. וראה בבלי ראש השנה י"ח ע"ב, ועיין מדרש משלי (פרשה ט'), וש"ת הרשב"א (ח"א סימן צ"ג), לענין פורים.

חלק ז' משתה ושמחה בימי חנוכה

סימן מ"ו

ביאור מה שלא קבעו חובה למשתה בחנוכה

בספרי נביאים וכתובים מוזכר כמה פעמים יום טוב, וכל פעם בסמיכות למשתה, כיון שהמשתה גורם לאדם לשמחת הגוף, ומתוך כך בא לשמחת הנפש בה' להודות ולהלל, אולם בימים טובים חנוכה, לא כתבו בפירוש חובה למשתה, כנראה מכיון שרבנן לא רצו לקבוע משתה לחובה כרגל דאורייתא, כמו שלא קבעו איסור מלאכה בפורים, אולם עדיין משתה נשארה מטבעה אופן הגורם להלל והודאה.

ביאור ענין זה שאין איסור מלאכה בחנוכה

ענין איסור מלאכה במועדים שבתורה, כתבו הראשונים שהוא כדי שיהיה ליכו פנוי להתבונן בתכלית היום טוב, אולם למעשה רבנן לא השוו הימים טובים שהוא מדכריהם, עד כדי כך^פ.

^פ לענין פורים איתא במסכת מגילה (ה' ע"ב), והתני רב יוסף, שמחה ומשתה ויום טוב, שמחה, מלמד שאסורים בהספד, משתה, מלמד שאסור בתענית, ויום טוב, מלמד שאסור בעשיית מלאכה... רבה בריה דרבא אמר... הספד ותענית, קבילו עליהו, מלאכה לא קבילו עליהו, דמעיקרא כתיב שמחה ומשתה ויום טוב, ולכסוף כתיב לעשות אותם ימי משתה ושמחה, ואילו יום טוב לא כתיב, ועיין בספר שפת אמת שם (ד"ה מלאכה).

סימן מ"ז

מצוה לעשות משתה ושמחה בחנוכה דשמחת הנפש תלוי בשמחת הגוף

כיון שכבר פסקה אז הנבואה, לא קבעו שיהיה דומה ליו"ט דאורייתא גם לענין משתה ושמחה, לחייב באכילת סעודת פת בשר ויין, ומכל מקום מצינו בראשונים שכתבו שימי חנוכה ימי שמחה הם, ויש מצוה לנהוג משתה ושמחה^א, משום שענין הימים טובים חנוכה הם להלל ולהודות, ומתוך שמחת הגוף באה שמחה לנפש, וכמו שכתב רבי יחיאל עפשטיין בספר ערוך השולחן (סימן תר"ע ס"ט) על פי הסברא,

יש אומרים שיש קצת מצוה להרבות בסעודות, חדא דשמחת הנפש תלוי קצת גם כן בשמחת הגוף כמושג בחוש...

בספר עדן מקדם (ערך מנהג) הביא,

וכן כתב רבינו מיימון ברבי יוסף ז"ל אביו של הרמב"ם ז"ל בענין חנוכה... ויתחייב כל נכון לו לעשות שמחה ומשתה, ומאכל, פרסום לנס שעשה השם ברוך הוא עימנו בהם באותם הימים.

רבי משה בן מיימון כתב בספר זמנים בהלכות מגילה וחנוכה (פ"ג ה"ג),

ומפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור שיהיו שמונת הימים האלו שתחילתן מליל חמשה ועשרים בכסלו, ימי שמחה והלל... וימים אלו הן הנקראין חנוכה, והן אסורין בהספד ותענית כימי הפורים.

^א יש לציין להא דנפסק בשו"ע לגבי ראש חודש (סימן ת"ט ס"א), מצוה להרבות בסעודת ראש חודש, ואין חוזרים אם שכח יעלה ויבוא, גם יש לחלק בין 'להרבות בסעודה', ל'ריבוי סעודות' שהיו עושין בחנוכה ליתר שמחה.

ויש שפירשו דבריו שכונתו למשתה^{קב}.

קב דברי האחרונים שביארו את הרמב"ם שכונתו למשתה

לענין פורים כתב הרמב"ם (הלכות מגילה וחנוכה פ"ב ה"ד), יום שמחה ומשתה, ואף על פי כן יש מן האחרונים שלמדו בדברי הרמב"ם גם בחנוכה שכונתו למשתה, וראה מגילה (ה' ע"ב), והתני רב יוסף, שמחה ומשתה ויום טוב, שמחה, מלמד שאסורים בהספד, משתה, מלמד שאסור בתענית.

בספר מנהגי רבי שלום מנוישטאט (אות תק"ם) הביא, ומורינו הרב שלום אמר שבחנוכה יש לנהוג שמחה ומשתה, וכן הוכיח קצת מן המיימוני.

רבי שלמה לוריא כתב בספר ים של שלמה (כבא קמא פרק ז') כתב, ואותן סעודות שעושים בימי חנוכה, נראה שהם סעודות מצוה... בדברי הרמב"ם שהן ימי שמחה והלל. וכן כתב עוד בשו"ת מהרש"ל (סימן פ"ה), מצוה לשמוח בחנוכה... וכן פסקו הרמב"ם וכו'. רבי מסעוד חי רקח כתב בספר מעשה רקח על הרמב"ם שם, מדקרי להו ימי שמחה משמע דסבירא ליה דהסעודות באלו הימים אינם רשות אלא מצוה דהא קי"ל אין שמחה אלא בבשר, והיינו דרך סעודה.

וכן כתב בספר טהרת המים, (שיורי טהרה מערכת ח', חנוכה, אות ח') בסוף דבריו, דהיה מקום לומר דהרמב"ם סובר דירבה בסעודה גם כן.

וכן כתב רבי שלמה קלוגר בהגהות בנין שלמה על הרמב"ם, הנה מדברי הרמב"ם הללו מבואר מפורש דסבירא ליה דחנוכה הוי ימי שמחה והוי מצוה לאכול בו, דאין לומר דלשמחה לבד ולא למשתה, דודאי זה תלוי בזה, דכמה ישמח והרי ביו"ט אמרו חז"ל דאין שמחה אלא בבשר וכו', ומכל שכן בשאר הימים, ובלשון הטור ושלחן ערוך אמר שלא קבעוהו למשתה ושמחה, והרי מפורש ברמב"ם שקבעוהו לשמחה ולכך תימא שלא הביאו הפוסקים דעת הרמב"ם בזה.

וכן כתב רבי צבי אלימלך שפירא מדינוב בספר חידושי מהרצ"א על הרמב"ם, אינו נזכר בשום מקום לשון שמחה, ואפשר שדייק מימים טובים, דהכוונה שמחה דביו"ט חייב בשמחה, והנה רש"י פירש בהלל והודאה הוא הפירוש של ימים טובים, והוא ז"ל פירש בהלל עם הלל, וימים טובים הוא ענין בפני עצמו היינו שמחה.

וכן כתבו בנימוקי מהרא"י, ובספר משך חכמה (פרשת בהעלותך) על הפסוק וביום שמחתכם, וכן כתב בהגהות חשק שלמה המובא לקמן.

בתוספות מסכת תענית (י"ח ע"ב) כתבו,

הלכה מתענה ומשלים, פירוש הא דקפסק הלכה מתענה ומשלים אראש חודש קאי, דאי אחנוכה ואפורים, אינו יכול להתענות, דיום משתה ושמחה כתיב.^{ק"ב}

בספר ראבי"ה (מסכת ברכות סימן קל"א) כתב בשם גירסא שהיה לו בירושלמי,

ובברכת המזון מחזירין אותו אם פתח ברחם ה' וכו', דימי משתה ושמחה כתיב בהך דחנוכה ופורים. והכי איתא בהדיא בירושלמי.^{ק"ד}

רבי שלמה בן אדרת כתב (ש"ת ח"א סימן תרצ"ט),

וראה לשון הרמב"ם בהלכות יום טוב (פ"ו הי"ז וי"ח), שנבעת ימי הפסח ושמונת ימי החג עם שאר ימים טובים, כולם אסורים בהספד ותענית, וחייב אדם להיות בהן שמח ומוצב לב, הוא ובניו ואשתו ובני ביתו וכל הנלוים עליו, שנאמר ושמחת בחגך וגו', אף על פי שהשמחה האמורה כאן היא קרבן שלמים כמו שאנו מבארין בהלכות חגיגה יש בכלל אותה שמחה לשמות הוא ובניו ובני ביתו כל אחד ואחד כראוי לו, כיצד הקטנים נותן להם קליות ואגוזים ומגדנות והנשים קונה להן בגדים ותכשיטין נאים כפי ממונו והאנשים אוכלין בשר ושותין יין שאין שמחה אלא בבשר ואין שמחה אלא בייין.

עוד יש לציין לשיטת הרמב"ם בהלכות אבל (פ"י ה"ג) על חנוכה ופורים, אבל נוהגין בהן כל דברי אבלות.

^{ק"ב} בפשטות קאי משתה ושמחה רק על פורים, והוא מלשון הגמרא פסחים (ס"ח ע"ב), אמר רב יוסף, הכל מודים בפורים דבעינן נמי לכם, מאי מעמא ימי משתה ושמחה כתיב ביה. והלשון יום משתה ושמחה, כתוב במגילת אסתר על פורים, וכן כתבו בתוספות מגילה (ו' ע"ב), דהא הימים האמורים במגילת תענית האסורים בהספד אין בהן משתה ושמחה. אבל בקרבן נתנאל על הרא"ש (תענית פרק ב' סימן כ"ה סק"ג) כתב על דברי התוספות, ולנוס לומר דהמנה כמוצא נמגילת תענית לעשות יום טוב. ובהגהות חשק שלמה על התוספות כתב, ונראה דהתוספות סבירא ליה כדעת המרדכי הארוך..., שקבעו למשתה ושמחה גם כן, משום שהיה אז חנוכה המזבח, וכן משמע ברמב"ם בריש הלכות חנוכה בהלכה ג' עיין שם.

^{ק"ד} בירושלמי שלנו ליתא.

שאלת עוד מי שנשבע או נדר על דרך חוץ ממועדים וימים טובים. אם חנוכה ופורים בכלל ימים טובים או לא, דהא משמע דאינן בכלל ימים טובים מדאמרינן במגילה שמחה קבלו עליהם יום טוב לא קבלו עלייהו. או דילמא הא יום טוב מקרי כדמעיקרא דכתיב שמחה ומשתה ויום טוב, שכל יום שיש בו תוספת שמחה ומשתה יקרא יום טוב... תשובה בנדרים ובשבועות הלך אחר לשון בני אדם... אבל אם פירש שאומר שאף עליהם היה ברעתו נאמן, שאף אלו יש בהם שמחה ועונג.

רבי משה מקוצי כתב בספר מצוות גדול (עשין סימן כ"ז),

וכן בחולו של מועד בחנוכה ובפורים שכח ולא הזכיר הענין בברכת המזון אינו חוזר... ופירש הרב רבי אליעזר ממיץ דאי בעי לא אכיל פת דבר שיחייבנו בברכת המזון, אלא יאכל מעשה קדירה, ומיגונין שבלילתן רכה, כגון ביני"ץ וקריינפלינ"ש, ובשר, ויין, דהא פשיטא שאסור להתענות בהן, שהוא חייב לשמות בהן, כדאיתא פרק סדר תעניות.

רבי יהונתן מלונגיל כתב (שבת כ"ד א'),

בתפילה פשיטא לן שהרי להלל והודאה נקבעו, אבל לא מיקרי מועד שיחיה אסור להתענות בו מן התורה, כמו ראש חודש... אבל סעודת חנוכה על הפת אינו אלא מדרבנן, לפיכך אינו חייב להזכיר.

רבי מנחם אבן זרח כתב בספר צידה לדרך (מאמר ד' כ"ד ז' פרק א') על ימים טובים של מגילת תענית,

והיו נוהגים בזמנים שעברו בימי קדמונינו, לעשות זכר וימי משתה ושמחה בימים ההם.

רבי יונה מגירונדי כתב (פרשת מקץ) בענין חנוכה,

ולכן תיקנו שיהיו ימים אלו ימי משתה ושמחה, על נם הצלת הנפשות, וניצוח הצדיקים המועטים, ברשעים המרובים.

וכן כתב רבי אהרן הכהן מלוניל בספר כל בו הלכות חנוכה (סימן מ"ד),

ומפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור שיהיו עושין אלה הימים בכל שנה ושנה ימי משתה ושמחה והלל^ק.

רבי שלמה אבן פרחון כתב בספר מחברת הערוך (בערך חנד)

אשר בנה בית ולא חנכו, ויחנכו את בית ה', חנוכת הבית, פירוש, אכילה בבית חדש בשמחה, ומזה נקרא ימי חנוכה שאוכלין בהן ושותין ושמחין^ק.

במנהגי רבי שלום מנוישטאט (אות תק"ם) כתב,

ומוריני הרב שלום אמר שבחנוכה יש לנהוג שמחה ומשתה, וכן הוכיח קצת מן המיימוני.

ובספר אורחות צדיקים (שער השמחה) כתב,

גם צריך לשמוח בשבתות, וימים טובים, ופורים, כי כולם זכר ליציאת מצרים, ולזכר הנסים שהפליא עם בחיריו.

ולא הזכיר חנוכה, ואפשר שלא דווקא, דהא גם בחנוכה שייך לשמוח לזכר הניסים.

רבי שלמה לוריא כתב בספר בשו"ת מהרש"ל (סימן פ"ה) כתב,

מצוה לשמוח בחנוכה ומשום הכי קראו ימים טובים, והן ימי שמחה.

וכן כתב עוד בספר בים של שלמה (בבא קמא פרק ז'),

^ק ובספר אורחות חיים שיש אומרים שהוא לאותו מחבר ונכתב מאוחר יותר כתב רק, ימי שמחה והלל.

^ק וצ"ע דהא חנוכה רק נקרא על שם חנוכת המזבח שעשו החשמונאים, לאחר שניצחו את היוונים. ואולי כוונתו כדברי הגהות מרדכי שקבעו המשתה לזכר חנוכת המזבח.

ואותן סעודות שעושים בימי חנוכה, נראה שהם סעודות מצוה, ולא כדברי מהר"ם שפסק שהן סעודות הרשות, דלהודות ולהלל נתקנו, ולא למשתה ושמחה, אלא כדברי הרמב"ם שהן ימי שמחה והלל, וכן נמצא במרדכי ארוך, דלהודות והלל נקבעו משום הנם, וימי משתה ושמחה נמי נקבעו, כדאיתא במגילת תענית, דקבעו ימים טובים, משום חנוכה המזכה.

רבי יעקב עמדין כתב בסידורו (ח"ב עמוד קמ"ז ע"ב)

וכן מצוה לעשותן יום טוב בשמחת סעודה.

בספר מנהג טוב (אות מ"ז) כתב,

ומנהג טוב מפני כבוד שבת שלא לאכול בשר ביום ראשון, וגם מפני קלון הנוצרים, אבל אם היה באילו שני ימים שישי וראשון, ראש חודש, או חנוכה, או פורים, או מועדים, או סעודת מצוה, הרשות בידו לאכול ולשמוח בהן בבשר.

רבי חיים פאלאג'י כתב בספר מי החסד (פרשת אחרי רמז תקפ"ג),

ומה טוב המתחסדים שלא לאכול בשר, כי אם בשבתות ובימים טובים וראש חודש וחנוכה ופורים ופסח שני ומ"ו בשבט ומ"ו באב, כי מלבד הפרישות, הוא טוב לגוף ולנפש כאחד.

הוצאות סעודת חנוכה כל המוסיף מוסיפין לו

בפסקי הלכה של רבי חיים בן רבי יצחק מחבר ספר אור זרוע כתב (פרשת עקב),

נתן לנו הקב"ה זמן להתענג כגון שבתות וימים טובים וראש חודש וחנוכה ופורים, כי כאשר מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה

לראש השנה, כך חיסרונו, לבד מהוצאות בניו לתלמוד תורה ושבת ויום טוב, וחנוכה, ופורים, כל המוסיף מוסיפין לו^ק.

לא לעשות מלאכתו כדי לעסוק בצרכי סעודה

רבי יהודה החסיד כתב בספר חסידים (סימן קכ"א),

שנו חכמים העושה מלאכה בערכי שבתות ובערכי ימים טובים ובמוצאי שבתות ובמוצאי יום טוב, ובחנוכה ופורים ובראש חודש ובכל מקום שיש נידנדוד עבירה, להביא תענית ציבור, אינם רואים סימן ברכה לעולם.

ובפירוש שם כתב,

ולפי זה אתי שפיר דמוסיף כאן חנוכה ופורים וראש חודש, שהרי בערב שבת אסר לעשות מלאכה כדי לעסוק בצרכי סעודת שבת, שהוא מצוה, ומחאי טעמא אסור נמי בראש חודש חנוכה ופורים, שגם כן סעודתו הוא מצוה.

ורבי חיד"א בספר שו"ת יוסף אומץ פירש (סימן כ') דקאי על הזמן שהנרות דולקות, ועיין ב"ח סימן תר"ע.

גם חנוכה על ידי משתה

רבי בחיי בן רבי אשר כתב בספר כד הקמח (אות חתן על השולחן),

בהרבה מקומות של קדושה ושל נבואה מצינו משתה... גאולת אסתר לא היתה אלא ע"י משתה... וכן דרשו זכרונם לברכה בנס חנוכה שהיה על ידי משתה^{קח}.

^ק זה לשון הגמרא במסכת ביצה (ט"ז ע"א), כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה ועד יום הכפורים, חוץ מהוצאת שבתות והוצאת יום טוב, והוצאת בניו לתלמוד תורה, שאם פחת, פוחתין לו, ואם הוסיף, מוסיפין לו.

סימן מ"ח

המנהג היה להרבות בסעודה בחנוכה

אף על פי שלא קבעו חכמים לחובה לעשות משתה ושמחה לאכול בשר ויין בכל יום מימי ימים טובים חנוכה, מצינו כבר מימי הראשונים המנהג שנהגו העם להרבות בסעודות בחנוכה, אולם נראה שלא היו עושין סעודה בכל יום ויום מימי החנוכה.

רבי מאיר מרומטבורג כתב (שו"ת דפוס פראג סימן תר"ה),

כגון בחנוכה שמרבים סעודות אלו לאלו.

וכן איתא במנהגים דבי מהר"ם (מרומטבורג, סדר חנוכה),

וכל ישראל נהגו לשמוח בחנוכה לעשות משתה ושמחה.

ובספר תשב"ץ קמ"ן בשם מהר"ם כתב (סימן ק"ע),

בחנוכה במשתאות לאכול זהו סעודת הרשות.

רבי חיים בן רבי יצחק מווינא בעל מחבר ספר אור זרוע (שו"ת סימן מ"א) הביא,

לשון אבא מארי זצ"ל פעם אחת היינו מסובין בבית המשתה בחנוכה, ובתוך הסעודה אמרתי, אחשוב דבר חידוש בהלכה, ובא לליבי והקשיתי... ואגב חכיבותיה כתבתיה רבי יצחק ב"ר משה נב"ה (נפשו בצרור החיים) עב"ל רבינו אבא מארי זצ"ל.

^{ק"ח} רבי חיים ברייט כתב בביאור צפחת השמן שם, ותהא כונת רבינו שהנה האשה יהודית הרנה האויב על ידי שעשה עבודה משתה, (גם השקיתו חלב) כנ"ל, עוד אפשר לומר כפי שנמצא בפיוטים לחנוכה (בודאי מאיזה מדרש) שגם מתתיהו בן יוחנן ואחיו עשה כן למלך או לשד יון כשהגיע זמן נשואי אחותו... אם כן גם של חשמונאים נעשה על ידי משתה, היינו בעת שהגיע משתה אחותו בנשואיה.

רבי יואל סירקיש כתב בספר בית חדש (או"ח סימן תר"ע),

דמנהג זה שמרבים בסעודה כבר נהגו בו גדולי הדור הקדמונים.

רבי חיים בנבנשתי כתב בספר שיירי כנסת הגדולה (טור אורח חיים סימן תר"ע),

ומנהג מקומות הללו לעשות הסעודה בראש חודש ונכון הוא, והעושה
סעודה בכל יום של חנוכה, הרי זה משובח.

וכן משמע מהזמר המתחיל, אכלו משמנים וסולת רבובה.

סימן מ"ט

סעודות בחנוכה אינם חובה אלא רשות

אף על פי שנהגו במשתה ושמחה בחנוכה, מכל מקום סוברים הראשונים שאין זה חיוב גמור כמו בימי הפורים, לאכול סעודת פת ובשר ויין, ולכן מצד זה אין הסעודה נקרא סעודת מצוה.

רבי אחאי גאון כתב (שאלות פרשת וישלח שאילתא כ"ו^{קפ}), הטעם למה אינו מחוייב להזכיר הניסים בברכת המזון,

אבל בסעודה, דרשות היא, לא חייבו רבנן,

רבי מאיר מרוטנבורג כתב (ספר שו"ת דפוס פראג סימן תר"ה^ק),

דסעודת הרשות נראה דלא מיקרי אלא היבא דאיבא שמחה דלאו מצוה, כגון סעודת אירוסין ונישואין בת כהן לישראל או בת ת"ח לע"ה, או בשמחת מריעות, או כגון בחנוכה שמרבים סעודות אלו לאלו.

בספר מנהגים דבי מהר"ם (מרוטנבורג, סדר חנוכה) איתא,

וכל ישראל נהגו לשמוח בחנוכה לעשות משתה ושמחה, ויש שקורין אותו סעודת הרשות, וראייתם כגמרא מדאמר לשנה אחרת עשאן ימים טובים להלל ולהודאה וכו' משמע אבל לא למשתה וליום טוב, ועוד ראייה מנוסח דעל הניסים וקבעו שמונת ימי חנוכה להודות ולהלל ולא למשתה ויום טוב.

כתב רבי יצחק מווינא בספר אור זרוע (הלכות חנוכה סימן שכ"א),

^{קפ} וכן הוא בספר הלכות גדולות סימן ט' הלכות חנוכה.

^{קי} הובא גם בספר המרדכי מסכת פסחים פרק מקום שנהגו רמז תר"ד.

ואין להתענות בחנוכה בשם שאין להתענות בפורים, אף על גב דלא מיחייבי לבשומי נפשיה כמו בפורים, בתענית מיהא אסור.

רבי ישראל מברונא כתב (שו"ת סימן קל"ז),

עוד הגידו לי שמהר"ר אברהם הכהן לא רצה להניח הבתורים לנגן הזמר אכלו משמנים על השלחן, לפי שמשמע כאלו נתקן על פי ת"ה, וזה אינו כלל, שהרי כתב מהר"ם שסעודת חנוכה אינה סעודת מצוה, והזמר מתחיל אכלו משמנים כו' עד תמכור לצורך חנוכה, משמע דסעודת מצוה היא.

נקרא סעודת הרשות על שם שחזר הרשות

רבי חיים מפרידבורג כתב בספר החיים (חלק פרנסה וכלכלה פ"ג) בדרך אגדה,

ולכך נהגו להרכות בסעודת מריעים בחנוכה, להודיע שאנו שמחים על שחזר הרשות להנתן בידינו לעבוד את השם יתברך, ועדיין יד ה' טובה עלינו בכל יום ויום להחזיק ידינו בתורתו, כדפירשתי, ומשום הכי נקרא סעודת חנוכה, סעודת רשות, על שבמל השמר וחזר הרשות להנתן בידינו. ויהיה אם כן סעודת חנוכה ענין נכון, בזמן שיש עמו יראת השם, שעל כל פנים לא נתקן עיקר חנוכה רק להודות ולהלל.

סימן נ'

טעמים מדוע אפשר לקרוא לסעודות בחנוכה סעודות מצוה

בהגהות ספר מרדכי הביאו כמה טעמים לומר שהסעודות בחנוכה הם סעודות מצוה, ונראה שרצו ליישב המנהג שנהגו העם לעשות סעודות בחנוכה, וגם ליישב האיך בזמנם היו תלמידי חכמים משתתפים בסעודות אלו.

כיון שאסור להתענות בהם אין זה סעודת הרשות

בהגהות על ספר המרדכי פסחים (פרק מקום שנהגו רמז תר"ה), ממרדכי ארוך כתב לחדש,

נראה דהואיל וחנוכה הוא מימים שנתחייב בהם באכילה, שהרי אסור להתענות בהן, אין בהן משום סעודת הרשות.

עוד טעם כיון שהוא פירסום הגם שאומרים על הניסים הוה מצות הלל והודאה

עוד טעם כתב שם,

ועוד הרי בכל סעודה אומרים על הנסים ומחללים להקב"ה על הנם, ועל גבורתן^{קיא}, והוי פרסום הניסים.

עוד טעם משום דרבנן קבעוהו גם למשתה ושמחה משום חנוכה המזבח

עוד מובא שם בחידושי אנשי שם בשם מרדכי ארוך^{קיב} טעם חדש,

^{קיא} אולי צריך לומר, גבורתו.

^{קיב} הובא גם בספר ים של שלמה (בבא קמא פרק ו') ובספר מטה משה (סימן תתקצ"ג).

במנילת תענית אמרו, דנקבע ימים טובים משום חנוכת המזבח, והכא קאמר משום הנם, ויש לומר דמשתה משום הכי קבעו, אבל הלל והודאה קבעו בשביל הנם.

והביאו רבי משה איסרליש בדרכי משה הקצר סימן תר"ע, ועל פי זה כתב בהג"ה בשולחן ערוך,

הגה, וי"א שיש קצת מצוה^{ק"י} בריבוי הסעודות, משום דבאותן הימים היה חנוכת המזבח.

עוד טעם כיון שהסעודה עשויה לפרסם הנם כדי ליתן שבח והודיה למקום

עוד טעם כתב רבי שלמה לוריא בספר ים של שלמה (בבא קמא פרק ז'),

ועוד נראה לי, דקל וחומר הוא, דהא לא גרע מבי ישוע הבן, דעל ברחק סעודות מצוה נינהו, מדאזיל רב להתם, והיינו מעמא, מאחר שהוא לפרסם מצוה, או הנם, כדי ליתן שבח והודיה למקום, נקרא מצוה, קל וחומר ימי חנוכה, דניתנו לשבח והודיה, ולפרסם בהן הנם.

ועל פי הדברים האלו כתב בהשלמה מדברי נחמיה לשלחן ערוך הרב (סימן תר"ע סעיף ג'),

ויש חולקים, ואומרים, שגם למשתה ושמחה נקבעו.

עיינ שם ובמקורות שציין. ואפשר דלכו"ע אין חובה בסעודה, רק מצוה, דהא לא מפורש בחז"ל שקבעוהו לחובה גם למשתה, וגם הרמ"א כתב, רק קצת מצוה.

סמך ורמז מפרשת מקץ לסעודות שעושין בחנוכה

^{ק"י} יש לציין שזו היא הפעם היחידה בשו"ע שאיתא, קצת מצוה.

ובשלמי הניבורים על המרדכי (שבת סימן תנ"ו) כתב,

אני יום טוב הכותב קבלתי סימן אחר בפרשת ויהי מקץ, ומבוח טבח
והבן, החי"ת מטבח והתיבה מן והכ"ן הם אותיות חנוכה, וסמך לסעודות
שעושים בחנוכה.

סימן נ"א

אם משוררים שירות ותשבחות בסעודת נישואין הוה סעודת מצוה

בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס פראג סימן תר"ה) איתא לענין היתר השתתפות תלמידי חכמים, בסעודת נישואי בת כהן לישראל או בת תלמיד חכם לעם הארץ, על כן נהגו לומר שירות ותשבחות להקב"ה ולהללו על החסד שעושה עם אדם ע"ה ק"ד ועם שאר בריותיו תדיר.

נהגו לומר שירות ותשבחות בסעודות חנוכה כדי שיהיה סעודת מצוה

בזמן המהר"ם מרוטנבורג עדיין לא נהגו לומר שירות ותשבחות בתוך הסעודות של חנוכה קכ"ו, ולכן כתב שהם סעודות הרשות, אולם בזמן מאוחר יותר כדי שיהיה סעודת מצוה ויהיה מותר גם לתלמידי חכמים להשתתף בסעודות אלו, נהגו לומר שירות ותשבחות, והם באים על ידי הסעודה, שעל הבשר והיין שר שירה מתוך שמחה, וכך כתב בהגהות לספר המנהגים של רבי אייזיק טירנא, (מנהג חנוכה אות כ"ט),

סעודות חנוכה רשות, ולכך נהגו לומר מזמורים ולהרכות בו תשבחות כדי שיהא כסעודת מצוה ואז מותר לתלמיד חכם ליהנות מהם.

שירות ותשבחות מהני שיקרא סעודת מצוה דווקא אם הם שייכים למאורע

ק"ד נראה שהוא ראשי תיבות, עליו השלום, ולא, עם הארץ, כנדפס, ובהגהות אשרי, ומרדכי (פסחים פ"ג), הגירסא, אדם וחיה.

קכ"ו בספר חות יאיר כתב שאפילו אם בזמן המהר"ם היה כבר הפיוט מעוז צור, לא היה אומרים אותו בתוך הסעודה. ויש לציין שבזמר אכלו משמנים, שהיו מנגנים על השולחן בימי חנוכה, לא מפורש ענין של הלל והודאה.

וע"י השירות ותשבחות מהני שיקרא סעודת מצוה, ודווקא אם הם שייכים למאורע, כן משמע משו"ת מהר"ם הנ"ל^{קטו}, וכן כתב בהשלמה מדברי נחמיה לשלחן ערוך הרב (סימן תר"ע סעיף ג') לענין חנוכה,

ומכל מקום יש נוהגין בסעודות אלו לומר שירות ותשבחות להשי"ת מעין המאורע על הנסים שעשה לאבותינו בימים אלו, ועל ידי זה ניכר שהסעודה באה לחבב ולפרסם הנס, ואז הוי סעודת מצוה לכולי עלמא.

חידוש החידושי הרי"ם שדווקא בחנוכה שקבעום בהלל והודאה הוה סעודת מצוה על ידי שירות רבי אברהם פיומרוקובסקי הביא בספר פסקי תשובה (סימן קצ"ד בהערה),

ושמעתי בשם כ"ק מרן הגה"ק החידושי הרי"ם וצוקלל"ה שאמר בלשונו קדשו, במקום אחר, אף אם אומרים שירות ותשבחות, לא הוי סעודות מצוה, רק בחנוכה, שקבעום להודות בהלל והודאה, הוי סעודת מצוה, על ידי שירות ותשבחות, עכ"ל^{קי}.

^{קטו} רבי יוסף תאומים בספר פרי מגדים (סימן תר"ע א"א סק"ד) כתב על המגן אברהם שהביא דברי המהר"ם, דלא תימא דוקא חנוכה שיש אומרים דראוי להרבות בסעודה וגם נתקן להודות ולהלל, קא משמע לן אף בנישואי בת תלמיד חכם לעם הארץ, אם אומרים שירות הוה סעודת מצוה, וצ"ע, דאם כן כל הסעודות יקילו בכך, אולם המעיין בפנים יראה שלמדו לענין חנוכה ממה שכתב המהר"ם לענין נישואין. לענין סעודות חנוכה הבית ובר מצוה, כתב בספר יש"ש (ב"ק פ"ז), שאם דורש בו מעין המאורע הוה סעודת מצוה, ולענין סעודת חנוכה, משמע מדברי קיצור שולחן ערוך (סימן קל"ט ס"א), שלא מהני סיפור הנס בחנוכה, כדי שיהיה סעודת מצוה, ויש לחלק, ששם זה חלק מהשבח וההודאה שמחנך את ביתו ואת הנער בסעודה מעורבת בדברי תורה עיי"ש.

^{קי} וביאר שם הפסקי תשובה, והכוונה נראה דבחנוכה הוי המצוה סיבת הסעודה, דאין אומרים שירה אלא על היין. וראה בספר שפת אמת (חנוכה תרל"ב ל"ג ג') שכתב, ועפי"ז יש לבוין דברי מו"ז ז"ל שאמר על מ"ש ברמ"א שכשאומרים זמירות הוא סעודת מצוה, וכתב מגן אברהם שהוא הדין בכל מקום ספק בנשואי ע"ה ות"ח ע"ש, והוא אמר שאין ראיה

דווקא בפיוטים שאינם חובה ודרכם לשורר אותם בתוך הסעודה

כתב רבי יאיר חיים בכרך בספר שו"ת חות יאיר (סימן ע') בדעת המהר"ם,

כי ודאי שירות ותשבחות שאמר מהר"ם הם פיוטים שאינם חובה, שדרכם היה לשורר אותם על הסעודה, ולא רוצה לומר ברכת אירוסין ונישואין ושהשמחה במעונו, לכן תלאם במנהג, מה שאין כן שבע ברכות הם מגמרא, ולכן הוציא מכלל סעודת מצוה סעודות חנוכה, אפילו היה כבר בימיו זמר מעוז צור וכו', שהוא מנהג קבוע ואין ענינו לעשות מהסעודה מצוה, דדרכו להאמר לפני הסעודה על הרוב, ומה ענינו לסעודה, ומסברא זו בעצמה לא גרמו שבע ברכות לסעודת הנישואין להיות סעודת מצוה, להיותם אחר גמר סעודה.

מדהכא כיון שנתקן להלל והודאה לכן אז הוא סעודת מצוה כו', והוא כמ"ש שע"י השבח והודאה מעוררין הארה הננוזה באלה הימים ונעשה יום טוב וממילא הוא סעודת מצוה כנ"ל. וראה שפת אמת פרשת וישב (תרל"ח לשבת חנוכה), לחנוכה (תרל"א ל"א), וליקומים, לחנוכה, (ד"ה קבעום).

סימן נ"ב

מנהג אכילת מאכלי חלב ושמן זית זכר לנם

רבי שלמה לוריא הביא בספר ים של שלמה (בבא קמא פרק ז'),

והר"ן כתב, שנהגו לאכול גבינה בחנוכה, והטעם הוא נמי לפירסום מצוה ק"ח, לפי שאמרינן במדרש, דבתו של יוחנן האכילה לראש אויבים גבינה, ושכרתו, וחתכה את ראשו, וברחו כולם, ע"כ.

ובספר כל בו ובאורחות חיים (הלכות חנוכה) כתב,

ועל כן נהגו לעשות תבשיל של גבינה בחנוכה.

נראה שם מתוך דברי היש"ש שבא לחזק את הטעם שהסעודה בחנוכה נקרא סעודת מצוה, כיון שהוא לפרסם הנם, ומביא את הר"ן, להוסיף שיש גם פירסום הנם, על ידי המאכלים המזכירים את הנם.

בספר עדן מקדם (ערך מנהג) הביא,

מצאתי כתוב בכתב יד דוד הסבעוני ז"ל וזה לשונו, אין להקל בשום מנהג ואפילו מנהג קל, וכן כתב רבינו מיימון ברבי יוסף ז"ל אביו של הרמב"ם ז"ל בענין חנוכה והעתקתיו מלשון הגרי, ויתחייב כל נכון לו לעשות שמחה ומשתה ומאכל פרסום לנם שעשה השם ברוך הוא עימנו בהם באותם הימים, ופשט המנהג לעשות סופגנין בערבי אלספנו והם הצפחיות כתרנום האסקריטון, מנהג הקדמונים, משום שהם קלויים בשמן זכר לברכתו ק"ח, וכתב רבינו ניסים ז"ל במגילת סתרים כל מנהגי

^{ק"ח} אולי צריך לומר, ניסא.

^{ק"ט} הברכה שהיתה בשמן שבפך שנתרבה.

האומה באלו המנהגות כמו זה... ולא יבוזו במנהג האומה, וכבר אמר הנביא ע"ה ואל תמוש תורת אמוך, דת אומתך לא תעזוב.

רבי קלונימוס בן קלונימוס כתב בספר אבן בוחן מוסר על אלו שעושים מטפל עיקר,

ובחודש התשיעי בכסליו קול המון שלו, לכבוד מתתיה בן יוחנן לא לגנאי, ולכבוד בן השמונאי, יאספו הנשים החשובות, בקיאות לעשות הבריה וללכב הליכות, עגלות גדולות כהקף המרחשת, ומראיהן טוביני וארגמני כמראה הקשת, יאפו את הכצק מינים יעשו מטעמים מהעיסה, חביץ קדרה ובן דיסא, ועל הכלי קחו סולת חיטים, ויעשו ממנו הסופגנין והאסקריטין, והשתיה כדת בשמחות וגיל על כוס וכוס, להעביר רעת ניקנור ובגרים וצרת אנמיוכוס.

גם רבי מנחם די לונזאנו הזכיר בספר שתי ידות בתוך שירו שהוא דברי מוסר על ששוכחים העיקר (טובה תוכחת חלק רביעי),

לביבות עם גבינה בחנוכה, ריקים בדבש הדלק לגרי.

סימן נ"ג

המנהג היה להרבות בכל מיני שמחה

מתוך דברי הקדמונים משמע שהיו נוהגים בחנוכה בכל מיני שמחה, בכלי זמר, ובדחנות, ובגדי שמחה, רבי משה בן אלעזר הכהן כתב בספר חסידים (ט' ע"א),

השמר בכל מאמצי כח שלא תמלא פיך שחוק בעולם הזה שלא בעיתו, כי אם בחנוכה ופורים תשמח לשם שמים, ולעולם גיל ברעדה ותזכור ירושלים בראש שמחתך.

עוד כתב שם (י"ד ע"ב),

אך נראה הדברים שמותר לאדם לזמר לפעמים בכלי זמר על מנת ללמוד ולהבין, שיהא בקי ורגיל בו, בזמני ששון ושעת חרות, כגון בפורים ובחנוכה, ובעת נישואין רק שיהא כוונתו לשם מצוה.

עוד כתב שם (ט"ו ע"א),

טוב תנחל ושלוח תירש אם תשמור מלאו דלא ילבש גבר שמלת אשה, כגון בחורים הנותנים צעיף בראשיהם, ולובשים בגדי נשים בחנוכה ובפורים ובעת נישואין, אל תהיה כאחד מהם בדבר הרע הזה, ואפילו אם תעשהו לשם מצוה יצא השכר בהפסד אלף מונים.

רבי יוחנן לוריא כתב בספר משיבת נפש (פרשת כי תצא),

ובן לעת השמחה, כגון מועדים ושמחת חנוכה ופורים וסעודת נישואין וברית מילה, יוחר העם קודם המעשה, שלא ינהוג קלות ראש מתוך השמחה, ויהא מורא שמים עליהם, וישבחו השם כמורא ובאימה.

ניגונים מפורסמים בחנוכה ל'מעוז צור' ול'אכלו משמנים'

רבי נפתלי כ"ץ כתב בספר שער נפתלי זמר נאה לחנוכה במשקל ובניגון מעוז צור.

וכן בסוף ספר חנוכת הבית הביא,

זמר נאה כולל דיני חנוכה ובניגון מעוז צור ורמו שמו בראשי החרוזים
שאול בן הר"ר דוד זצ"ל.

רבי יאיר חיים בכרך הביא (נדפס בסוף הספר חוות יאיר²⁷) שיר לחנוכה שיסד זקינו וכתב
על זה,

יסד אדוני זקוני הגאון בהיותו בן ל"א שנה אב"ד דק"ק קעלין ונהג כבוד
אדוני אבי הגאון ז"ל לזמרו בכל לילי חנוכה ואני אחריו, בניגון מעוז צור.

במנהגי וורמיישא (חודש חשון), כתב רבי יוזפא שמש,

בשבת אחרון כשמברכין החודש מנגן החזן בתוך יחדשיהו לששון
ולשמחה בניגון של מעוז צור, ואם מברכין ר"ח מבת קודם חנוכה אין
מנגני בניגון של מעוז צור, וממתינין עד ברכת ר"ח מבת ואז מנגן לששון
ולשמחה בניגון מעוז צור'.

ובמנהגי חנוכה שם, אחר הדלקת הנרות,

ואח"כ מעוז צור, בניגון המיוחד למעוז צור.

בספר ברכת המזון כמנהג אשכנז ופולין (אמסטרדם), הביא,

זמר נאה לשבת חנוכה, שעשה רב לייב ברבי עוזרש, בניגון אכלו
משמנים.

²⁷ ועיין עוד בספרו מקור חיים סימן תרע"ו.

רבי אהרן ווירמש חיבר שיר אחד, לזמרו במקום שיר אכלו משמנים, בניגון אכלו משמנים, נדפס בספר מאורי אור.

בגדים מיוחדים לחנוכה

רבי אברהם הלוי הורוויץ כתב בספר יש נוחלין (אזהרת שבת ויו"ט),

וטוב ויפה להיות לכם שלושה מיני בגדים חמודות מלבד בגדי חול, אחד לשבתות ואחד לימים טובים, ואחד לחנוכה ופורים וראש חודש וחול המועד, כל אחד ואחד כפי מעלות היום.

סימן נ"ד

שיטה יחידאה טעה ולא אמר על הניסים בברכת המזון מחזירין אותו בגלל שיש חיוב אכילת פת

כתב הראב"ה בשם גירסא שהיה לו בירושלמי^{קכ"א}, במסכת ברכות (סימן קל"א),

ובברכת המזון מחזירין אותו אם פתח ברחם ה' וכו', דימי משתה ושמחה
כתיב בהך דחנוכה ופורים, והכי איתא בהדיא בירושלמי, ובהלכות
מגילה פירשתיו בסימן תקס"ג.

וכך כתב עוד במסכת מגילה (סימן תקס"ג),

ותו גרסינן התם טעה ולא הזכיר של ראש חודש בברכת המזון אין
מחזירין אותו, מפני שאפשר לו בלא אכילה, הרתמר בראש חודש, אבל
בשבתות וימים טובים וחנוכה ופורים שאי אפשר לו בלא אכילה חוזר
ומזכיר, פירוש דברים של עונג צריך לאכול כגון פת, אבל בראש חודש
אפשר בפירות^{קכ"ב}.

מובא במרדכי מסכת שבת פרק כמה מדליקין רמז רע"ט. ועיין ב"ח סימן תר"ע וסימן
תרפ"ב.

^{קכ"א} הכי איתא בירושלמי שלנו בפרק שלושה שאכלו (ברכות פ"ז ה"ד) לענין ברכת המזון, וכל שאין
בו קרבן מוסף כגון חנוכה ופורים צריך להזכיר מעין המאורע אם לא הזכיר אין מחזירין
אותו.

^{קכ"ב} בשו"ת תרומת הדשן (סימן ל"ח) כתב על דברי הראב"ה, מ"מ כמדומה לי, שרבים לא היו
תופסים דברי ראב"ה הללו עיקר... בין כך ובין כך דברי ראב"ה נדחים, דאיהו סבר אפילו
בחול כחנוכה ופורים חוזר, כדמייתי ראייה מהגמרא... ואף כי קצת הם דברי תמוהים
לעשות הטפל עיקר, דבתפלה מסיק תלמודא דחובה להזכיר של חנוכה ופורים, ואעפ"כ
אמרינן התם, דאין מחזירין אותו, וברכת המזון מסיק דרשות הוא להזכיר, ואיך יתכן שיהא
חוזר בה מפי מכתפלה.

סימן נ"ה

מנהג שלא לעשות מלאכה משום יו"ט

ימים טובים חנוכה אינם אסורים בעשיית מלאכה^{קכ}, אולם יש שנהגו לא לעשות מלאכה, וכך כתב רבי צדקיה הרופא בספר שבלי הלקט (ענין חנוכה סימן קפ"ד),

לשנה אחרת קבעום שמנה ימים בהלל ובהודאה, פירש רבינו שלמה זצ"ל לא שאסרום במלאכה, שלא נקבעו אלא לקרות הלל ולומר על הנסים בהודאה, וכן פירש רבינו ישעיה זצ"ל, ובמקומינו נהגו הנשים שלא לעשות מלאכה בחנוכה, ואין להקל במנהגן דמאחר שנהגו קבעו הדבר עליהם לחובה.

וכתב רבי אשר הכהן מלוניץ בספר כל בו ואורחות חיים (הלכות חנוכה),

ועל מה שנהגו הנשים שלא לעשות שום מלאכה, משעת הדלקתן עד שעת כבייתן, כתב הרא"ש ז"ל הטעם כדי להכיר שאסור להשתמש לאורה, ועוד שמא יכבה הנר האחר שישתמשו כנגדו ועל כרחם יבשלו להשתמש לאורה, ולפי זה המנהג מועות הנשים שאין עושות מלאכה כל ח' הימים והבטלה הרחיקן ז"ל שהיא מביאה לידי שעמום, על כן טוב לבטל להן מנהגן, ויש נשים רבות בטלות יום ראשון ושמיני ודי להן בזה כדין תורה בפסח וסוכות, והרב רבי מאיר (מרוטנבורג) נ"ע כתב בחנוכה... מותר בעשיית מלאכה.

ועיין שו"ע סימן תר"ע, ובספר בית חדש שם.

^{קכ} ולענין פורים איתא במסכת מגילה (ה' ע"ב), רבה בריה דרבא אמר... הספד ותענית, קבילו עלייהו, מלאכה לא קבילו עלייהו, דמעיקרא כתיב שמחה ומשתה ויום טוב, ולבסוף כתיב לעשות אותם ימי משתה ושמחה, ואילו יום טוב לא כתיב, ועיין בספר שפת אמת שם (ד"ה מלאכה).